

המכון לתכנון מדיניות עם יהודי

הערכה שנתית

2006

תמורות רדיקליות – איומים והזדמנויות

... שינויי מגמה משמעותיים יוצרים הזדמנויות ואיומים, כפי שבא לידי ביטוי בתמורה הרדיקלית במדיניות הישראלית ביחס לשטחים... בצירוף ההקצנה של גורמים מוסלמים...

מועצת המנהלים והמועצה המקצועית המנחה:

יו"ר

דניס רוס

חברי מועצת המנהלים:

עוזי ארד

עוזי דיין

סטיב הופמן

אהרן ידלין

יהודית ליברנט

יצחק מולכו

יעקב נאמן

סטיב נסטיר

יעקב עמידרור

אירוויין קוטלר

סמי פרידריך

ג'ון רסקיי

נשיא־מכון

יחזקאל דרור

מנכ"ל

אבינעם בר־יוסף

ניהול פרויקטים

איטה אלקלעי

שותפים וחברי האסיפה הכללית:

זאב ביילסקי

יו"ר הנהלת הסוכנות היהודית לא"י

לסטר קראון וצ'רלס גודמן

מטעם משפחת קראון-גודמן

ארלין קאופמן וסנדי בקלור

ג'ק קיי

לי קורמן

מטעם קרן דוד ואינז מאירס

ליאוניד נבזלין

מטעם קרן נדב

מוריס אופיט

נשיא המגבית היהודית המאוחדת פדרציית ניו יורק

ג'יי סרבר

יו"ר ועדת התקציב והכספים של הסוכנות היהודית לא"י

קרול סולומון

יו"ר חבר הנאמנים של הסוכנות היהודית לא"י

המכון לתכנון מדיניות עם יהודי THE JEWISH PEOPLE POLICY PLANNING INSTITUTE
(מסודה של הסוכנות היהודית לא"י) בע"מ LTD (ESTABLISHED BY THE JEWISH AGENCY FOR ISRAEL)

המכון לתכנון מדיניות עם יהודי

הערכה שנתית

2006

תמצית מנהלים מס' 3

תמורות רדיקליות – איומים והזדמנויות

ראש הפרויקט

פרופ' יחזקאל דרור

משתתפים

מרדכי אלטשולר, נפתלי אלימלך, שמעון ארלנגר, אבינעם בר-יוסף, שריאל בירנבוים, ברנדה ברשר, אבי גיל, סרג'יו דלה-פרגולה, נרי הורוביץ, שלום ולד, חיים וקסמן, אהבה זרמבסקי, יהודית ליברנט, דב מימון, סוזן סטון, עמנואל סיון, ישראל פופקו, ענבל פרוינד, יוגב קרסנטי

מתאם פרויקט ותוכן

מיכאל וייל

עורך

רמי טל

כל הזכויות שמורות © 2006, למכון לתכנון מדיניות עם יהודי (מיסודה של הסוכנות היהודית לא"י) בע"מ,
ירושלים. <http://www.jpippi.org.il>

עימוד: מרזל א.ש. – ירושלים
עיצוב הכריכה: ניצה ברוק, ירושלים
הפקת העטיפה: ש' קים גלסמן, ירושלים
נדפס בישראל ע"י גפן בית הוצאה לאור בע"מ, ירושלים
www.israelbooks.com

תוכן

5	הקדמה מאת דניס רוס
7	א. מבוא: מה נשתנתה שנה זו מכל השנים? מאת יחזקאל דרור
10	ב. מדדים נבחרים של יהודי העולם – 2006
11	ג. סדר יום אסטרטגי וכיווני מדיניות
16	ד. דְּלָתוֹת 6-2005
16	הסביבה החיצונית
16	1. התפתחויות גיאור-אסטרטגיות
17	2. מגמות בעולם האסלאמי
20	3. מיצובם מחדש של היהודים בחברות המערב
24	4. מגן דוד אדום והסמל החדש של הצלב האדום
26	העם היהודי במישור הגלובלי
26	5. ישראל הופכת לקהילה היהודית הגדולה בעולם
28	6. העם היהודי ומרחב האינטרנט
33	ישראל
33	7. תמורה אסטרטגית-רבתי
38	8. ניצחון החמאס בבחירות לרשות הפלסטינית
40	9. המשק הישראלי לצמיחה ויציבות
42	10. שיאים וחולשות במדע ובטכנולוגיה
45	ארה"ב
45	11. השפעת המשפט העברי על מערכת המשפט בארה"ב
49	12. מעמדה המתחזק של הקהילה ההיספאנית והזירה הפוליטית בארה"ב
54	13. פרשת איפא"ק כאות אזהרה
57	14. זהות ויוזמות "מן השטח" חדשות

61.	אירופה וברית המועצות לשעבר
61.	15. מגמות באנטישמיות הרוסית
64.	16. יהדות צרפת תחת לחץ
67.	17. השיח הציבורי בבריטניה
69.	18. תמורות בקהילה היהודית בגרמניה
74.	חצי הכדור הדרומי
74.	19. אתגרים ליהדות אמריקה הלטינית
77.	20. משקיעה לתנופה ביהדות דרום אפריקה

הקדמה

ההערכה השנתית היא פרויקט הדגל של המכון לתכנון מדיניות עם יהודי. ההערכה הראשונה בשנת 2004 נועדה להיות מקיפה ולספק תמונה של מצב העם היהודי בעולם כולו. ההערכה של השנה שעברה היתה עדכון, והבליטה סוגיות ואתגרים מתהווים בצד מצבן של קהילות מסוימות בתפוצות, תוך דיון בשאלה אם יש להן פוטנציאל שגשוג או שנגזר עליהן לשקוע. הערכה זו, השלישית במספר, משתמשת ברעיון ה"דִּלְתָּא", או שינוי כיוון או חידושים או התפתחויות, שבכוחם להשפיע באופן יסודי על העם היהודי בכלל או בקהילות ספציפיות. לפיכך היא מתמקדת בהתפתחויות החשובות ביותר בשנה האחרונה או במספר השנים האחרונות, המשפיעות על בחירותיהם של ישראל ושל העם היהודי והמחייבות מענה רציני.

ההערכה מפרטת עשר התפתחויות אסטרטגיות – ומציעה המלצות לגבי כל אחת מהן – אך כמה מהן מחייבות תשומת לב מיוחדת. ראשית, שנת 2006 סימנה ציון דרך היסטורי ביחסי ישראל והתפוצות. ישראל היא כיום בית לקהילה היהודית הגדולה ביותר בעולם, ובמרוצת הזמן עתידה מגמה זו להתחזק עוד יותר. משמעות הדבר, בין היתר, הוא כי עתיד העם היהודי קשור באופן ברור יותר בגורלה של ישראל, ואופיה, ערכיה ובטחונה של ישראל יהיו חשובים עוד יותר ליהודים החיים בתפוצות. אסור לישראל לשכוח את אחריותה כלפי התפוצות ואת השפעת התנהגותה על הקהילות היהודיות ההולכות ומצטמצמות ברחבי העולם. בד בבד, לשאלה מי היא ישראל ומה היא עושה תהיה השפעה גדולה עוד יותר על הזהות היהודית מחוץ לישראל.

שנית, לשמירה על רוב יהודי ברור בישראל חשיבות מכרעת עוד יותר כעת, משהפכה ישראל לביתה של הקהילה היהודית הגדולה ביותר בעולם. ישראל כמולדתו הלאומית של העם היהודי חייבת לשמור על אופיה היהודי. שימור הזהות היהודית אינו עניין לתפוצות בלבד; הוא גם עניין לישראל, ויש לו השלכות על החינוך ועל הדמוגרפיה בישראל – סוגיות שההערכה מביאה המלצות לגביהן.

שלישית, החלטת הממשלה לסגת מעזה וכעת לשקול פינוי נרחב מן הגדה המערבית תחת הכותרת "התכנסות" מהווה התפתחות היסטורית. אף שהיא באה בתגובה לציווי הדמוגרפי לשמור על ישראל יהודית ודמוקרטית, ההחלטה עלולה ליצור סדקים ואפילו קרעים בישראל. הרבה מאוד תלוי בשאלה כיצד יתבצע המהלך. האם יתבצע בנסיבות של רגיעה יחסית? האם יתבצע בשיתוף פעולה או בתיאום כלשהם עם הפלסטינים? האם זה בכלל אפשרי? האם יתבצע באישור ובהסכמה בינלאומיים, ובאיזו מידה תלויה הכרה זו בתגובות הפלסטיניות? האם יתבצע בהסכמתם של רוב המתנחלים, ומה חייב להיעשות במישור המעשי והכספי כדי להביא לתוצאה כזו? ההתמודדות עם שאלות אלו ואחרות (והסוגיות שהן מעלות) תחייב תבונה רבה מצד ממשלת ישראל ושותפיה הבינלאומיים, ובמיוחד ארצות הברית.

רביעית, התחזקות האסלאם הקיצוני במזרח התיכון ובזירה הבינלאומית מהווה איום חדש וחמור. הסכנה מתבטאת לא רק בבחירת החמאס ברשות הפלסטינית, המציבה מערך אחד של אתגרים מידיים. היא מתבטאת גם בביטחוננו העצמי הגובר של ממשל איראני פופוליסטי הנחוש בדעתו לפתח יכולת גרעינית ומנסה לצבור אהדה באזור באמצעות מדיניות אנטי-ישראלית ארסית. האם תהפוך ה"מאנטרה" של דחיית ישראל, המשותפת לחמאס-איראן-חיזבאללה-אסלאם, לחלק משיח נרחב יותר, שבמסגרתו רבים במזרח התיכון ואפילו בעולם מתרגלים בהדרגה לרעיון שאפשר בכלל לפקפק בזכות הקיום של ישראל? אין להקל ראש בדאגה זו, והיא חייבת

להשפיע על מאמצי ישראל במישור הציבורי והדיפלומטי. במובן זה, האתגר האסלאמי הוא איום קיומי, המחייב תגובה הנשענת על אסטרטגיה מושכלת. ייתכן שאחת התרומות החדשות החשובות ביותר בהערכה השנה היא הדיון באיום האסלאמי, ובכלל זה המימד האירופי שלו וההמלצות לפתיחת דיאלוג עם מוסלמים מתונים באירופה ובמקומות אחרים. בסופו של דבר יהיו אלה המוסלמים המתונים אשר יחשפו את האסלאם הקיצוני בקלונו, וחובה לנסות להתקרב אליהם.

בהערכה לשנת 2006 מפורטות התפתחויות רבות נוספות, שבכוחן להשפיע מהותית על עתיד העם היהודי ועל ההכרעות שיש לקבל כדי להבטיח את רווחתו. לעם היהודי נכסים רבים, ובכללם ידע, ארגונים, משאבים כלכליים ותכונות נוספות של עוצמה רכה במישור הבינלאומי ועוצמה קשה המרוכזת בישראל. חשוב ביותר להבין את ההתפתחויות, לזהות את הכלים החדשים לחיזוק זהות יהודית (כגון השימוש במרחב האינטרנט להקמת קהילות וירטואליות ורשתות פעילות) ולגייס את הנכסים הנחוצים לפעולה על פי ההמלצות הרבות הכלולות בהערכה. האתגרים המתהווים אכן עצומים, אך לעם היהודי יש האמצעים להתמודד עמם. בסופו של דבר, ערכה של הערכה זו ושל קודמותיה ייקבע על-פי מידת הנכונות של המנהיגים בתפוצות ובישראל לא רק לקרוא את ההמלצות, אלא גם לפעול בהתאם להן.

השגריר דניס רוס

יו"ר מועצת המנהלים והמועצה המקצועית המנחה
המכון לתכנון מדיניות עם יהודי

מבוא

מה נשתנתה שנה זו מכל השנים?

חיצוניים לעם היהודי או פנימיים, יזומים או נובעים מדינמיקה היסטורית עמוקה. ברם, לכל הדלתות יש שני מאפיינים חשובים משותפים: הן מהוות שינוי כיוון חד, יחסית, וסביר שיהיו להן השפעות משמעותיות על העתיד.

ישנן גם צורות אחרות של דלתא, ובכלל זה "הזדמנויות דלתא מוחמצות", כלומר אירועים והתפתחויות הפותחים הזדמנויות חשובות לפעולה מצד העם היהודי, אך אינם מטופלים בהתאם. דלתות חיצוניות ודלתות פנימיות "ספונטניות" פותחות לעיתים קרובות מרחב לפעולה יזומה העשויה לחולל שיפור משמעותי, אלא שבמקרים רבים ההזדמנות נותרת בלתי מזוהה ובלתי מנוצלת. דוגמה לכך היא מרחב האינטרנט, שהארגונים היהודים מדשדשים בו מאחור ומפגרים בניצול הפוטנציאל העצום הטמון בו.

דלתות שאינן יזומות מחייבות בדרך כלל תגובות שצריכות להיות חדשניות ולהוות דלתות בזכות עצמן, עד כדי "להפתיע את ההיסטוריה", כפי שעשתה ישראל במדיניותה החדשה והרדיקלית ביחס להתנחלויות.

שנת 2006 מצטיינת בשלוש דלתות עיקריות מן הסוג של "נקודות מפנה". הראשונה היא נקודה קריטית על העקומה המתפתחת זה שנים רבות, והיא השיעור הגדל והולך של העם היהודי החי בישראל. החל מ-2006 ואילך, נראה כי יהדות ישראל הפכה לקהילה היהודית הגדולה בעולם, ועברה במספריה את יהדות ארצות הברית (מבלי לכלול את מספר הלא-יהודים המהווים חלק ממשפחה שאחד מחבריה יהודי). בהנחה שהמגמות

ההערכה השנתית לשנת 2006 בנויה במתכונת שונה מקודמותיה. במקום לספק סקירה שיטתית של אירועים ותהליכים בקהילות היהודיות העיקריות ברחבי העולם, היא מתמקדת בתנועות חשובות, בחלקן רדיקליות, מה שאנו מכנים, בהשאלה ממושג המקובל בחשבון דיפרנציאלי¹, "דלתות". ניסוי חשיבתי טוב להבהרת מושג זה, מבלי להיכנס לתיאוריות של תהליכים היסטוריים, הוא לשאול את עצמתנו האם אירוע או תהליך מסויים ייחשב על-ידי היסטוריונים בעוד עשרים או חמישים כמחולל שינוי משמעותי.

כתוצאה ממתכונת זו, מספר קהילות יהודיות חשובות, כגון אלה של אוסטרליה, קנדה ומזרח אירופה, לא יסוקרו בהערכה שנתית זו, היות שלא התרחשה בהן דלתא משמעותית בתקופה שנבחנה. הדיון בהן יוכנס להערכה השנתית בשנה הבאה.

מושג הדלתא כפי שהוא מיושם כאן מתייחס לאירועים ולשינויים חדשניים בכיוונים שסביר להניח כי ישפיעו באורח משמעותי על עתיד העם היהודי, אם בכללותו ואם בקהילות עיקריות. דלתות אלו מתמקדות בחלקן באירועים ובתהליכים שהתרכזו בשנים 2005-6 ובחלקן בהתפתחויות שהתחוללו בחמש השנים האחרונות אך באו לידי ביטוי בולט במהלך 2005-6. אירועים ותהליכים אלה יכולים להיות

1 לדיון מפורט, כולל תפיסות רבות שניתן ליישם בדיון בנקודות מפנה ובתהליכי שינוי היסטוריים, ראו: David William Cohen, James M. Henle, *Calculus: The Language of Change* (Sudbury, MA: Jones & Barlett, 2004).

הסביבה החיצונית

מעמדה הבינלאומי של ישראל משתפר, כפי שניתן לראות מהחלטת הצלב האדום הבינלאומי להוסיף סמל המאפשר למגן דוד אדום להצטרף כחבר מלא בו, וכן מן ההכרה הגוברת בשואה כפשע נורא נגד העם היהודי וכאסון כלל-אנושי, באו"ם ובכמה מדינות.

התפתחותה המהירה של סין למעצמה עולמית מרכזית, התלויה באספקת נפט מן המזרח התיכון, בצד מגמות דומות בהודו, יוצרת סביבה חיצונית חדשה שהעם היהודי מסתגל אליה בקצב איטי למדי.

היחסים עם תנועות וארגונים נוצריים התאפיינו במרכיבים חיוביים חשובים, ובמיוחד עם האפיפיור החדש בנדיקטוס ה-16, הממשיך במדיניות קודמו, יוחנן פאולוס השני, כלפי היהדות והעם היהודי. עם זאת התרחשו גם כמה דללותות שליליות, כגון הוצאת השקעות אנטי-ישראלית (חלקה בגדר איומים וחלקה ממומשת) והצהרות עוינות מצד מספר ארגונים נוצריים וארגונים אקדמיים.

העם היהודי במישור הגלובלי

השימושים הרבים של מרחב האינטרנט מתרחבים במהירות. אין ספק שמרחב האינטרנט מציע לעם היהודי פוטנציאל עצום, במונחי התרשתות, קיבוציות (סוציאליזציה), הקמת משפחות, עיצוב התדמית ועוד. ואולם למרות כמה התחלות, עניין זה מוזכר כמקרה ברור של הזדמנות דלתא מוחמצת, כשהניצול בפועל של מרחב האינטרנט מפגר בהרבה אחרי הצרכים והאפשרויות.

ארה"ב

מעמד הקהילה היהודית בארה"ב ניצב נוכח כמה הזדמנויות ואתגרים חדשים שמציבות הצמיחה הדמוגרפית והעלייה בפעילות של הקהילה ההיספאנית בארה"ב. האירועים והפרסומים הקשורים באיפא"ק יוצרים סכנות מסויימות, בעוד שההשפעה הגוברת

הדמוגרפיות הנוכחיות יימשכו, צפוי שבשנת 2015 יחיו בישראל יותר ממחצית כל יהודי העולם.

לשינויים הללו במבנה העם היהודי נודעת חשיבות עצומה, ויש להם השפעות מרחיקות לכת על מאפייניו הבסיסיים של העם היהודי ועל יחסי ישראל והתפוצות בדורות הבאים.

אם נעבור עתה משיאיהן של דללותות היסטוריות אל הדלתא החשובה ביותר לשנת 2006, הרי גם זו התרחשה בישראל, והיתה התפנית הרדיקלית במדיניותה כלפי השטחים, ההתנחלויות והפלסטינים. לדלתא זו יש קשר הדוק עם הבחירות, השינויים בהנהגת הישראלית והקמת ממשלת חמאס שנבחרה בבחירות דמוקרטיות ברשות הפלסטינית.

דלתא נוספת היא ההשפעה המשולבת של ההתקדמות בתוכניות הגרעין של איראן, בצירוף הצהרותיו של נשיא איראן כי "יש למחוק את ישראל מן המפה"; מספרם הגדל של המוסלמים בארצות המערב, ההתפתחויות בפונדמנטליזם האסלאמי התוקפני, והתחזקות אופיים של שחקני טרור אסלאמיים כרשתות המארגנות את עצמן. כל אלו מצטרפים לכלל האתגרים והסכנות החיצוניים הרציניים ביותר הניצבים כעת ובעתיד הנראה לעין למול העם היהודי בכלל ולישראל בפרט.

בד בבד קיימת דלתא שבה ישראל נעה לקראת הישגי שיא במדע ובטכנולוגיה, כפי שמוכיחים ארבעה זוכי פרס נובל ישראלים בשלוש השנים האחרונות, והדירוג הגבוה של ישראל בדו"ח העולמי לטכנולוגיות מידע (*The Global Information Technology Report 2005-2006*) מטעם INSAED והפורום הכלכלי העולמי (World Economic Forum). אולם חולשות בסיסיות נמשכות, ובכללן מספרם הנמוך יחסית של בעלי תואר שלישי והדירוג הנמוך של הישגי תלמידי בתי-הספר בישראל במדעים ובמתמטיקה.

את הדללותות החשובות הנוספות המוצגות בדו"ח זה ניתן לסכם כדלקמן:

**החל משנת
2006 ואילך,
ישראל הפכה
לקהילה
היהודית
הגדולה בעולם**

חצי הכדור הדרומי

השינויים הפוליטיים בדרום אמריקה מציבים הזדמנויות ואתגרים חדשים לקהילות היהודיות. בעיצומו של תהליך הגלובליזציה עבר האזור תהליך של דמוקרטיזציה שהביא לפלוראליזם תרבותי, פוליטי ומוסדי והרחיב

את הנוכחות והלגיטימציה של הקהילות היהודיות בזירה הציבורית.

אף שקשרי הגומלין בין הקהילות לבין הגורמים החברתיים והפוליטיים החדשים התהדקו, יש מחסור בגופים משותפים של יהדות אמריקה הלטינית, בצד חוסר התייחסות מספקת לאמריקה הלטינית מצד העם היהודי בכללותו.

הערכות קודמות של הקהילה היהודית בדרום אפריקה איבחנו אותה כקהילה בשקיעה. כאן מתרחש מהפך, עם שינוי כיוון משקיעה ליציבות.

שינויי מגמה גדולים יוצרים הזדמנויות ואיומים, כפי שבא לידי ביטוי בתמורה

הרדיקלית במדיניות ישראליות ביחס לשטחים, ההתנחלויות והפלסטינים, בצירוף ההקצנה של גורמים מוסלמיים והאיום המפורש בהשמדת ישראל מפיו של נשיא מדינה עם יכולות גרעיניות מתפתחות, איראן. לאור כל אלה גדלה החשיבות של מיפוי הדלתות והבנתן כחיוניים לשגשוג בעולם המשתנה במהירות. זוהי משימה קשה ותובענית, כפי שמוכיח כישלונן החרוץ של קהילות המודיעין של מעצמות גדולות בקריאה נכונה של המתרחש לנגד עיניהן. הערכה זו מנסה לסייע למקבלי החלטות יהודיים לקרוא נכונה את המתרחש ולפתח מדיניות חדשניות הולמות.

יחזקאל דרור

נשיא מכון

המכון לתכנון מדיניות עם יהודי

של המשפט העברי על המשפט האמריקני היא דוגמה בולטת לתרומה היהודית ל"תיקון עולם" ולחשיבותה המתחזקת של הציביליזציה היהודית כאחד ממקורותיה של התרבות האמריקנית.

ליוזמות "מן השטח", אף שהן עדיין בהיקף מוגבל, נודעת חשיבות משום שהן מצביעות על מגמות עתידיות, ומעלות סוגיות מרכזיות בהתארגנות מחדש של קהילות וגופים יהודיים כך שיתאימו לעידן חדש.

אירופה ובריה"מ לשעבר

האיחוד האירופי מצוי בקיפאון, עקב דחיית החוקה על-ידי מספר מדינות, מחלוקות חריפות על מדיניות כלכלית והיעדר הסכמה ברורה על מדיניות החוץ והביטחון. באופן פרדוקסלי, ייתכן שיש בכך הזדמנות להידוק היחסים בין גופים יהודיים מרכזיים לבין גופי האיחוד האירופי, אבל אין עדיין סימנים לניצול ראוי של הזדמנות זו, כך שהיא מהווה במידה רבה "הזדמנות דלתא מוחמצת".

במדינות ברית-המועצות לשעבר, ובעיקר ברוסיה, חלה עלייה משמעותית באנטישמיות שמטפחים פעילי תנועות השדה והמפלגות הלאומניות, אם כי הממשלה מנסה לבלום זאת.

בצרפת, אנטישמיות אסלאמית גוברת בצירוף הניגודים המחרפים בין הקהילות האסלאמיות לבין המדינה הצרפתית גורמים להידרדרות בסביבת החיים של יהודי צרפת. אולם הפעולה הנחרצת של הממשלה נגד האנטישמיות מקזזת מגמות אלה לפחות באופן חלקי.

הקהילה היהודית בגרמניה מראה סימנים של מעבר מצמיחה לקיפאון, הנובעים בחלקם משינויים במדיניות ההגירה של גרמניה, שצמצמו את זרימת ההגירה היהודית ממזרח אירופה וממדינות בריה"מ לשעבר.

חלק מהשיח האקדמי בבריטניה מאמץ עמדות אנטי-ישראליות קיצוניות, הקשורות באופן חלקי עם אנטישמיות, המתקבלת בשיח הציבורי כ"נורמלית".

מדדים נבחרים של יהודי העולם – 2006

תיירים לישראל	עלייה	ביקרו בישראל אי-פעם (% מתוך כלל אוכל. יהודית)	שיעור נישואי-חוץ בקרב זוגות צעירים (%)	שיעורי למידה בבתי ספר יהודיים יומיים (%)	מדד פיתוח אנושי		אוכלוסיה יהודית (הגדרה גרעינית)			ארץ
					דירוג עולמי	ערך	1970 ^א	2006 ^ב	תחזית 2020 ^ג	
2005 ^ה	2005 ^ה	חדש ביותר קיים ^א	חדש ביותר קיים ^א	חדש ביותר קיים ^א	2003 ^ד	2003 ^ד	2020 ^ג	2006 ^ב	1970 ^א	
1,902,788	21,126	-	5	97	1-177	.963-.281	13,558,000	13,085,000	12,633,000	עולם
-	-	-	5	97	23	.915	6,228,000	5,309,000	2,582,000	ישראל
508,304	2,296	-	5	97	5-10	.944-.949	5,581,000	5,648,000	5,686,000	צפון אמריקה
457,520	2,045	35	54	29 ^ה	10	.944	5,200,000	5,275,000	5,400,000	ארה"ב
50,784	251	66	35	55	5	.949	381,000	373,000	286,000	קנדה
94,255	1,592	-	-	-	30-153	.878-.475	364,000	394,000	514,000	אמריקה הלטינית
14,777	397	>50	45	50-55	34	.863	162,000 ^ו	184,000	282,000	ארגנטינה
19,764	286	>50	45	71	63	.792	90,000 ^ו	96,000	90,000	ברזיל
23,987	64	>70	10	85	53	.814	42,000	40,000	35,000	מקסיקו
35,727	845	>50	15-95	75	29-153	.878-.475	70,000 ^ו	74,000	107,000	ארצות אחרות
964,387	3,642	-	-	-	4-88	.956-.734	1,030,000	1,160,000	1,331,000	אירופה פרט לחמ"ע
311,438	2,545	>70	40-45	40	16	.938	482,000	492,000	530,000	צרפת
156,749	383	78	40-45	60	15	.939	238,000	297,000	390,000	ממלכה מאוחדת
105,224	96	>50	>60	<20	20	.930	108,000	118,000	30,000	גרמניה
8,720	94	..	60	<15	35	.862	34,000	50,000	70,000	הונגריה
327,140	326	>50	33-75	10-25	4-42	.949-.849	134,000	150,000	171,000	שאר האיחוד האירופי
70,815	259	..	50-80	5-20	1-94	.963-.750	34,000	53,000	140,000	השאר מחוץ לאיחוד
116,965	9,378	-	-	-	36-116	.853-.671	173,000	366,000	2,151,000	חמ"ע ^ז
68,010	4,155	..	80	<15	62	.795	130,000 ^ו	228,000	808,000	רוסיה
28,275	2,321	..	80	<15	78	.766	25,000 ^ו	80,000	777,000	אוקראינה
11,031	1,109	..	65-75	<15	38-115	.853-.671	15,000 ^ו	38,000	312,000	שאר חמ"ע באירופה
9,649	1,793	..	50-75	<15	80-122	.761-.652	3,000	20,000	254,000	שאר חמ"ע באסיה
121,373	209	-	-	-	11-151	.943-.489	21,000	20,000	104,000	אסיה (שאר) ^ח
45,800	3,766	-	-	-	51-177	.821-.281	60,000	78,000	195,000	אפריקה
16,457	102	79	20	85	120	.658	57,000	72,000	118,000	דרום אפריקה
22,463	76	-	-	-	3-137	.946-.523	101,000	110,000	70,000	אוקיאניה
19,710	71	70	22	65	3	.955	95,000	103,000	65,000	אוסטרליה

ח מבוסס על מדגם בלתי שלם מתוך סקר האוכלוסיה היהודית בארה"ב (2001). אומדן נכון יותר כנראה 25-26%.
ט תחזיות אוכלוסיה מתוקנות ל-2020.
י ללא המדינות הבלטיות. כ כולל טורקיה.
ל כולל המדינות הבלטיות.
מ ללא ישראל, חמ"ע וטורקיה.

ד מדד משולב של בריאות הציבור, רמת השכלה, ורמת הכנסה. המקור: United Nations Development Programme (2005).
ה המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2006).
ו כולל ארץ לא ידועה.
ז לאחר תיקון כלפי מטה בעקבות סקר האוכלוסיה היהודית בארה"ב (2001).

א מקור: המדור לדמוגרפיה ולסטטיסטיקה של היהודים, המכון ליהדות זמננו ע"ש הרמן, האוניברסיטה העברית בירושלים.
ב המקור: (2006) DellaPergola, American Jewish Year Book נתונים זמניים.
ג המקור: הותאם מ: (2000) DellaPergola, Rebhun, Tolts חלופה בינונית.

סדר יום אסטרטגי וכיווני מדיניות

וקהילותיו העיקריות, תוך הקדשת יותר מזמנן של הכנסת והממשלה לנושאים הקשורים בעם היהודי, שיפור הסיקור בכלי התקשורת, ושדרוג תוכניות הלימוד הרלוואנטיות לעניין בבתי הספר ובאוניברסיטאות.

ג. הקפדה מצד ישראל להימנע מלהכניס את הקהילות היהודיות ואת מנהיגות יהדות התפוצות למצבים העלולים ליצור דימוי של "ניגוד אינטרסים".

ד. יותר תוכניות להבאת צעירים לישראל לפחות לשנה אחת, למשל באמצעות תוכנית "מסע" מורחבת. במקביל יש ליזום תוכניות לשלוח צעירים ישראליים נבחרים לחיות ולעבוד במשך שנה בקהילות יהודיות בחו"ל.

ה. פיתוח דחוף של צורות חדשות של "עלייה רב-תושבית", עבור אלה המעוניינים בשני מקומות מגורים או יותר, בישראל ובארצות אחרות.

ו. יישום המלצת המכון לתכנון מדיניות עם יהודי להבטיח הַבָּאָה בחשבון של צרכי העם היהודי ככלל ולהתייעץ עם מנהיגיו בקבלת החלטות ישראליות בעלות השפעה משמעותית על עתיד העם היהודי בעולם כולו.

ז. חיפוש מיזמים ופורומים משותפים חדשים, כגון יוזמת נשיא המדינה משה קצב להקמת "פורום העם היהודי", על בסיס שותפות אמיתית.

ח. ייסוד גרעין של סגל במשרד ראש הממשלה, שיופקד על ניהול דיאלוג אסטרטגי עם ראשי הארגונים היהודיים החשובים.

הדלתות המוצגות בהערכה השנתית מובילות לעשרה נושאים על סדר היום האסטרטגי, עם כיווני מדיניות המחייבים בדיקה וטיפול דחופים מצד הארגונים והמנהיגים היהודיים. נושאים אלה אינם מחליפים את סדר היום האסטרטגי וההמלצות שנכללו בהערכות השנתיות לשנת 2004 ו-2005, אלא מתווספים עליהם. הם כוללים:

1. יחסי ישראל – תפוצות

העלייה באחוזי העם היהודי החיים בישראל מתקדמת באיטיות אך בהתמדה, ובשנת 2006 הפכה ישראל לקהילה היהודית הגדולה ביותר בעולם. מגה-דלתא זו עתידה ליצור שינויים משמעותיים ארוכי טווח ביחסי ישראל והתפוצות, אשר הם כשלעצמם אינם תורמים בהכרח לשגשוגו של העם היהודי.

משום כך נחוצות דרכים חדשניות לשדרוג השילוב בין ישראל לבין העם היהודי בתפוצות, על-מנת להבטיח את אחדות יהדות העולם בטווח הארוך.

בין היתר, מומלצים כיווני המדיניות הבאים לדיון ופעולה דחופים.

א. הקמת אקדמיה למנהיגות עם יהודי, שבה יעסקו מקבלי החלטות יהודיים עיקריים ומנהיגים-בדרך מישראל ומהתפוצות בליבון מעמיק של הסוגיות המכריעות של העם היהודי תוך ראייה כוללת וארוכת טווח.

ב. שיפור ההבנה בישראל כלפי העם היהודי

2. דמוגרפיה

השינויים הנמשכים והצפויים בדמוגרפיה, ובכללם היעדר כל דלתא של שיפור משמעותי במגמות הדמוגרפיות בתפוצות, מחריפים את הצורך בפיתוח מדיניות דמוגרפית נמרצת (אך ללא התערבות באוטונומיה המשפחתית, ותוך שמירה על מסגרת הנורמות של הדמוקרטיה).

אף שקיימת דלתא, מבחינת העניין הגובר בקרב מקבלי ההחלטות בדרגים הבכירים בהבטחת רוב יהודי יציב בישראל, טרם אומצה מדיניות הולמת. מומלץ לעשות כן, תוך שימת דגש מיוחד על מתן אפשרות למשפחות הרוצות בכך להביא לעולם ילד שלישי ורביעי.

נוסף על ההיבטים הכמותיים, דרוש להקדיש תשומת לב רבה יותר למימדים איכותיים, כגון מאמצים לכוון את העם היהודי, וישראל בכלל זה, לעבר הפיכתו לחברת ידע לומדת, דבר שהוא בעל חשיבות יתירה הן מבחינת הערכים היהודיים והן מבחינת ההון האנושי. דרוש גם להקדיש תשומת לב מיוחדת להמשיך ולהבטיח תרומות ייחודיות של

העם היהודי להישגי השיא של האנושות.²

**הבחירה לפרק
התנחלויות
עלולה ליצור
חלל ריק
בנורמות
הציוניות**

3. סיוע למדינת ישראל בהחלטות מחוללות-תמורה

ישראל עוסקת בתהליכי הכרעה מחוללי-תמורה הכרוכים בדילמות קשות ובסבירות גבוהה לטראומות קשות. אלה מטילות עומס כבד על המערכת הפוליטית ועל החברה בכלל. הבחירה לסגת מן השטחים ולפרק התנחלויות מקעקעת אידיאולוגיות קלאסיות ועלולה להותיר חלל ריק בנורמות הציוניות, וכתוצאה מכך – לדלדול הרצון והמרץ הקולקטיביים, אם ערכים

2 כנידונים ב: Charles Murray, *Human Achievements: The Pursuit of Excellence in the Arts and Sciences, 800 B.C. to 1950* (New York: Perennial, 2004).

חדשים לא יתפסו את מקומן. ברור לגמרי כי המגה-דלתא של התפנית הרדיקלית במדיניות כלפי השטחים, על כל הכרוך בה, היא הכרעה מחוללת-תמורה. נראה סביר כי צעדים משמעותיים נוספים, בחלקם רדיקליים, צפויים בטווח הקצר והארוך גם יחד. לכן, יותר מתמיד זקוקה ישראל לסיוע בהתמודדות עם הכרעותיה ועם השלכותיהן. חיפוש דרכים לכך צריך לעמוד בראש סדר היום האסטרטגי של העם היהודי.

כיווני המדיניות הרלוואנטיים כוללים:

- א. מרגע שישראל קיבלה החלטה דמוקרטית, בחירותיה צריכות לזכות בתמיכת הרוב המכריע של ארגוני העם היהודי ומנהיגיו, ללא הבדל מה היו השקפותיהם קודם להחלטה זו.
- ב. דרושה חשיבה משותפת של אינטלקטואלים, מנהיגים ומעצבי דעת הקהל בתפוצות ובישראל על הגדרתם מחדש של ערכים ועקרונות ציוניים, באופן שיתאים אותם למצבים משתנים תוך שמירה על עיקרי הליבה.
- ג. העם היהודי צריך ליטול על עצמו פרויקטים ציוניים חדשים, שיתפסו את מקום אלה שננטשו, בדרכים המציבות אתגרים חדשים והמפיחות חיים בציונות בגרסתה החדשה והמתקנת. פיתוח הנגב והגליל וחיזוק מעמדה של ירושלים כבירתו התרבותית של העם היהודי הם דוגמאות לאפשרויות הקיימות בעניין זה.

4. הפיכת מרחב האינטרנט למכשיר מרכזי להשגת לכידות ושגשוג העם היהודי

מרחב האינטרנט מחולל שינויים בקשרים אישיים, בקהילות, בלימוד-מרחוק ובתקשורת. עיקר כוחו ביכולת התרשתות המאפשרת יצירת קשרים הדוקים בין בני אדם ומוסדות הנמצאים בריחוק גיאוגרפי.

מכל הבחינות הללו מציע מרחב האינטרנט פוטנציאל עצום לעם היהודי. כמה מן האפשרויות הללו זוכות כיום להכרה גוברת. אולם רק חלק קטן מן

הפוטנציאל הטמון במרחב האינטרנט ממומש הלכה למעשה.

לפיכך מומלץ לארגונים היהודיים להשקיע יותר תכנון ומשאבים בהגברת ניצולו של מרחב האינטרנט כמכשיר מרכזי להשגת לכידות ושגשוג בעם היהודי, ובכלל זה תמיכה ביוזמות "מהשטח" העושות שימוש במרחב זה.

כיווני המדיניות הבאים מדגימים כמה אפשרויות מבטיחות:

א. הרחבת לימוד-מרחוק בתחומי היהדות בכל הרמות ובמגוון שפות, ובכלל זה מסלולים לתארים אקדמיים.

ב. פיתוח משחקי מחשב אינטראקטיביים בנושאי יהדות ועם יהודי.

ג. הקמת אתרים ופורטלים רבים נוספים ברשתות פנים-ארגוניות וברשתות הפתוחות לכל.

ד. הקמת אתרים ייעודיים הפונים ליהודים שאינם משתייכים לקהילות ול"יהודים בביתם", וכן לבני זוג לא יהודיים ולילדים מנישואי חוץ.

ה. יצירת רשתות פנימיות למנהיגים וארגונים של העם היהודי, ברמות גישה שונות.

ו. ניטור אינטנסיבי של אתרי אינטרנט רלוואנטיים לעם היהודי, כגון אתרי שטנה ואתרים אנטישמיים, אתרים המשמשים להפצת טכנולוגיות טרור וכיו"ב.

5. סיוע ליוזמות "מהשטח"

הניסיון והמחקרים גם יחד מוכיחים כי ההסתגלות לִדְלָתוֹת משמעותיות תלויה במידה רבה ביוזמות "מהשטח" (בצד חדשנות של ארגונים ושל מנהיגים, כנדון בסעיף 10 להלן).

יוזמות "מהשטח" פועלות כיום בקהילות יהודיות רבות, בחלקן בתמיכת ארגונים יהודיים עיקריים ובחלקן באופן עצמאי, אבל יש צורך ומקום נרחב ליוזמות רבות נוספות. לפיכך, סיוע ביצירת ריבוי וגיוון של יוזמות "מהשטח" הוא אסטרטגיה מומלצת מרכזית.

כיווני המדיניות הספציפיים המוצעים כוללים:

א. מתן קדימות ליוזמות של קבוצות צעירים ומתן תמיכה כספית ואחרת.

ב. הקמת גופי ייעוץ למתן עצה ותמיכה ליוזמות "מהשטח" חדשות ומתפתחות ומתן הכשרה ליוזמים פוטנציאליים.

ג. בכל עבודת הסיוע חיוני להקפיד על יחס של כבוד ועידוד לאוטונומיה של יוזמות "השטח".

6. זכרון

הזכרון ההיסטורי הוא מרכיב יסוד ומאפיין יחודי בזהות היהודית של הפרט והכלל. "זכור" הוא מצווה יסודית ביהדות ויש לו חשיבות מרכזית מבחינת הרצף ההיסטורי ותחושת הגורל המשותפת. השואה היא תוספת טרגית משמעותית לאירועים המכוננים בתולדות העם, שאותם מצוּוה העם לציין ולזכור.

כפי שמתואר באחת הדלִתוֹת, גוברת הקמת אתרי זכרון לשואה בצורות שונות, וכן במפגשי הנצחה. אבל אסור שהשפע הזה יסתיר מאתנו את התהליכים ההיסטוריים העלולים לשחוק את זכר השואה כאירוע מכונן מרכזי בזכרון ארוך הטווח של יהודים ושל לא-יהודים כאחד. הסיבות העיקריות לנטיה זו כוללות עייפות-מלזכור ותהליכים פסיכולוגיים הנוטים להדחיק זכרונות "נוראים".

תהליכים אלה מעמיקים עם השינוי הדורי, מן הדורות שעבורם השואה (ואירועים דרמטיים נוספים, כמו הקמת מדינת ישראל) היוו חוויה אישית או חוויה וירטואלית חזקה שְׁתוֹנָכָה באמצעות ההורים והסבים, אל דורות שמקבלים היסטוריה זו כ"מובנת מאליה".

ספק אם "עוד מאותו דבר עצמו" יכול לעצור תהליכים אלה של שינוי הזכרון ושחיקתו. אכן, דווקא שפע של מפעלים דומים זה לזה להנצחת זכרון השואה עלול להפוך אותם ל"יומימיים" ושגרתיים, ובכך להפחית את השפעתם.

לפיכך מומלץ לחפש צורות חדשניות לשימור ולהצגת זכר השואה באופנים המתאימים לצורת

החשיבה וסביבות החיים של דורות שלא חלקו את החוויות הרגשיות של "לחיות את השואה" באופן אישי או באמצעות קרובי משפחה.

7. פיתוח אסטרטגיות ל"יחסי חוץ"

העם היהודי שונה ממדינה או מצירוף של מדינות. עם זאת יש לו כמה מן המאפיינים של מעין גוף מדיני. כציביליזציה וכעם, הוא בהחלט שחקן בזירה העולמית. בנוסף יש לעם היהודי הפוטנציאל להפוך לשחקן משמעותי יותר בצורות ההולמות את רוח הגלובליזציה מצד אחד, ואת תפקידן הגדל של "ציביליזציות" כיחידות פעילות במישור הגלובלי והמדיני מצד שני. לפיכך יש הצדקה לחשוב, לתכנן ולפעול במונחים של "יחסי חוץ" של העם היהודי.

ארגוני העם היהודי פעילים בפיתוח יחסי חוץ, כגון התמודדות עם אנטישמיות, תמיכה בישראל בזירה העולמית, דרישת שילומים, טיפול בהגירה, ומשלוח סיוע מסויים לאזורי אסון. אם נוסף לתמונה את פעילותה של ישראל, הפועלת באופן חלקי כמדינת העם היהודי, הרי שיש ביטויים רבים לדאגות ולמאמצים שעומדים במרכז יחסי החוץ של העם היהודי.

אולם אין די בפעילויות אלו להתמודדות עם האתגרים שמציבות הדלתות הגיאוגרפיות. לכן, גיבוש אסטרטגיות איכותיות ליחסי החוץ של העם היהודי צריך להיות נושא מרכזי על סדר היום, בכפוף לאינטרסים הלאומיים של המדינות שיהודים הן אזרחים פטריטיים שלהן הכיוונים הבאים מומלצים במיוחד:

1. פיתוח אסטרטגיה לטווח ארוך כלפי גורמים אסלאמיים, בארבע רמות:
1. כלפי האסלאם כציביליזציה עולמית, תוך התמקדות בעיקר בזרמים, קבוצות, מנהיגים ומדינות שאינם פנאטיים.

2. כלפי הקהילות האסלאמיות הגדולות, כגון בצרפת.
3. כלפי קבוצות טרור ורשתות אסלאמיות קיצוניות.
4. כלפי מרכיבים ואירועים ספציפיים, כגון איראן ומדיניות הגרעין שלה, והחמאס.
2. הקדשת יותר תשומת לב למעצמות עולות בעולם, ובעיקר סין (כמפורט במחקר של המכון לתכנון מדיניות עם יהודי) והודו.
1. שימוש בהזדמנויות לשדרוג היחסים עם מוסדות האיחוד האירופי, שבאופן פרדוקסאלי מוצעות דווקא על-ידי הקיפאון באיחוד.
7. הגברת המאמץ לחיזוק יכולות הפעולה של קהילות אמריקה הלטינית.
7. בניית גשרים לקהילות אתניות שחשיבותן גוברת, כגון ההיספאנים בארה"ב.
1. הגברת פעילויות מול גופים עולמיים, ובכללם ארגוני האו"ם וארגונים בינלאומיים לא-ממשלתיים, שבהם מאמץ עקשני עשוי להניב תוצאות חיוביות.

8. חיזוק יכולות הפעולה

מדיניות מחייבת יכולות פעולה. לעם היהודי יש שפע של משאבי פעולה, כגון ידע, ארגונים, השפעה מקומית אצל המעצמות המובילות, עוצמה רכה, נכסים כלכליים, ועוצמה קשה המרוכזת בישראל. עם זאת, שדרוג יכולות הפעולה חיוני למימוש אסטרטגיות משופרות ומורחבות כלפי פנים וכלפי חוץ. עקרונות המדיניות הרלוואנטיים כוללים:

- א. שיפור בחילופי הניסיון, התיאום ושיתוף-הפעולה בין ארגונים יהודיים ובין מקבלי החלטות.
2. חיזוק ההשפעה של הקהילות היהודיות, כגון באמצעות פיתוח שיתוף-פעולה בין קהילות יהודיות במדינות החברות באיחוד האירופי.
1. יותר מחקרים והערכות של הניסיון שנצבר במדיניות עם יהודי, כולל הפקת לקחים לעתיד.

דרוש חיפוש
אחר צורות
חדשניות
לשימור ולהצגת
זכר השואה

10. האצת התחדשות מוסדית ומנהיגותית

הקלתות הנסקרות בהערכה שנתית זו מצטרפות לאתגרים עיקריים, שמרביתם חדשים במובנים רבים, מה שהופך את הצורך בהאצת החדשנות המוסדית והמנהיגותית לדחוף ביותר.

התחדשות עצמית, אימוץ מדיניות חדשניות באופן רדיקלי, ריבוי מבנים חדשים והסתגלות של מאפייני המנהיגות למצבים משתנים הם, אפוא, נושא קריטי על סדר היום האסטרטגי.

כיווני מדיניות רלוואנטיים כוללים:

א. הערכה תקופתית של תוצאות קווי המדיניות העיקריים, בביצוע גופים עצמאיים המתמחים במחקרים מסוג זה.

ב. הזרמה מואצת של "חשיבה רעננה" לגופים העיקריים שבהם מתקבלות החלטות, ובכלל זה יישום המלצת "35-35" של המכון לתכנון מדיניות עם יהודי, לפיה 35 אחוזים מהחברים בגופים העיקריים שבהם מתקבלות החלטות העם היהודי יהיו בני 35 ופחות, וכן הגדלת הגיוון בהרכב הגופים הללו על-ידי הכללת יותר נשים ואנשים משכבות חברתיות שונות.

ג. השתלמויות מנהיגות תקופתיות למשך שלושה עד שישה ימים, לדיון מעמיק בסוגיות אסטרטגיות עיקריות, על בסיס ניירות עמדה הסוקרים התנסויות רלוואנטיות ומציגים חלופות חדשות. במפגשים אלה צריכים להשתתף גם אישים שוברי מוסכמות ובעלי חשיבה יוצאת דופן, כאשר הדיונים חסויים ותוכנם אינו מיועד לפרסום.

ד. הפיתוח הארגוני בארגונים היהודיים צריך להתמקד בעידוד יצירתיות וחדשנות, למשל על-ידי הקמת יחידות מטה אסטרטגיות המוגנות מפני לחצים שוטפים ופוליטיקה ביורוקרטית, אך מתקשרות היטב עם המציאות הארגונית.

ה. הגברת הפיתוח של אנשי מקצוע בתחום מדיניות עם יהודי.

ו. חיפוש משאבים כספיים חדשים למימון פעילויות עם יהודי, ובכלל זה אפשרויות שנפסלו בעבר בכמה קהילות, כגון מימון ממשלתי של החינוך היהודי.

9. שידרוג מזורז של יכולות התמודדות עם משברים

כל המדדים הזמינים מוליכים למסקנה שקיימת סבירות משמעותית לפעולות אלימות נגד מטרות יהודיות ברחבי העולם.

לפיכך, אחת ההמלצות המרכזיות – בהתבסס על עבודות קודמות של המכון לתכנון מדיניות עם יהודי שיושמו באופן חלקי – היא לשדרג במהירות את יכולות העם היהודי להתמודדות עם משברים, עם תרומה ישראלית בהתאם לצורך ולהקשר. הצורך בשדרוג מתייחס הן לכל קהילה מקומית, הן לקבוצות של קהילות בתוך אותה מדינה או בגוש מדינות, והן למישור הגלובלי של פעולת העם היהודי. יכולת זו מחייבת מערכת התרעה מוקדמת, פעולה מניעתית לטווח קצר וארוך, קבלת החלטות והתאוששות בזמן אמת, תוך שימת דגש על המשך הפעילות הקהילתית וחיזוקה. את כל אלה ניתן לשפר מאוד באמצעות היערכות מראש, תוך שיתוף-פעולה הדוק עם רשויות רלוואנטיות האחראיות על שמירת הסדר וביטחון הציבור במדינות השונות.

יכולות ההתמודדות עם משברים חשובות גם במקרים של אסונות טבע ומשברים אחרים, כאשר אין די בפעולה הממשלתית למענה על צרכים יהודיים ספציפיים.

דלתות 6-2005

הסביבה החיצונית

ליכולות ולנחישות של המערב, ולכך נודעות השלכות רבות לעתיד, גם של ישראל ושל העם היהודי בכלל.

סין

סין ממשיכה להתפתח למעצמה דומיננטית במישור האזורי ולמעצמה חשובה במישור הגלובלי, במונחי כלכלה ועוצמה צבאית. היא תלויה במידה גוברת בנפט שמקורו במזרח התיכון ומרחיבה את פעילותה במדינות עתירות נפט במזרח התיכון ובאפריקה. כמעצמה עולמית וכגורם אזורי, למדיניותה העתידית של סין כלפי ישראל והעם היהודי יש חשיבות רבה מאד.

האיחוד האירופי

האיחוד האירופי מצוי בקיפאון ובמידה מסויימת אף בנסיגה. דחיית החוקה אינה רק מהלומה קשה, אלא גם תסמין להתחזקות היעדר ההתלהבות מרעיון האיחוד האירופי בחלק מן המדינות החברות. המאמצים לפיתוח מדיניות חוץ וביטחון משותפת צולעים, למרות התקדמות מסויימת בבניית כוח צבאי להתערבויות מהירות. אף שהתרחבות האיחוד נמשכת, המצב הנוכחי מקטיף מאד את ההסתברות לקבלת טורקיה

1. התפתחויות גיאואסטרטגיות

דלתות גלובליות

בפרקים הבאים מוצגות כמה התפתחויות גלובליות המהוות דלתות חשובות לעם היהודי, ובכללן מגמות בעולם האסלאמי. פרק זה בוחן בקצרה חמש התפתחויות גלובליות מרכזיות שיש להן חשיבות גוברת לעם היהודי אך בשנים 6-2005 טרם נודעו להן השלכות ישירות.

ארה"ב ועיראק

ארצות הברית שקועה עמוק בעיראק. היא השיגה התקדמות מסויימת, אך הסוף עדיין אינו נראה באופק. אומנם התקיימו בחירות והוקמה ממשלה, אך יציבותה מוטלת בספק. המצב בעיראק מעורר ביקורת מחריפה והולכת בארצות הברית, שקרוב לוודאי יהיו לה השלכות על מדיניותה העתידית של ארה"ב, ובכלל זה במזרח התיכון. חוסר היציבות בעיראק נמשך, ועימו הפוטנציאל של הפיכת עיראק לבית גידול לקבוצות של טרור גלובלי פנאטי. ככלל, עיראק הופכת למקרה מבחן

יש הסבורים כי קיימות קבוצות טרור השוקלות למקד את התקפותיהם על מטרות יהודיות. מדינות אירופיות שהיו קורבן להתקפות טרור משנות את מדיניותן, ובכלל זה חיזוק בקרת הגבולות ושינוי החוקים באופן המתיר פעולה תקיפה יותר נגד חשודים, גם במחיר ויתור מסויים על ערכי זכויות אדם. שיתוף הפעולה עם ישראל בענייני ביטחון גובר וכך גם ההבנה למדיניות הישראלית נגד הטרור.

בשנת 2005 הורגשה מגמת עלייה בפיגועי הטרור המשויך לפלגי טרור האסלאמי הקיצוני במדינות ערב ובמדינות מוסלמיות נוספות. עם זאת, בינתיים אין סימנים שיש בכך כדי לערער את יציבות המשטרים האלה.

מדינות אירופה מגבירות את שיתוף הפעולה עם ישראל בנושאי ביטחון

אסונות טבע

בתקופה האחרונה התנסה העולם בסדרה של אסונות טבע רחבי היקף. מדענים רבים סבורים כי עם התחממות כדור הארץ כתוצאה מפעולות בני אדם, יש לצפות לריבוי אסונות טבע וכן לשינויים הרי-אסון נוספים כגון עליית פני הים.

עד כה לא נמנו קהילות יהודיות בין הנפגעים העיקריים של אסונות הטבע, פרט לפינויים של כ-9,000 יהודים מניו אורלינס. ואולם אם תתאמתנה התחזיות בדבר עלייה במספר ובעוצמה של אסונות הטבע בעולם, עלולות קהילות יהודיות להיפגע באופן שיחייב סיוע מעבר ליכולות המקומיות.

ממשלת ישראל וארגוני קהילה יהודיות לקחו חלק בעבודות ההצלה והשיקום לטווח קצר וארוך, אך בסך הכל היה היקף הסיוע קטן יחסית.

2. מגמות בעולם האסלאמי

אולי הדרך הטובה ביותר להתחיל בפרק זה היא לדון בפרשת הקריקטורות של מוחמד, שפרצה בקופנהגן בסוף 2005 ואחר-כך התפשטה לכל רחבי מערב אירופה ולמרבית העולם האסלאמי. תחילת הפרשה ביוזמה של

לחברות באיחוד בעתיד הנראה לעין, ולכך עשויות להיות השלכות רציניות על הזהות העצמית של טורקיה, בין המערב לבין האסלאם. ביחס למזרח התיכון ממשיך האיחוד האירופי למלא תפקיד אך מעמדו נחלש, והוא מצוי בדילמה כיצד לנהוג בעניין מדיניות הגרעין של איראן.

התפתחות נוספת היא התלות הגוברת בנפט ובגז מרוסיה, בצד נטייתה של רוסיה לנצל את משאביה אלה למטרות פוליטיות.

מספרם הגדל של המהגרים המוסלמים במערב והקשיים בהשתלבותם, בצד הקצנתם הדתית, מהווים בעיה קשה בעלת השלכות אפשריות חמורות לקהילות היהודיות.

הטרור האסלאמי הפונדמנטליסטי

התמורות העיקריות שהתחוללו בשנה האחרונה התבטאו בעיקר:

1. בעלייה בכמות ובחומרת פיגועי הטרור באירופה, אשר בוצעו על-ידי טרוריסטים מוסלמים מאירופה.
2. בתמורות שחלו ברשות הפלסטינית מאז עליית החמאס לשלטון, ובפעילות הג'יהאד האסלאמי כגורם נוסף במאבק כנגד ישראל.
3. בהתפתחויות אידיאולוגיות אסלאמיות קיצוניות, ובהתגברות הפיגועים והמאבק של תנועת הג'יהאד האסלאמי נגד מדינות ערב הנחשבות בעיניה כ"מתונות".
4. לפי חלק מההערכות, אף שהדבר לא מוכח, במעורבותה ובתמיכתה של איראן בטרור האסלאמי הקיצוני בעולם בכלל ובמזרח התיכון בפרט, במקביל לתהליך פיתוח יכולתה הגרעינית.

השינוי המרכזי במאפייני הפיגועים האחרונים שהתרחשו בבריטניה, בספרד ובהולנד ובמקומות נוספים באירופה, הוא בעובדה שהם התבצעו בסיוע ובתכנון מוסלמים אירופיים, בני דור שני למהגרים, שנולדו וגדלו באירופה.

אימאמים מדנמרק (בגיבוי סמכויות דתיות במצרים), ששאפו להשתמש בפרסום הקריקטורות לחיזוק נטיות כיתתיות בקרב מוסלמים דְּנִים ולהעמיק את התהום המפרידה ביניהם לבין הרוב הנוצרי במדינה. אימאמים וגורמים אסלאמיים מיליטנטיים קיצוניים בשאר ארצות אירופה מיהרו לנצל את ההזדמנות לשימוש בטקטיקה דומה לאותה מטרה בארצותיהם, בפורטם על נימת חילול הקודש ה"מחפיר" של האסלאם על-ידי התרבות השלטת, הסובלנית כביכול, שגם הפעם הוכיחה עצמה כמזלזלת באסלאם ומתנגדת לו לחלוטין. ככל שהתקשורת העולמית הבליטה את העימות הדרמטי כן נחפזו מוסלמים רדיקלים – לאו דווקא מחרחרי אלימות – מאינדונזיה ועד מרוקו לקפוץ על מה שנתפס בעיניהם כהזדמנות פז לשפוך עוד שמן על מדורת התעמולה שהם מבעירים במאמץ לחזק את תחושת "התנגשות הציביליזציות" בקרב ההמונים. באפריל 2006 הפילה האלימות שהציתו הקריקטורות את קורבנותיה הראשונים, בהתקפות האנטי-קופטיות בכנסיות ומסביבן באלכסנדריה שבמצרים.

פרשה זו היתה חלק בלתי-נפרד מן העימות בין תנועות האסלאם הקיצוני – מרביתן בהשפעת "האחים המוסלמים" – לבין המערב ובעלי בריתו בארצות האסלאם. למראית עין לא היה לפרשה כל קשר ליהודים, ובכל זאת הזווית היהודית עולה בה מפעם לפעם. לדוגמה, בדיונים שעסקו בטיעון המערבי בזכות חופש הביטוי, שבמסגרתו אף אחד אינו חסין מפני ביקורת ולעג, האשימו הפרשנים הערביים את התקשורת המערבית בצביעות: "האם לכם אין טאבו שנקרא 'השוואה', שמוגן בחוקים המטילים עונשים חמורים על מכחישים ורביזיוניסטים מכל הסוגים?" הם שואלים. טיעון זה עולה לא רק ברמות הגבוהות של הוויכוח. מובטלים צעירים שטענו כי הם מזדהים עם האסלאם הרדיקלי נתפסו מחללים אנדרטת זכרון לשואה בצרפת. תגובתם היתה כי המעשה שלהם מקביל ל"השתנה על שער הניצחון".

זה מצביע על כך ששנאת יהודים, הנגזרת מתפיסת היהודי כבעל ברית ו/או כנותן חסות של התרבות והפוליטיקה המערבית, מהווה חלק אינטגרלי, אף כי

בדרך כלל משני, מתופעת האסלאם הרדיקלי – ולא רק בגירסתה הטרוריסטית (בסגנון אל-קאעידה), אלא גם בגירסתיה הכיתתיות החינוכיות.

אולם תרומתו העיקרית של האסלאם הרדיקלי לטיפוח אנטישמיות טמונה בתעמולה אנטי-יהודית מן הסוג הישן: בשלל ספרים, אתרי אינטרנט ודרשות המוקדשים לסיפור העצוב של יחסי הנביא מוחמד עם יהודי ערב (כפי שהוא מתואר בקוראן וב"חידת" – סיפור חייו ותורתו של מוחמד), ולמעמד היהודים כדת מיעוט נחותה ב"שריעה" (הדין המוסלמי הדתי). אלה הם חומרים זמינים במסורת, שהתנועה שואפת להחיותם. אין צורך להמציא או לייבא דבר: קלטות שמע, סרטי וידאו וחוברות על הנושא מוצעים למכירה ברובעים המוסלמיים באירופה, וגם בארצות ערב. רבים מן החומרים הללו אינם קיצוניים באופן בוטה, אלא מגיעים מחוגים שמרניים ואינטלקטואליים. באופן זה, הילה של מְכוּבָּדוֹת אופפת את הטיעונים הרדיקליים, לפיהם היהודי הוא אויב האמונה מאז ומתמיד: ערמומי, אין לבטוח בו, וכמעט ודאי שלא יכבד את התחייבויותיו.

מערכה אנטי-יהודית זו מצויה בתנופה, וכוללת את "הפרוטוקולים של זקני ציון", הרואה אור במהדורות חדשות כמעט מדי שנה. עותקים מן הספר מוצגים לראווה בחנויות ברובעים המוסלמיים של אירופה, תכופות מלווים בהסברים המתארים איך "המסמך" מסביר את הבולטות היהודית בתקשורת, בעסקים ובתרבות של המערב (ראו פרק "יהדות צרפת תחת לחץ"), וכן את הצלחתה של ישראל ואת האופן שבו היא שולטת כביכול בארצות הברית. ה"פרוטוקולים" צוטטו לאחרונה בדרשות ובבלוגים כהוכחה לתיאוריות הקונספירציה שמקדם הנשיא האיראני אחמדינ'ג'אד, שהעניק את חותמו למוטיב נוסף, זה של הכחשת השואה. העובדה שהצהרותיו לא גונו על-ידי הקהילה הבינלאומית (בסוף אוקטובר 2005 הסתפקה מועצת הביטחון של האו"ם בגינוי קריאתו להשמדת ישראל ו/או יישובם מחדש של תושבי ישראל באירופה) מעניקה לדבריו משנה תוקף, לפחות בקרב קהילות המהגרים באירופה.

באמצעות השפעתו של אחמדינג'אד, שהוא פוליטיקאי פופוליסטי (וגם פופולארי), הפכה איראן בחודשים האחרונים למקור מרכזי לתעמולה אנטישמית והכחשת שואה, החורגות מעבר לעולם השיעי ונהנות מן הערך המוסף התקשורתי של פעילות "מכובדת" בחסות המדינה. העובדה שלכל זה מצטרפת הקריאה להשמדת ישראל, בצד עליית החמאס לשלטון, מחזקת עוד את השפעת הדברים.

ברקע הדברים עומד גם האיום הגרעיני מצד איראן. אחמדינג'אד בוודאי אינו מקבל ההחלטות היחיד או החשוב ביותר בענייני הגרעין באיראן, והיעד המידי של איראן ברכישת יכולת גרעינית צבאית הוא השגת הגמוניה באזור המפרץ. עם זאת, הרטוריקה של אחמדינג'אד מלמדת משהו על הרוח המנשבת במעגלי השלטון לגבי מה שעלול לקרות ברגע שהגמוניה זו תובטח: הובלת העולם המוסלמי, עם המאבק בישראל כסיבה או כאמתלה. כל זה מבשר רעות לזירה הגלובלית, אם וכאשר איראן תשיג את הפצצה.

הסיטו של איראן אנטישמית, מכחישת שואה ואנטי-ישראלית שברשותה פצצת אטום אינו אפוא חזיון תעתועים; זהו איום ממשי, ולא רק לישראל, כקהילה היהודית הגדולה ביותר בעולם. איראן רואה ביהודים קבוצה של רשעים – רעיון שיש לו שורשים עמוקים ב"שיעה" האיראנית, שמאז ומתמיד ראתה את היהודים כ"טמאים" ואשר הפגינה את גישתה בשני פיצוצים בארגנטינה, שנועדו לפגוע ביהודים כדי להעניש את ישראל. כל פעולה בינלאומית בעתיד נגד איראן הסרבנית, אפילו אם לא תבטא במבצע צבאי, עלולה להביא לכך שאיראן תראה בישראל את המושכת בחוטים מאחורי הקלעים.

**איראן הפכה
מקור מרכזי
לתעמולה
ולאנטישמית
ולהכחשת
השואה**

התנועה האסלאמית בדרום-מזרח אסיה, המתרכזת סביב ה"ג'מעה אסלאמיה" האינדונזית (שחבריה ביצעו את הפיגוע בבאלי), מציגה תמונה שונה. חרף קשריה עם אל-קאעידה, הג'מעה ובעלי בריתה במאלזיה ובסינגפור אינם שטופים באיבה אנטי-יהודית ואינם מתייחסים כלל

הערך העצום של מיצגים חזותיים טעוני רגש בטלוויזיה עולה באופן ברור ממחקר שנערך בקרב מוסלמים שהוחזקו במאסר בבריטניה ובצרפת (Danielle Joly & Ferhad Khosroshavar), ראה אור בסוף 2005). אסירים בעלי דעות רדיקליות אמרו שאחד הרגעים המכוננים מבחינתם התרחש כאשר צפו בטלוויזיה ברדיפת מוסלמים. אצל המבוגרים יותר היו אלו תמונות מקוסובו; בקרב האסירים הצעירים יותר, תמונות מהאינתיפאדה השנייה. המחקר מצביע על מימצא נוסף: בחלוקת האסירים בין קיצונים (אל-קאעידה או הפלג האסלאמי החמוש (GIA) באלג'יריה), רדיקלים (בהשקפתם, אך לא מעורבים בפעילות חתרנית) ושמרנים (המקיימים פחות או יותר את המצוות העיקריות של האסלאם), לבין אדישים/לא אדוקים, נמצא כי כל הקיצונים ורוב הרדיקלים אחוזי שנאה ליהודים.

הצלחתה של הפלישה האמריקנית לאפגניסטן לפגוע קשות באל-קאעידה מקשה על איתור, מעקב ופעילות-נגד בתגובה לצמיחתן ופעולתן של קבוצות רדיקליות. השחקנים הטרווריסטים מורכבים כיום בעיקר ממספר רב של רשתות אוטונומיות, מאורגנות על-ידי עצמן וחופפות זו לזו במידה רבה, שאינן מקבלות הכוונה והנחייה מלמעלה.

על רקע זה, של קהילות מוסלמיות רוויות תעמולה אנטי-יהודית – כחלק משני אך בלתי-נפרד מחיי היומיום – ניתן לצפות כי החיכוך עם היהודים עתיד להימשך, ואולי אף יחריף (בעיקר באירופה, שם הקנאה והקיפוח החברתיים ממלאים תפקיד של מאיץ). יש סיכוי גדול מאי פעם כי רשתות התארגנות עצמית בהשראת אל-קאעידה יבחרו במוסדות יהודיים כיעדים "רכים", בתקופה בה יעדים "קשים" (כגון שגרירויות) מוגנים יותר. הדבר נכון לא רק באירופה, אלא גם בצפון אמריקה ובדרום-מזרח אסיה.

תיאור זה נכון בעיקר לגבי האסלאם הסוני (ארגון אל-קאעידה הוא סוני ובמידה מסוימת אנטי-שיעי, בעוד שרוב המהגרים המוסלמים במערב הם סונים). אף על פי כן, גם השיעה מעורבת בכך, בעיקר באמצעות איראן, שם המשטר הוא שיעי-פונדמנטליסטי).

לרצח-עם, צמחה התמקדות מיוחדת בזכר השואה ובמשמעותה, המוצאת ביטוי במספר מובנים:

- החלטה בהסכמה בעצרת האו"ם בנובמבר 2005 על קביעת יום זכרון בינלאומי לציון השואה;
- קביעתו עוד קודם לכן של יום זכרון אירופי ב-27 בפברואר ברוב מדינות אירופה;
- קביעת יום התרבות היהודית באירופה, ביום א' הראשון בחודש ספטמבר;
- קיום טקסים רשמיים בהיקף גדול ובפרופיל גבוה כמו זה שהתקיים ביום השנה לציון 60 שנה לשחרור אושוויץ;
- חנוכתם של אתרי זכרון בולטים לשואה, ובמיוחד הגל-עד הענק בברלין, חידוש מוזיאון "יד ושם" בירושלים ומספר גדל והולך של מוזיאונים יהודיים המתמקדים בשואה בערים שונות באירופה ובארה"ב;
- ההכרה המשפטית בזכויות האזרחיות-כלכליות של קורבנות מעשי רדיפה ואפליה אנטי-יהודיים, והטיפול המשפטי הפעיל בנושא זה במרבית מדינות אירופה, ובכלל זה הכרה – במאוחר – בקהילות היהודיות של דרום ומזרח אגן הים התיכון כנכללות בין הזכאיות לפיצויים;
- השבת אוצרות אמנות שבזו הנאצים לידי בעליהם החוקיים – בעיקר השבת אוסף גדול של ציורי קלימט באוסטריה, ומספר מוזיאונים בהולנד שוויתרו על יצירות אמנים הולנדיים הקלאסית;
- המשפט שהתנהל נגד מכחיש השואה דייוויד אירווינג בבית-משפט בווינה;
- פתיחת ארכיוני המלחמה הגרמניים, שתאפשר בחינה מעמיקה של מנגנוני האחריות והביצוע של השואה;
- המסמך שהוציאה הכנסייה הקתולית במארס 1996, תחת הכותרת: "אנו זוכרים: הרהורים על השואה", שבו נראה כי עצם השימוש במונח העברי "שואה" במקום המונח המקובל (והשגוי סמנטית) Holocaust מעיד על הכרה אמיתית בזכות הקורבנות לקבוע את מונחי ההתייחסות שלהם;

לשואה. אין ספק שזה קשור בעובדה שליהודים אין כל היסטוריה משותפת עם בני יאווה, הסינים והמאלזים. עם זאת היחס לישראל כמדינה עוין ביותר.

כשבוחנים את אירועי 6-2005 בהקשר הרחב של עמדות השחקנים האסלאמיים העיקריים כלפי היהודים וכלפי ישראל, המסקנה הבלתי-נמנעת היא שהיחסים עם האסלאם הם כנראה הסוגיה הביטחונית החשובה ביותר העומדת בפני העם היהודי, הן בישראל והן בתפוצות, וכי שורשי הבעיה עמוקים ועקשניים אף יותר מן הסכסוך הישראלי-פלסטיני.

3. מיצובם מחדש של היהודים בחברות המערב

את התובנות המשתנות הרווחות כיום על היהודים ועל היהדות בחברות המערביות ניתן להציב על-פי שלושה מימדים עיקריים והם ידע, אמונה ועוצמה. מגוון משמעותי של עמדות ויוזמות חדשות עלה בשנים 6-2005 מצד מוסדות תרבותיים, דתיים ופוליטיים, שעסקו ב-:

- הכרה בהתנסות ההיסטורית הייחודית של היהודית במאה העשרים ובעיקר בזמן מלחמת העולם השנייה;
- התמודדות עם היהדות במישור התיאולוגי, במיוחד בקרב פלגים שונים של הנצרות;
- התמודדות והסתלגות להשגת כוח המינוף הפוליטי של העם היהודי בזירה הבינלאומית הודות לקיומה של מדינה עצמאית.

הכרה בשואה ובסמליה

ככל הנראה, השינוי הבולט ביותר שהתחולל לאחרונה ביחסים בין חברות המערב לבין היהודים והיהדות הוא ההכרה ההדרגתית בשואה כאירוע מרכזי בהיסטוריה של אירופה ושל העולם כולו, וכאירוע יסודי בהתנסות היהודית. בניגוד לעמדה הקודמת של גינוי "גֶנְרִי"

■ ההתנגדות המתמשכת של יהודים להליך הגדרתו של האפיפיור פיוס השנים-עשר כקדוש: הערתו של האב פיירבאטיסטה פיזהבלה, אב המנזר הפרנציסקני בארץ הקודש, אשר – בהתייחסו למסמכים שחוברו על-ידי אפיפיורים או בישופים אירופיים – מתח ביקורת על דרגי ההנהגה הבכירים ביותר בכנסייה על שלא נקטו עמדה אמיצה "ברוח הבשורה הקדושה" מול המשטר הנאצי.

חשיבותן של התפתחויות אלו רבה ביותר, למרות שמתלוות אליהן השפעות צדדיות בעייתיות. מן הצד החיובי, המהלכים האחרונים מייצגים הכרה חד-משמעית בייחודיות ההתנסות ההיסטורית היהודית, ובמשתמע, גם בזכות היהודים להגדרה עצמית של זהותם בעבר ובהווה. הקבלה המפורשת של האחריות מצד החברה המערבית כלפי היהודים היא אקט ראוי של הגינות וצדק, שלא ננקטה במשך שנים רבות, אם בשל חוסר מודעות ואם כתוצאה מחישובים פוליטיים. ככזו היא מהווה צעד חשוב בהערכת הציביליזציה המערבית את עצמה ובהתמודדותה עם עברה. זאת ועוד, קבלת העבר היהודי במונחי התייחסות יהודיים היא צעד חשוב לקראת ההכרה ביהודים כמרכיב אינטגרלי ולגיטימי של החברה וההיסטוריה המערבית.

צידן השלילי של ההתפתחויות החדשות הללו הוא התגבשות ההיסטוריה היהודית וקבלתה דרך פריזמה צרה ומוגדרת – כזו שנקשרת במובנים מהותיים עם טרגדיה, עוול, אפליה ונחיתות. היהודים מתקבלים אפוא בזרם המרכזי של התרבות המערבית בעיקר בתפקידם הייחודי כקורבנות. בה בעת ראוי להדגיש כי גם מן הצד היהודי, השואה היא בבירור אחד הִזְרָזִים העיקריים לבניית הזהות היהודית בימינו, ואחד הגשרים המעטים שמעל הפילוגים המאפיינים את העמדות האידיאולוגיות והאבחנות העצמיות שבתוך המחנה היהודי עצמו.

בשום אופן אין להמעיט בהישגי השנים האחרונות ביחס לקבלת הזכרון ההיסטורי היהודי. לא ברור עדיין מהו הקשר בין קבלה כזו לבין מימדים אחרים ברלוואנטיות של היהודים לשיח המערבי. צריך

גם להדגיש שההתייחסויות השליליות של דוברים אסלאמיים לשואה בעת האחרונה חוללו תגובות ביקורתיות חריפות באירופה ובאמריקה, ובכך העידו על שילוב הזכרון היהודי בערכי היסוד שעליהם נשען המערב בהתייבבותו מול הפונדמנטליזם האסלאמי המתחזק.

הכנסיות הנוצריות והיהודים

מאז האיגרת *Nostra Aetate* ("בזמננו") שפרסם האפיפיור פאולוס השישי בשנת 1965 (ושעסקה ביחסי הכנסייה עם דתות אחרות), הלך יחסן של

הכנסיות הנוצריות והשתנה, מראיית היהודים כיריבים או כמתחרים אפשריים לראייתם כשותפים או אפילו כמרכיבים נחוצים בהגדרת הדוקטרינה הנוצרית שלהם עצמם. החידושים באיגרת כללו את טיהור היהודים מן האחריות הקולקטיבית הגורפת לצליבתו של ישו, הכרה בברית הבלתי-מופרת של האל עם העם היהודי, והוקעת האנטישמיות כחטא. אחרי התנופה האדירה שהעניק האפיפיור יוחנן פאולוס השני ליחסים בין

הכנסייה הקתולית לבין היהודים, בחירתו של הקרדינל יוזף ראצינגר לכס האפיפיורות בשנת 2005 ושנת כהונתו הראשונה כבנדיקטוס השישה-עשר עוררו עניין רב. אי-אפשר היה להניח כמובן מאליו שהתיאולוג הגרמני השמרן ימשיך בנתיב שבו צעד קודמו.

במהלך השנה הראשונה לכהונתו ביטא האפיפיור החדש בגלוי – אם כי בסגנון שונה משל קודמו – את כוונתו להעניק קדימות גבוהה ליחסים עם היהודים והיהדות באמצעות:

- פגישה עם הוועדה היהודית הבינלאומית לדיונים בין-דתיים בתוך פחות מחודשיים לאחר בחירתו;
- ביקור בבית-הכנסת של קלן במסעו הראשון לחו"ל (אוגוסט 2005);
- פגישה עם הרבנים הראשיים לישראל, יונה מצגר

**האפיפיור
בנדיקטוס ה-16
מעניק קדימות
גבוהה ליחסים
עם היהודים
והיהדות**

ובהפעלת לחצים כלכליים אחרים על ישראל במחאה על כיבוש שטחים פלסטינים ובמיוחד על הקמת גדר הביטחון של ישראל. במשך תקופה קצרה הלכה בעקבותיהם גם הכנסייה האנגליקנית – וזאת בניגוד לדעת הארכיבישוף של קנטרברי – אבל בסופו של דבר נסוגה.

מן העבר השני, בקרב האוונגליסטים והבפטיסטים, בעיקר ב"חגורת התנ"ך" שבארה"ב, יסודות של אמונה דתית התערבו במציאת הצדקה למהלכי המדיניים של ישראל. על-פי השקפה זו, מדינת ישראל וכיבוש ארץ הקודש על-ידה מהווים מרכיב חיוני לזירוז ההתגלות השנייה של ישו, קרב ארמגדון (מעין "מלחמת גוג ומגוג" בחזון אחרית הימים הנוצרי) וההתנצרות ההמונית האמורה לבוא בעקבותיהם.

עמדות מנוגדות אלו מותרות חלל ריק בהגדרה ובהשוואה של תכנים דתיים בסיסיים, ולמעשה בחיפוש אחרי מכנה משותף אפשרי בין היהודים והיהדות לבין כמה מן הזרמים האוונגליסטיים בנצרות.

אחד האירועים המרתקים לאחרונה בקשר ליחסי נוצרים-יהודים היה גילוי ב-2006 – שזכה לפרסום רב – של ספר "הבשורה על-פי יהודה" מן המאה השלישית. בהתאם לגרסה זו, יהודה איש קריות לא בגד במורו אלא – על-פי האמונה הגנוסטית – ציית לבקשתו של ישו לעזור לו לשחרר את פנימיותו הרוחנית מכילאה שבתוך גופו הפיסי החיצוני. יותר משהוא אמור להביא לשינוי הדוגמה העתיקה, המסמך עשוי לקעקע את התפיסה המקובלת של אופיו של יהודה כסמל לבוגדנות, ולערער את ההצדקה לאלפיים שנות סטריאוטיפ אנטי-יהודי.

עמדות כלפי המדינה היהודית

קיים מימד שלישי ובעייתי יותר ביחסים בין חברות המערב לבין העם היהודי, והוא המימד הנוגע להיבט הפוליטי כפי שהוא מתבטא בעמדות כלפי מדינת ישראל. בהצהרות פומביות, ישראל מזוהה בדרך-כלל בבירור כמדינת היהודים, אך עדיין חסרה ההכרה האחידה בכך שמבחינת רובם המכריע של יהודי העולם, קיום המדינה הפך למרכיב בלתי-הפיך ומרכזי

ושלמה עמר, ביום השנה הארבעים לפרסום האיגרת *Nostra Aetate*;

- פגישה עם הרב הראשי של רומא, ריקארדו די סניי, וגינזי משותף לאנטישמיות בינואר 2006, בצירוף הבטחה לשוב לבית-הכנסת שבו ביקר לראשונה האפיפיור יוחנן פאולוס השני;
- אישור חוזר של השואה ככתם בל יימחה של חרפה היסטורית;
- פגישה עם נשיא מדינת ישראל משה קצב ושמעון פרס, גינזי משותף של הטרור, והיענות להזמנותיהם לבקר בישראל (ביקור שמשמעותו תהיה כנסייתית יותר מאשר מדינית);
- ביקור מתוקשר היטב באושוויץ במאי 2006.

נראה כי הכנסייה הקתולית שומרת אפוא על מעמדה המרכזי בעולם הנוצרי כמקדישה תשומת לב לעניינים יהודיים. ברור שהדיאלוג עם היהודים לא נכנס (ולא יכול להיכנס) לסוגיות בדבר טבעו של האל ועקרונות אחרים של הדוקטרינה הדתית, ותחת זאת התגבש בשלושה כיוונים עיקריים:

- הכרה בחשיבות השואה ומדינת ישראל בהגדרת הזהות היהודית בימינו;
- התמודדות ושיתוף רעיוניים במאבק המשותף לשמירת הרלוואנטיות של הדת לנוכח הניכור הרוחני המתפשט והחיפוש אחר חלופות בלתי-קונבציונליות לדת המאורגנת;
- מתן פתרונות אתיים לסוגיות החדשות העולות כתוצאה מהתפתחות הרפואה, הגנטיקה והטכנולוגיה והיכולת למניפולציות בחיים ומוות.

לעומת ההצהרות החוזרות על "האחוה המועדפת" והתפקיד המוביל – בסך הכל – של הזרם הקתולי, נראה כי יחסם של הזרמים הפרוטסטנטיים כלפי היהודים והיהדות נעדר כיוון מרכזי ומשקף את העמדות השונות של כל פלג ביחס לסוגיות הפוליטיות שעל סדר היום. מן העבר האחד הצהירו הזרמים המתודיסטיים, האוונגליסטים הלותראניים והאפיסקופאליים על תמיכתם בהוצאת השקעות מישראל (divestment)

בהגדרה הכוללת של יהדות. כתוצאה מכך קיים קשר מורכב מאוד בין הוויכוח על מעמד ישראל בפוליטיקה האזורית והעולמית, ובעיקר הביקורת על מדיניותה של ממשלת ישראל – שהיא כמובן לגיטימית לגמרי בשיח הציבורי – לבין הביקורת על יהודים ועל העם היהודי באופן כללי.

אף שבמרוצת ארבעת העשורים שחלפו מאז מלחמת ששת הימים, דעת הקהל המערבית חלוקה בהשקפותיה על הסכסוך במזרח התיכון ועל תפקידה של ישראל בו, נראה כי מלבד חריגים משמעותיים מסויימים, הכוחות שבקצה השמאלי של הקשת הפוליטית היו ביקורתיים כלפי ישראל יותר מאלה שבימין. מגמה זו מוצאת ביטוי מובהק בתמורות הפוליטיות והשלטוניות האחרונות:

- חלק מעמדתו התומכת בדרך כלל של הנשיא בוש ניתן לייחס לאמונות הדתיות האישיות שלו;
- עמדתו הפרו-ישראלית של טוני בלייר, ראש ממשלת בריטניה מטעם מפלגת הלייבור, ותמיכתו במדיניות בוש, למרות אופיו הביקורתי בדרך-כלל של השיח הציבורי בבריטניה;
- אנגלה מרקל, הקנצלרית החדשה של גרמניה, שנבחרה ברוב זעום מטעם המפלגה הנוצרית-דמוקרטית, פיזרה ברוחב יד הצהרות מעודדות ביחס לקשרי גרמניה עם העם היהודי ועם ישראל;
- ממשלת המרכז-ימין של סילביו ברלוסקוני באיטליה תירשם כנראה כממשלה הידידותית ביותר לישראל בתולדות איטליה, לפני שהפסידה בהפרש זעום לקואליציית המרכז-שמאל של רומאנו פְּרוֹדִי באפריל 2006. בתפקידו הקודם, כנציב העליון של האיחוד האירופי, היה פרודי מעורב במחלוקת ביחס לעיכוב הפרסום של דו"ח חשוב על הסיבות לאנטישמיות באירופה ושל תוצאות סקר Eurostat שהצביעו על ישראל – דווקא היא – כמדינה המסוכנת ביותר לשלום העולם. חברי הקואליציה המרכזית-שמאלית החדשה דוגלים בבירור באימוץ עמדה "מאוזנת" יותר במדיניות איטליה כלפי ישראל והפלסטינים;

■ בצרפת; אחרי שנים של יחסים מתוחים למדי עם ישראל, אותה באחרונה הנשיא ז'אק שיראק בצורות שונות על רצונו לתקן את מדיניותו – אולי גם בעקבות האלימות החריגה שהונהגה על-ידי תושבים מוסלמיים בערים המרכזיות בצרפת. אלימות דומה כבר גרמה בעבר נזק לקהילה היהודית בצרפת.

■ בצד השלילי, האיגוד האקדמי הגדול ביותר בבריטניה, NATFHE, החליט בהצבעה להחרים אנשי אקדמיה ומוסדות אקדמיים בישראל שלא יצהירו בפומבי על התנגדותם למדיניות ישראל בשטחים. החלטת NATFHE אינה צפויה להביא להשלכות מעשיות, לנוכח התמזגותו עם AUT, איגוד אקדמי אחר, שקודם לכן התנגד לחרם בלתי-מוגבל. לכך יש להוסיף את ההצבעה של האיגוד הגדול ביותר באונטריו, קנדה, בה הוחלט להצטרף לחרם בינלאומי נגד ישראל.

הזיהוי המוחלט בין היהודים המקומיים לבין ישראל – שהוא מאפיין נפוץ בארצות המערב – הוא כמובן בעייתי ביותר. ישראל נתפסת בעיני רבים כחלק בלתי-נפרד מהמחנה האמריקני. בה בעת, מנהיגים רבים במזרח אירופה, אך גם בחלקים נרחבים של מערב אירופה ומדינות מערביות נוספות, תופסים את היהודים בכלל ואת יהדות ארה"ב בפרט כבעלת השפעה פוליטית וככלכלית בולטת מאוד. אלה הרואים את התופעה באור חיובי (במקום לקשר אותה עם תיאוריות הקונספירציה מבית-מדרשה של האנטישמיות הקלאסית) רואים בישראל וביהודים בכלל ערוץ אפשרי להתקרבות אל ארה"ב במטרה לקדם את האינטרסים שלהם. בתערובת זו של הערכה וחשש מתמזגות נימות פילושמיות ואנטישמיות גם יחד.

סיכום

התחומים הבלתי-קשורים לכאורה של היסטוריה, דת ופוליטיקה נדונים בדרך-כלל בנפרד, בין היתר בגלל מסורת אנליטית הרואה סוגיות דתיות כשונות במהותן

מסוגיות הקשורות בחברה האזרחית. אולם לצורך בחינה מעמיקה נחוצה, אולי, פרספקטיבה משולבת, שתאפשר להבחין בשינויים העיקריים המתרחשים כל העת בחברות המערביות ובחידושים הבולטים ביותר בדרכים שנבחרו להתמודדות עם שינויים אלה, ולמעשה – למיצובם מחדש של היהודים בתוכם.

חברות המערב ניצבות בפני משימה לא פשוטה בניסיון להגדיר את עצמן לאור עקרונות היסוד הדתיים והאזרחיים שלהן. הדחיפות שבהגדרה עצמית כזו גוברת לנוכח השילוב הכלכלי והאסטרטגי הגדל בזירה הגלובלית, הגירת ההמונים ממדינות חוץ, והאיומים הנתפסים כמגיעים מגורמים מיליטאנטיים כמו האסלאם. אחת הדוגמאות לכך היא הדיון הסוער והפשרה הרופפת בשאלת השורשים האוטנטיים של אירופה ("התרבותיים, הדתיים וההומאניסטיים") בנוסח המבוא לחוקת האיחוד האירופי, שהוצעה אך טרם אושרה.

בין הדרכים הרבות שבהן מתמודדות החברות המערביות עם היהודים ועם תוצרי הציביליזציה היהודית, נראה כי ההערכה ההיסטורית הגיעה לשלב של הכרה בְּשִׁלְהָה. אמונה דתית אינה עניין להתקרבות פשוטה – אם בכלל – והשפעותיה העיקריות מתגלות דרך סוגיות אזרחיות ופוליטיות. המימד המדיני של הקיום היהודי נותר היותר בעייתי מן האחרים, והדורש יותר מהם פיתוח ועיבוד אינטלקטואלי ופיתרונות מעשיים.

4. מגן דוד אדום והסמל החדש של הצלב האדום

ב-8 בדצמבר 2005 קיבלו המדינות החתומות על אמנת ז'נבה החלטה לאמץ את הפרוטוקול השלישי הנוסף לאמנות ז'נבה. אישור ההחלטה נעשה ללא קונסנסוס, ברוב של 98 מדינות בעד, 27 נגד ו-10 נמנעות. בפרוטוקול נכתב:

"פרוטוקול זה מכיר בסמל ייחודי נוסף, בנוסף לסמלים הייחודיים של אמנות ז'נבה ולאותה תכלית. הסמל הייחודי ייחנה ממעמד זהה".

ביוני 2006 החליטה מליאת ארגון הצלב האדום בהצבעת רוב לאשר סופית את החלטת אימוץ הפרוטוקול, ובכך נתקבלה ישראל בחברה מלאה בארגון.

משמעות ההחלטה היא אישור סמל המעוין (crystal) כסמל רשמי של ארגון הצלב האדום הבינלאומי בוועידת ז'נבה, בנוסף על סמל הצלב האדום והסהר האדום, וקבלת ארגון מגן דוד אדום בישראל כחבר בארגון הצלב האדום והסהר האדום הבינלאומי. מגן דוד אדום אינו מחויב למעשה לעשות כל שימוש בסמל המעוין בפעילותו בארץ, אולם בחו"ל הוא רשאי לייצג את עצמו באמצעות סמל המעוין, המכיל את סמל מגן דוד אדום בתוכו או לציודו.

מגן דוד אדום (מד"א) הוא ארגון החירום וההצלה הרשמי של ישראל, המספק שירותי עזרה ראשונה ופינוי נפגעים במקרי חרום. הארגון בנוי על-פי הדגם הבינלאומי של ארגוני הצלב האדום והסהר האדום. סמל הצלב האדום על רקע לבן, כמייצג צוותים רפואיים בשדות קרב, אושר בוועידת ז'נבה בשנת 1864. מיום היווסדן של אגודות ההצלה היהודיות בארץ ישראל, בשנת 1930, הוכר סמל מגן דוד אדום כמייצג שירותי רפואה ועזרה ראשונה של האוכלוסיה היהודית בארץ ישראל.

ב-12 באוגוסט 1949 חתמה ישראל על אמנת ז'נבה, ובטקס החתימה, שנערך ב-8 בדצמבר 1949, הפכה ישראל רשמית לחברה בוועידת ז'נבה. עם צירופה לאמנה העלתה מדינת ישראל בפני נציבות הצלב האדום בקשה להכיר בסמל המגן דוד האדום, אך נענתה בסירוב.

בשנת 1950 חוקקה הכנסת את חוק מד"א. על-פי החוק, מד"א פועל במתכונת "אגודת צלב אדום ארצית" של מדינת ישראל, ומחויב לעקרונות אמנת ז'נבה ולאמנות הומניטאריות בינלאומיות אחרות. סמלו של הארגון על-פי חוק זה הוא מגן דוד בצבע אדום על רקע לבן.

בוועידת ז'נבה ב-1974, שהתכנסה כדי לדון בחוק הבינלאומי, העלתה שוב המשלחת הישראלית הצעה להכיר בסמל, אך בעקבות מלחמת ששת הימים

ומלחמת יום כיפור עלה חשש כי הצבעה שלילית תסכן את ההכרה דה פאקטו שממנה נהנה מד"א, ולכן משכה ישראל את ההצעה בלא שזו הובאה לדיון. הנושא שב והועלה על-ידי ישראל בפני גופים שונים של הצלב האדום בשנים 1977, 1981, 1986, 1995, 1997, ו-1999. בכל המקרים נענתה הבקשה בסירוב, בנימוק שסמל הצלב האדום מייצג ניטרליות וחסר כל משמעות דתית. לטענת הנציבות, ריבוי סמלים יפחית מערכו המאחד של סמל הצלב האדום ועלול לגרום לבלבול בשדה הקרב. הסירוב היה עקשני, חרף ההכרה בשני סמלים נפרדים אחרים – סמל הסהר האדום, וסמל האריה והשמש האדומים של איראן, שהוכר על-ידי ארגון הצלב האדום הבינלאומי בשנת 1907, אך השימוש בו הופסק בשנת 1980.

כאמור, למרות ההכרה הרשמית בשני סמלים נוספים אלו, ניסיונות חוזרים ונשנים של ישראל לשנות את ההחלטה לא צלחו, בעיקר עקב קיומה של אופוזיציה ערבית חזקה למהלך זה.

ארגון הצלב האדום האמריקני העלה את הנושא מספר פעמים. בשנת 1989 הכיר הארגון במד"א כ"ארגון-אח" ודרש לקבלו לפדרציה. ב-1990 אימץ הצלב האדום האמריקני תוכנית פעולה לצירופו של ארגון מד"א כחבר בתנועת הצלב האדום והסהר האדום הבינלאומי.

בינואר 1999, בעקבות פגישה של מומחים משפטיים ודיפלומטיים, הוסכם פה אחד כי ניתן להציע "נתיב יוצא מן הכלל", אבל מהלך כזה יחייב תהליך התערבות מדיני. הוועידה ה-27 שהתקיימה בז'נבה בסוף אוקטובר 1999, הסכימה להקים קבוצת עבודה משותפת שהוסמכה למצוא פתרון מקיף שיהיה מקובל על הכל. בקביעה זו החל תהליך חדש, שחזר לגישה הישנה, המקשרת בין הבעיה הספציפית של מד"א לבין שאיפת התנועה לסמל יחיד ואוניברסלי.

בתחילת שנת 2005, בעקבות לחצים חוזרים ונשנים

שהפעילו ארגון הצלב האדום האמריקני וממשלת ישראל, החליטה שווייץ להחיות את המהלך להוספת סמל. הסיבה הרשמית שפורסמה ציינה את קיומן של "נסיבות פוליטיות ודיפלומטיות מתאימות" – מינוח התואם את תהליך ההתנתקות וההחלשה בעוצמת העימות עם הפלסטינים.

בדיון עצמו נבעה רוב ההתנגדות מארגון המדינות האסלאמיות (OIC), המייצג 53 מדינות. הארגון חזר ודרש כי עניין האחריות לגבי "השטחים הכבושים" יוסדר בטרם תוענק ההכרה בסמל המיוחד לישראל. בתום כמה ימי דיונים ובעקבות ויתורה של שווייץ על השגת קונסנסוס, נתקבלה הכרעה בנושא, שהכירה בסמל החדש והחליטה לאשרר את הפרוטוקול החדש ביוני 2006.

אישרור הפרוטוקול החדש ביוני 2006 וההכרה בסמל החדש מסמנים שינוי במעמדו של מד"א, מארגון משקיף לחבר מלא בפדרציה הבינלאומית של ארגון הצלב האדום. חברות זו מיוצגת על-ידי השימוש בסמל חדש – המעוין האדום – המייצג מדינות שסמליהן אינם תואמים לסמלים הקיימים של הארגון הבינלאומי. ההשלכות המעשיות של מהלך זה הן שיפור היכולת של מד"א לפתח יוזמות בזירה הבינלאומית ונגישות לתקציבי הצלב האדום.

להכרה במד"א נוספה באותו חודש גם הכרה של האו"ם בשלוש עמותות ישראליות: זק"א, שתי"ל ושדולת הנשים. עמותות אלו יוכלו להשתתף בדיוני האו"ם, לקחת חלק בכנסים ובוועידות בינלאומיים ולקיים מגעים עם ארגונים דומים בעולם. ארגון ישראלי נוסף שהתקבל לאו"ם הוא "יד שרה", שהוכר בשנת 2003.

התפתחות זו משקפת את התחזקות מעמדה הבינלאומי של ישראל וקבלתה כשחקן לגיטימי בזירת הארגונים הבינלאומיים בשנתיים האחרונות, במיוחד בעקבות ביצוע ההתנתקות בקיץ 2005.

העם היהודי במישור הגלובלי

בקצב משתנה, וזאת מעבר להשפעה האפשרית של מגמות הגירה עולמיות.

הדבר נכון גם לגבי ארצות הברית, שם הצביעו שני סקרים גדולים מתחרים שנערכו באופן עצמאי בשנת 2001 – הסקר של NJPS והסקר של AJIS – על כך שאוכלוסיית יהדות הליבה התמעטה מ-5,515,000 נפש בשנת 1990 ל-5,200,000 או 5,340,000 נפש, בהתאמה. תחזיות האוכלוסיה צפו מזה זמן רב ירידה עתידית באוכלוסיית יהדות הליבה בארה"ב, המשקפת האטה בהגירה הבינלאומית, נישואין בגיל מאוחר ומיעוט נישואים בין יהודים, שכיחות גוברת של נישואי חוץ (יותר מ-50 אחוז מכלל היהודים הנישאים כיום), שיעור פרויון נמוך בקרב היהודים (הרבה פחות מ-2 ילדים לאישה) והזדקנות בולטת (כמעט 20% מהאוכלוסיה היהודית הם בני יותר מ-65). יש להודות כי לא ניתן להשוות בין דיוק האומדנים על גודל האוכלוסיה היהודית בארה"ב לבין המקורות הישראליים הקפדניים בהרבה. ההערכה שלנו, של 5,275,000 יהודי ליבה בארה"ב, לעומת 5,309,000 בישראל בראשית 2006, היא פשרה זהירה בין שני המקורות העיקריים לשנת 2001, המתחשבת גם בממצאים נוספים מתוך סקרים חברתיים מארה"ב ובחישובי אוכלוסין המוסקים על סמך הנחות שונות.

התרשים מתאר את המסלול השונה מאוד של שינויי האוכלוסיה היהודית בישראל ובארה"ב בין השנים 1945-2005. אחרי מלחמת העולם השנייה, האוכלוסיה היהודית בישראל (אז – שטח המנדט הבריטי בפלסטינה-ארץ ישראל) מנתה קצת יותר מחצי מיליון נפש, ומספר זה גדל כמעט פי עשרה במשך ששים השנים הבאות, הודות לעליית המונים ודפוסי ילודה גבוהים ויציבים יחסית. בארצות הברית, המספר ההתחלתי לשנת 1945, של כ-4.5 מיליון יהודים, גדל בכמיליון נפש עד 1990, אבל ההתפתחויות המאוחרות יותר מצביעות על מגמת ירידה מתונה. עם זאת, יש

5. ישראל הופכת לקהילה היהודית הגדולה בעולם

מדדים נבחרים של יהדות העולם

בראשית 2006 נאמד מספר יהודי העולם ב-13,085,000, גידול של 0.4% לעומת 2005. האוכלוסיה היהודית בישראל גדלה ב-1.4% בעוד שיהדות העולם התכווצה ב-0.3% (באופן מצטבר).

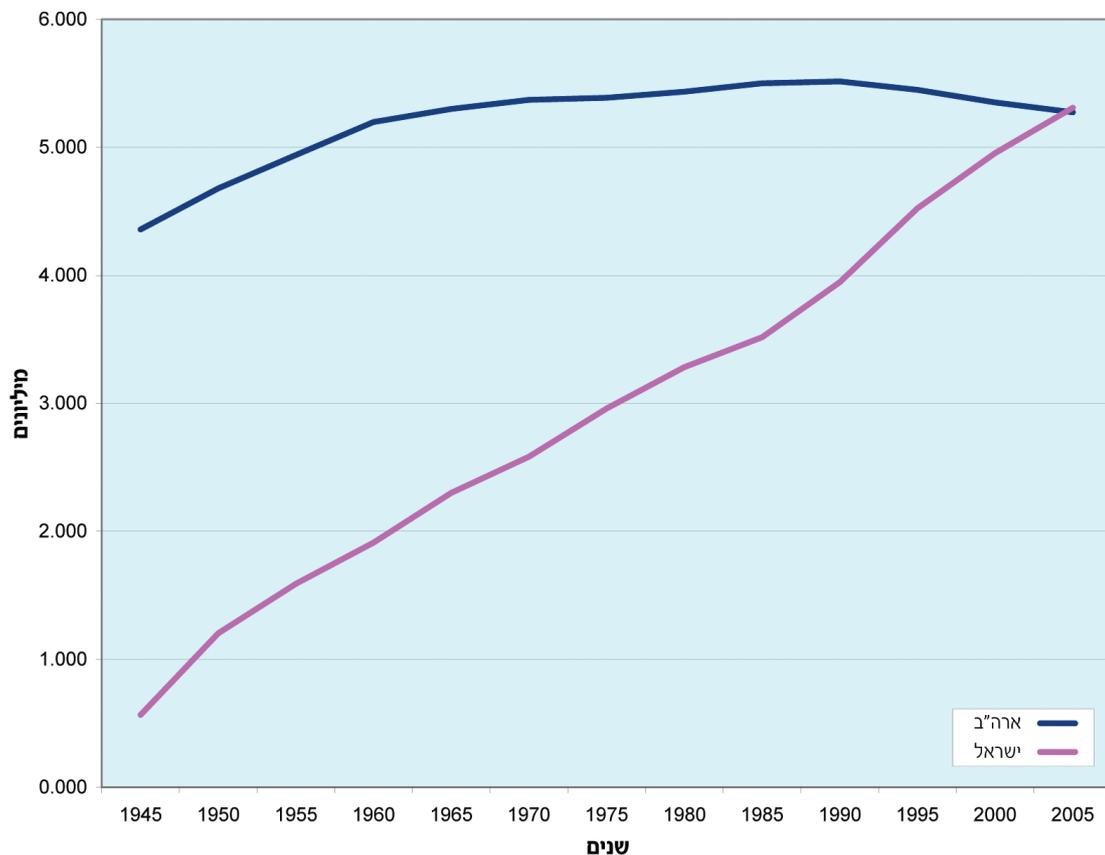
האוכלוסיה היהודית של ישראל (לא כולל יותר מ-300,000 עולים לא-יהודים במסגרת חוק השבות) עלתה על 5.3 מיליון בשנת 2006, שהם 40.6 אחוזים מיהדות העולם. נתון זה מייצג לא רק גידול באוכלוסיה של יותר מ-70,000 נפש במהלך 2005, אלא גם ציון דרך משמעותי בהיסטוריה של האוכלוסיה היהודית. למעשה, לאור כל הנתונים הזמינים על המגמות הדמוגרפיות של היהודים, ניתן כיום להכריז כי ישראל תפסה את מקומה של ארצות הברית כבית לקהילה היהודית הגדולה ביותר בעולם. לפחות בהתייחס לאוכלוסיית יהודי הליבה ומבלי לכלול בני משפחה לא-יהודים במשפחות יהודיות ולא-יהודים אחרים ממוצא יהודי, הדמוגרפיה – בפעולתה היומיומית, האיטית והלא בולטת – הביאה לשינוי בעל חשיבות סמלית ייחודית בהיסטוריה של היהודים ובגורלם. לראשונה מאז המאה הראשונה לספירה חיים רוב יהודי העולם במולדתם ההיסטורית.

הגידול באוכלוסיה היהודית של ישראל – אף שהוא איטי יותר מאשר בשנות ה-90' – משקף את הריבוי הטבעי הגבוה המתמשך שנוצר מצירוף של שיעור פרויון גבוה יחסית (2.7 ילדים בממוצע ב-2004) והרכב גילאים צעיר יחסית (מעל 25% הם בני פחות מ-15). אף אחד משני הגורמים הללו אינו קיים בשום קהילה יהודית אחרת בעולם, שם נוטה האוכלוסיה היהודית להתמעט

לזכור כי על-פי הפרשנות המרחיבה לחוק השבות, המעניקה זכאות לאזרחות ישראלית לא רק ליהודים אלא גם לילדיהם, נכדיהם ובני/בנות זוגם הלא-יהודים, האוכלוסיה היהודית בארה"ב מונה בסך הכל יותר מ-10 מיליון בני אדם, לעומת 5.6 מיליון בישראל. אבל מעבר להגדרות ולדיוק של הנתונים, חשוב להכיר בכך שלא ניתן בשום אופן להשוות בין מומנטום השינוי באוכלוסיה היהודית בארה"ב (שבמקרה הטוב ביותר נוטה לאפס גידול באוכלוסיה) לבין המתרחש בישראל. הבדל זה מעניק להופעתה של ישראל כקהילה היהודית הגדולה ביותר בעולם תוקף אמפירי ההולך ומתבסס. על סמך תחזית המבוססת על המגמות הדמוגרפיות הנוכחיות ובהנחה כי יימשכו הגורמים העיקריים לשינוי באוכלוסיה היהודית – הנחה שאין לקבלה כוודאית, יש להודות – הרי התרחיש העתידי,

של רוב מוחלט מיהודי העולם החיים במדינת ישראל נראה משכנע ביותר, ועשוי להתגשם בסביבות שנת 2030 או קצת אחריה. מובן שהשאלה אם מרכיבי השינוי באוכלוסיה יישארו יציבים או ישנו את כיוונם היא נושא חשוב לתכנון מדיניות ולהתערבויות, הן בישראל והן בכל רחבי הקהילה היהודית העולמית. בשנים האחרונות מילאה העלייה תפקיד פחות מכריע בגודלה של אוכלוסיית ישראל. בשנת 2005 הגיעו לישראל 21,126 עולים חדשים – גידול של אחוז אחד לעומת 2004. קצת פחות ממחציתם הגיעו ממדינות ברית המועצות לשעבר, ובכללם קבוצה גדולה של לא-יהודים. חמישית מכלל העולים הגיעו מארצות כמו אתיופיה ופרו, שבהן תהליך הגירור הוא מרכיב בלתי-נפרד מתהליך העלייה. העלייה מצרפת גדלה ב-27%, מארה"ב ב-8%, ומהרפובליקה הרוסית

אומדני אוכלוסיית יהודי ליבה בארצות הברית ובישראל לשנים 1945-2005

ב-4%. שינויים אלה אינם משנים את העובדה שהעלייה לישראל מייצרת רק עודף צנוע של כמה אלפי בני אדם, לעומת מספר הישראלים המהגרים לארצות אחרות

התפלגות האוכלוסיה היהודית המשיכה לגלות עקביות יוצאת דופן מבחינת היצמדותה לדירוג שהשיגו הארצות השונות במדד ההתפתחות האנושית (HDI) של האו"ם – צירוף של מדדים חברתיים המעידים על רמת הבריאות, החינוך וההכנסה הריאלית של כל מדינה. רמות גבוהות יותר של התפתחות אנושית בחברה נוטות ליצור תנאים טובים יותר לנוכחות יהודית גדולה. הונגריה, המדינות העיקריות באמריקה הלטינית, צרפת, בריטניה וגרמניה, ובעקבותיהן ישראל, השיגו

שיפורים ניכרים בערכי HDI לשנה האחרונה שתועדה (2003) בהשוואה לשנה הקודמת. ישראל, עם זאת, ירדה מקום אחד בדירוג הכללי, מ-22 ל-23 מתוך 117 ארצות. ברוב הרפובליקות של ברית המועצות לשעבר המשיך מדד HDI לרדת.

אינדיקטורים חשובים נוספים להתפתחות הקהילה היהודית נוגעים למידת התפשטותו של החינוך היהודי בקרב אוכלוסיית גילאי בית-הספר ולשכיחות נישואי החוץ בתוך כלל הנישואים החדשים של יהודים. הנתונים הזמינים לארצות השונות מעידים על מתאם הפוך בין שני מאפיינים מרכזיים אלה. לקהילות הסגורות יותר מבחינה חברתית יש מערכת מפותחת יותר של מוסדות ורשתות חברתיות, המכתבים באופן מובהק את מסלול החיים מינקות עד בגרות ומשפיעים משמעותית על הסיכויים להמשכיות הדורות.

המספר הכולל של תקריות אנטישמיות אלימות שדווחו בעולם ירד בשנת 2005 בהשוואה ל-2004: 501 לעומת 406 תקריות. עם זאת, המספר ל-2005 היה השני בגובהו מאז 1989, והוא משקף צירוף של תיסכול חברתי, דעות קדומות אנטי-יהודיות ועמדות אנטי-ישראליות קיצוניות. מדאיגה במיוחד היא האנטישמיות הגוברת במדינות ברית המועצות לשעבר. במענה לכך השקיעו ארגונים יהודיים מקומיים ובינלאומיים

מאמצים בפיתוח יוזמות חינוכיות ופוליטיות למאבק באנטישמיות. ייתכן כי תועלת הופקה גם מפעילות של הנציבות האירופית למלחמה בגזענות ובחוסר סובלנות (ECRI), מרכז הניטור נגד גזענות ושנאת זרים של האיחוד האירופי (EUMC), האו"ם, ומנהיגים פוליטיים ודתיים. עוד ייתכן שההתמעטות היחסית בהתקפות אנטישמיות ברחבי העולם משקפת גם את הירידה הקלה בחריפות הסכסוך הישראלי-פלסטיני בשנת 2005.

6. העם היהודי ומרחב האינטרנט (Cyberspace)

מבוא

האימוץ הנרחב של תקשורת באמצעות מחשב (computer-mediated communication – CMC) [או בקיצור, "תקשוב"] בעשורים האחרונים של המאה העשרים יצר דלתא גלובלית קריטית שהניבה תועלות חברתיות, תרבותיות וכלכליות חשובות לאלה שהיו מסוגלים לנצל את ההזדמנויות הגלומות בה. היא שינתה את דרכי החיפוש אחר מידע בקרב מיליארדי בני אדם, והפכה את המידע לזמין ליותר בני אדם מאי-פעם בתולדות האנושות. היא קידמה צורות חדשות של סחר, בידור ואפילו דפוסי חיברות (סוציאליזציה). הזירה הציבורית החדשה שיצרה הטכנולוגיה הולידה גם צורות חדשות של סטייה. פשעי מידע, גניבת זהויות, דואר זבל ו-וירוסים הפכו למונחים שגורים ולמקור לדאגה משותפת של בני אדם בכל רחבי העולם. מאמר זה שואף לתאר ולבחון את חשיבות התקשורת הממוחשבת לעם היהודי ברחבי העולם.

הבנות תיאורטיות

ארבעה סוגים עיקריים של קבוצות מפגש אלקטרוניות נוצרים ונתמכים ברשתות המחשבים: קבוצות דיון, עולמות פנטסיה, שווקים וירטואליים ורשתות אזרחיות. הרשת מאחסנת גם ארכיון דיגיטלי עצום, אוצר בלום

של משאבים העולה בהיקפו על כל מאגר שנצבר אי-פעם. המונח "תקשוב" (תקשורת ממוחשבת) מהווה כלי שימושי לדיון בתופעות אלו בכללותן.

למרות שהתיאורטיקנים בתחום חלוקים בדעותיהם בנוגע לטווח השינויים העשויים להתרחש, כמו גם לגבי משמעותם של שינויים אלה בקבוצות אוכלוסיה שונות, הולכת ומתגבשת הסכמה רחבה על כך שבאמצעות המערך החדש של דפוסי פעילות-גומלין חברתית, מרכזיים ושוליים גם יחד, התקשוב משנה את חיי היומיום מיסודם.

הגלובליזציה, כמערכת כלכלית מאוחדת וצומחת נשענת על יכולת התקשורת המיידית והכלל-עולמית שמספק התקשוב. התקשורת הממוחשבת מחזקת ותומכת אפוא במגמה הנעה לקראת מערכת עולמית מקושרת של פעילות כלכלית. גם הגלובליזציה כחוויה תרבותית של יצירת השקפת עולם גלובלית בהקשר מקומי התחזקה והתרחבה כתוצאה מהתקשוב.

ואולם כל החיים, וגם כל הפוליטיקה, הם תמיד מקומיים. לכן המונח "גלוקליזציה" (שילוב של global ו-local), החיים מול האופק הגלובלי, מיטיב לתאר את המפגש וההתמודדות של קהילות יהודיות מארצות הברית עד ארגנטינה עם התפשטותה המהירה של תקשורת המחשבים. צרכים ותחומי עניין האישיים, דרישות שהציבו ארגונים מסויימים, והמסורות והיכולות של הקהילות המקומיות היוו גורמים מכריעים באופן התגובה של העם היהודי לעולם המונע על-ידי מידע.

העם היהודי ופער המחשוב

הדאגה הציבורית הגדולה הראשונה שנגעה לתקשוב התעוררה לגבי אי השוויון בגישה לזירה ציבורית חדשה זו. חוסר האיזון הזה, הידוע בשם "קו הפרדה הדיגיטלי" (the Digital Divide), או "פער המחשוב", היה עצום. כמעט 90% מבעלי מחשבים מקוונים (online) חיו בחברות בתר-תעשייתיות (Norris 2001, 45).

להתפלגות בלתי-פרופורציונלית זו יש השפעה מכרעת על העם היהודי. יותר מ-80% מן העם היהודי

מתגוררים בערים השוכנות בחברות עשירות יחסית, בתר-תעשייתיות או תעשייתיות, שבהן הנגישות לאינטרנט היא הגדולה ביותר. כתוצאה מכך, העם היהודי כעם ניצב על קו הפרדה בצד של "אלה שיש להם".

חשוב גם לציין כי פער המחשוב מזין את פער ההכנסות, גם בין אנשים בני אותה מדינה וגם בין מדינות שונות. ככל שעמים פונים יותר לתקשורת אלקטרונית כנקודת המגע הראשונה לשירותים בסיסיים, כך גובר הפוטנציאל של הפערים הללו להחמיר עוד את הריבוד החברתי בין האזרחים, ואף לגרום למתחים חברתיים. כקבוצת מיעוט בתוך כל ארץ בעולם פרט לאחת, גלים אלה של אי-שקט חברתי עלולים לפגוע בעם היהודי. בתוך הקהילות היהודיות, אלה הנהנות מסטטוס כלכלי גבוה יותר יזכו להגדיל את ההון החברתי שלהן באמצעות תקשוב, בעוד שיגדל פיגורן של אלה שמעמדן הכלכלי נמוך יותר.

למרות שרובם המכריע של היהודים חיים בצד "אלה שיש להם" על קו הפרדה הדיגיטלי, העם היהודי ככלל ממלא תפקיד בלתי-מאוזן בהתפתחות התקשוב. עם זאת, ממציאים יהודיים תרמו כמה תרומות חשובות לפיתוח חומרה ותוכנת מחשבים.

נוכחות העם היהודי במרחב האינטרנט

חיפוש המונח Judaism ב-Google בדצמבר 2005 הניב 16,800,000 תוצאות (hits). זהו מספר גדול, אך קטן למדי בהשוואה למספר התוצאות שהעלה באותה תקופה חיפוש ב-Google למונח Christianity (38,600,000) או Islam (56,600,000). למרות שהופעתו באתרי הרשת פחותה מזו של הנוצרים או המוסלמים, נוכחות העם היהודי ברשת מגוונת ביותר. היא כוללת ארגוני שירותים חברתיים, פדרציות, קהילות דתיות, ארכיוני טקסטים, שירותי היכרות ועוד. אין פורטל יהודי אחד השולט ברשת; תחת זאת קיים מגוון עצום של פורטלים יהודיים, ביניהם פורטלים מרכזיים כמו: "שמש" (<http://www.shamash.org>); "מבין" (<http://www.maven.co.il>); Virtual

Jerusalem (<http://www.virtualjerusalem.com>); Jewish Net (<http://www.jewishnet.net>); ו-1 Jewrope (<http://www.jewrope.com>). "שמש" מדורג כאתר בעל התנועה הגבוהה ביותר ומייצג את הניסיון המוקדם ביותר להציע פורטל יהודי מובהק ברשת. האתר הפופולרי ביותר בשפה העברית הוא האתר הרב-תכליתי "וואלה" (<http://www.walla.co>), התומך בחשבונות דואר אלקטרוני ומספק מגוון רחב של מידע על החיים בישראל.

על אף שפורטלים אלה ופורטלים יהודיים אחרים מושכים אליהם קבוצות משתמשים, אף אחד מהם לא הגיע למעמד של אתר דומיננטי יחידי לחיפוש באינטרנט בנושאים יהודיים. במקום זאת מספקים ארגונים יהודיים שונים, החל בפדרציות וכלה בסוכנויות, שלל פורטלים שונים לגרסאות שונות של המרחב האינטרנט היהודי לכל מי שבוחר לבקר בהם.

השימוש באינטרנט בארגונים יהודיים

כיום מקיים כל ארגון יהודי גדול נוכחות מקוונת כלשהי, כמו גם מרבית הארגונים הבינוניים ואפילו הקטנים. אתרים רבים מציעים "מבזקי חדשות" כמוצר בולט, ומדווחים בפורטרוט על אירועים שוטפים בישראל ובתרבות היהודית. ארגונים דתיים משתמשים באתרי הרשת למטרות קירוב, ומספקים פרטים על תוכניות קירוב. יש המשתמשים באתרים כמכשיר לאיסוף תרומות. רוב הארגונים המפעילים אתרים לבקשת תרומות מציעים מגוון אפשרויות תרומה, כך שאנשים יוכלו ליעד את הכספים שהם תורמים למטרות או לתוכניות ספציפיות.

לסיכום, המבנים הווירטואליים המהווים את הנוכחות היהודית במרחב המקוון הם מגוונים, מורכבים, ולעתים אף מנוגדים זה לזה – ממש בדומה לעם היהודי עצמו.

העם היהודי במרחב המקוון

עד כה לא נערך מחקר עולמי לבדיקת השאלות מתי,

כיצד או מדוע יהודים פועלים במקוון. מערך הנתונים הטוב ביותר על אתרי אינטרנט אליהם גולשים יהודים הופק מתוך הסקר הלאומי של האוכלוסיה היהודית (National Jewish Population Survey). מתוך הממצאים עולה כי 39% מיהודי אמריקה משתמשים באינטרנט למטרות יהודיות. בקבוצת הגיל 55-64, 32% משתמשים באינטרנט, וכמחצית מקבוצת הגיל 35-44 הצהירו כי הם משתמשים באינטרנט למטרות יהודיות.

המחקרים חושפים ארבע מגמות בולטות בשימוש ברשת:

- **גידול בגישה לאינטרנט:** בארה"ב, שיעור האנשים המקוונים גדל מ-8% בשנת 1995 ל-68.7% בשנת 2005. בבריטניה עלה שיעור המשתמשים מ-40% ל-65% בין השנים 2000-2005. יותר ממחצית האוכלוסיה ב-30 ארצות משתמשים כיום בתקשורת מחשבים, ובכללן אוסטרליה (68.2%) וקנדה (68.3%). ישראל, עם 45% משתמשים, מתקדמת בהרבה יותר מכל מדינה אחרת במזרח התיכון;
- **גידול במחויבות:** אנשים מבלים יותר זמן כשהם מחוברים לרשת ועושים בה יותר דברים. ב-2001 בילו האמריקנים ברשת יותר מתשע שעות בשבוע (UCLA Center for Communication Policy). חמשת השימושים הפופולריים ביותר היו גלישה ברשת (81.7%), דוא"ל (81.6%), מציאת מידע על תחביבים (57.2%), קריאת חדשות (56.6%) ומציאת מידע בידורי (54.3%);
- **מעבר אל הבית:** בשנים הראשונות התרכז מרבית התקשוב במקומות העבודה, אבל במהלך העשור האחרון, יותר ויותר פעילות תקשוב מתרחשת בבית;
- **יותר שעות עבודה:** רבים מגדילים את מספר שעות העבודה שלהם באמצעות שימוש בתקשורת מחשב לעבודה בלילות ובסופי שבוע (Wellman, Caythornthwaite 2002, 9).

מאחר שהיהודים מתגוררים ברובם המכריע בחברות מתקדמות, שבהן המגמות הללו הן החזקות ביותר,

קרוב לוודאי שהם נוטלים חלק בכל אחת מהן, כלומר, הם יותר ויותר מקוונים, מתחברים למחשב למשך שעות ארוכות יותר, מחוברים בבית ובמקום העבודה, ועובדים יותר שעות באמצעות תקשוב; אך דרוש מחקר נוסף כדי לאשש זאת.

מגמות מסוימות בשימוש בתקשוב בקרב העם היהודי זכו לתשומת לב רבה בכלי התקשורת. אתר השידוכים J-Date ואתרים אחרים המציעים את עצמם כמקום מפגש וירטואלי לרווקים/רווקות יהודיים ברשת לפני כל מפגש פנים-אל-פנים צברו פופולריות עצומה. גם האורתודוקסים מעורבים כיום במגמת ההיכרות ברשת, עם פיתוח והפעלת אתרי שידוכים אורתודוקסיים ייעודיים. אתרי קהילות דתיות מתרבים במהירות ומעוצבים כדי לספק את צרכי חברי הקהילה המקומית.

אחד היתרונות של התקשוב טמון ביכולתו לבסס ולקיים רשתות חברתיות בעלות נמוכה. זהו יתרון חשוב במיוחד לקבוצות קטנות ופזורות יותר, בעלות משאבים מוגבלים. מבחינת העם היהודי, הרשת מציעה לקהילות קטנות בתפוצות כלי יעיל לחיזוק זהותן היהודית ולהרחבת קשריהן החברתיים. בסקוטלנד, שם היהודים מעטים וחיים בפיזור גיאוגרפי נרחב, הופעת האתר של יהודי סקוטלנד ורשימות הדוא"ל הקהילתיות תרמו רבות להתחדשות הקהילה היהודית הקטנה של אברדין.

מידע ממוחשב והעם היהודי

מידע הוא משאב בעל חשיבות ראשונה במעלה לחברות הדמוקרטיות המודרניות. הודות לנגישות הקלה והזמינות הכלל-עולמית שלה, התקשורת הממוחשבת הפכה במהירות רבה למשאב המידע העיקרי, ומנועי החיפוש הם הכלי שבאמצעותו מאותר המידע הזה. בשנים האחרונות דורגה Google כמנוע החיפוש מס' 1 בעולם, ולכן Google הוא המקום שבו רבים נתקלים לראשונה בנוכחות המקוונת של העם היהודי.

ויכוח ציבורי סוער על הכלים שבאמצעותם קובע מנוע החיפוש Google את סדר ההצגה של האתרים

בתגובה לשאילתת חיפוש, התעורר אחרי שחיפוש המונח Jew ב-Google הניב כתוצאה ראשונה את האתר האנטישמי Jew Watch (www.jewwatch.com). גם כיום נותרו האתרים האנטישמיים בראש רשימת התוצאות שמעלה חיפוש ב-Google, אם כי המנוע מציע "הסבר" לתוצאות דרך קישור לאתר שבו נטען כי Google רואה את התוצאות כ"מטרידות", אבל הן בשום פנים ואופן אינן משקפות מאומה למעט האלגוריתם שמייצר אותן, שהוא חלק בלתי-נפרד מתהליך החיפוש.

מאחר שהאינטרנט מציעה אספקה בלתי-מוגבלת לכאורה של מידע בכמויות עצומות, יש הרואים בה משאב מידע מספק לחלוטין, אולם נתונים חיוניים רבים אינם מופיעים ברשת, בעיקר מידע על העולם המוסלמי ואפריקה שמדרום לסהרה. תחומי מידע רבים מופיעים בשפות כמו סינית, שרק יהודים מעטים יודעים אותה.

מאז שתקשורת ממוחשבת הפכה למשאב המידע העיקרי בעולם המודרני, חשוב לעם היהודי לאמץ חשיבה אסטרטגית לגבי האופן שבו מידע על העם היהודי ולמענו מופיע ברשת. חשיבה כזו צריכה לכלול מאמץ קפדני לתיעוד האנטישמיות ברשת ולמאבק בה, אך להתרחב מעבר לכך. יש לבצע מחקרים כדי לקבוע מה רוצים יהודי

הגולה, הצעירים והקשישים גם יחד, למצוא ברשת כדי לחזק את זהותם היהודית, ויש צורך בהערכה מתואמת של הדרכים הטובות ביותר למענה על צרכים אלה. הסטטיסטיקה העולמית מוכיחה בבירור שהיהודים מקוונים, מחוברים לרשת. מה שלא ברור עדיין הוא אם הם מסוגלים לאתר תוכן יהודי העונה על צרכיהם או מעורר את עניינם בזהות ובקהילה היהודית.

מסורות יהודיות והעולם הממוחשב

מהדלקת הנרות בערב שבת ועד ההתאספות לליל הסדר, המסורות של העם היהודי מהוות התנהגות טקסית שנמסרה מדור לדור באמצעות פעולות-גומלין

אתרים

אנטישמיים –

בראש רשימת

התוצאות

שמעלה חיפוש

ב"Google"

למילה "Jew"

חברתיות שנלמדו בעיקר בבית. התקשוב יצר פוטנציאל לשינוי באופן השימור וההעברה של מסורות. ארגונים ומנהיגים דתיים, בתי-ספר דתיים, ישיבות – כולם מיהרו להציע ברשת את הטקסטים ואת המסורות שביסוד המסורת היהודית.

ואולם ייתכן שחברות מודרניות הנחפזות להפקיד את המורשת המסורתית שלהן ברשת עוסקות למעשה ב-*דה-דיטואליזציה* (החלשת היסוד הטקסי) של המסורת, כפי שסבור תיאורטיקן התקשורת ג'ון תומפסון (Thompson). הוא טוען כי בהקשר של חברות מודרניות, הביסוס והשמירה על המסורות הפכו כיום תלויים ב"צורות של פעילות-גומלין שאינן מן הסוג של פנים-אל-פנים".

ארגונים דתיים וחינוכיים יהודיים רבים עשו מאמץ כביר להציג חלקים גדולים מהמורשת היהודית ברשת. החל בספריות טקסטים וכלה במתכונים לסעודת הסדר, המידע איך ולמה להיות יהודי זמין בצורה מקוונת, ממבחר עצום של פרספקטיבות דתיות ולא-דתיות.

עם זאת, כאשר המסורת מנותקת מסביבה חברתית, על-מנת לשרוד ולשגשג היא חייבת להשתלב מחדש בקהילות אנושיות. העלאת המורשת היהודית לרשת אינה מבטיחה את הישרדותה, ולמעשה אף מציבה אתגר חדש להשתמרותה. האתגר לדורות הבאים יהיה כיצד – לשבץ ולהטביע מחדש את המסורות המְתוּכּוֹת הללו בחיי היומיום.

מעורבות אזרחית וירטואלית והעם היהודי

אין תמימות דעים בשאלת התרומה של האינטרנט למעורבות אזרחית. קאסטלס (Castells) טוען שרשת האינטרנט משקפת את ההשתברות לרסיסים (פרגמנטציה) החברתית של העולם המודרני ותורמת לו. מאחר שהמידע המקוון מאורגן ברשתות, הוא מקדם את הבידוד של קבוצות חברתיות זו מזו. סלווין (Slevin) חולק על דעה זו וטוען שעצם התהליך של פריסת השקפת העולם, הטיעונים והרעיונות לתפוצה עולמית באמצעות התקשוב מאפשר ומטפח את העיון ואת הדיון הביקורתי, ואת איתגורם על-ידי אחרים.

מחקר של ברשר (Brasher) על השימוש בתקשוב בגופים דתיים בירושלים מספק יותר תימוכין לטיעון של קאסטלס מאשר לזה של סלווין. הרשתות המקוונות הנוצרות באמצעות הקישורים המשובצים באתרי הגופים הדתיים יוצרות עולם יהודי וירטואלי, רשת אלקטרונית המקרבת בין הקרובים ברוחם ממילא, ולא מטפחות שום מגע רציני עם ה"אחר".

בספרות האקדמית התגבש קונסנסוס מחקרי לפיו התקשוב מסייע יותר למיעוטים ולקבוצות המוקדשות לנושא אחד, מאשר להשקפות הזרם המרכזי, בהציעו אמצעי זול לחיזוק הקול הציבורי שלהם. אם כן, עולה מכך שתקשורת ממוחשבת עשויה להביא יתרון ייחודי ליהודי התפוצות המעוניינים להעלות נושאים ספציפיים חשובים וקריטיים בעיניהם בהקשר של ארצות מושבם.

תהליך המחשוב והמורשת היהודית

אירופה התקדמה במהירות להגדרת עצמה כ"חברת מידע" ומפעילה בכל רחבי האיחוד האירופי מספר תוכניות מתואמות למחשוב ושימור המורשת היהודית באירופה. הודות להשתתפותה של ישראל בתוכניות אלו הוכללו הסיפּרִים (נרטיבים) והמורשות של יהודי אירופה בתוך הסיפּרים ההיסטוריים הציבוריים של אירופה.

סיכום: זהות יהודית והעולם הממוחשב

מבחינת היחידים המרכיבים את העם היהודי, וכן מבחינת הארגונים היהודיים והעם היהודי בכללותו, התקשורת הממוחשבת מציעה מבט חדש בשאלה הקלאסית של המסורת היהודית: "מיהו יהודי (וירטואלי)?" האם נזילות הזהות שהרשתות האלקטרוניות מעודדות מחלישה את הסולידריות החברתית הדרושה לעם היהודי כדי לשרוד ולשגשג בעולם המודרני, או שמא היכולת לחצות בקלות את גבולות מדינות הלאום הופכת את הסולידריות היהודית לאפשרית יותר, ובכך מרימה תרומה חשובה להישרדות היהדות?

7. תמורה אסטרטגית רבת

ארץ ישראל לעבר הורדת ישובים ופינוי המתיישבים בחזרה לתחומי הקו הירוק. תמורה אידיאולוגית זו נבעה מן ההכרה שישראל אינה יכולה להמשיך ולהחזיק במרבית השטחים ולהמשיך להתעלם מן ההתנגדות בעולם למפעל ההתנחלות.

השינויים היסודיים בתפיסה הישראלית מעוגנים אפוא במסקנה כי מידת היכולת של מדינת ישראל להתמודד עם סביבות דינאמיות פנימיות וחיצוניות מוגבלת; זאת משום שהרבה מאוד תלוי בגורמים שאינם תלויים בה, כמו האיום הגרעיני מצד איראן, המלחמה בעיראק וניצחון החמאס ברשות הפלסטינית. הכרה זו מהווה מבחן ליכולתם של מנהיגים ישראלים לנקוט מדיניות יוזמת ולהציב אתגרים חדשים כדי לצמצם את התיסכול בקרב הציבור הישראלי. כמו כן היא מהווה מבחן ליכולת ההתמודדות עם הטראומה הכרוכה אצל רבים בויתור על חלקי ארץ ישראל, ועם מה שנתפס אצל אחרים כנסיגה במפעל הציוני, המגבירה את האיום על קיום המדינה.

עם עזיבת אריאל שרון את הבמה הפוליטית בעקבות שבץ מוחי התגברה בציבור הישראלי תחושה של החמצת הזדמנות היסטורית, דומה לאווירה שנוצרה אחרי רצח יצחק רבין. שרון נתפס כמי שהגיע למעמד ציבורי חורג מתפקוד פוליטי וכאדם השואף למנהיגות לאומית בעלת עוצמה שבכוחה לחולל שינוי דרמטי. ואולם, כמו רבין, גם שרון לא השלים את המהלך ההיסטורי אותו יצא להגשים. האם יצליח אהוד אולמרט להמשיך מן הנקודה שבה עצר שרון? ראוי לציין כי על אף שמפלגת "קדימה" לא נחלה ניצחון מוחץ בבחירות, היתה זו הפעם הראשונה שמנהיג נבחר לאחר שהציג תוכנית ברורה הדוגלת בחלוקת הארץ, ובכך העניק לגיטימציה למהלך הנסיגה מהשטחים, או כפי שאולמרט מעדיף לכנותו, "תוכנית ההתכנסות". יחד עם זאת, התשובה לשאלה בדבר יכולת הממשלה החדשה וראש הממשלה להתמודד בהצלחה

שינוי מהותי בישראל ובאופייה כמדינת הליבה של העם היהודי עשוי להתחולל כתוצאה מן האירועים וההתפתחויות שהתרחשו במזרח התיכון בשנים 2005-6. התפתחויות אלו הגיעו לשיאן עם תהליך ההתנתקות מרצועת עזה ומצפון השומרון, השינויים במפה הפוליטית בישראל, פיתוח היכולות הגרעיניות באיראן ועליית החמאס. שינוי זה עשוי להוליד תמורות משמעותיות בחברה, בדמוגרפיה ובסביבה הגיאוגרפית, שישפיעו בתורן על הזהות היהודית-ישראלית, על הקשרים עם התפוצות, על הכלכלה וכן על מדיניות ישראל כלפי הסכסוך עם הפלסטינים.

עם כישלון תהליך אוסלו להוליד הסכם שלום, ועל רקע ההסלמה במאבק הפלסטיני האלים וההכרה באיום הדמוגרפי המסכן את אופיה היהודי של המדינה, התפתחה בישראל גישה פרגמטית המצדדת בצעדי נסיגה חד-צדדיים לקראת גיבוש גבולות קבע – במיוחד בהיעדר פטרנר בר-קיימא להשגת הסכם על חלוקת הארץ.

השינוי בראיה הישראלית נשען בעיקר על ההכרה בעובדה שככל שפוטנציאל העלייה מתקרב למיצויו, כך המשך הנוכחות בכל שטחי ארץ ישראל אינו פועל בהכרח לטובת המפעל הציוני הכולל. ראייה זו נשענת גם על דימוי עולם מעודכן, שאינו מכיר בלגיטימיות של שלטון על עם אחר, ומכך נגזר סגנון פוליטי חדש המתיישב עם השינויים בזירה הפנימית והחיצונית. תפיסות אלה חיזקו את המרכז הפוליטי בישראל והותירו את הקבוצות המשיחיות מימין ומשמאל עם תמיכה ציבורית שולית ביותר.

בהתבטאות המיוחסת לראש הממשלה שרון נאמר כי "דברים שרואים מכאן (מכיסא ראש הממשלה) לא רואים משם". ראייה זו הוצעה כהסבר לשינוי הדרמטי באידיאולוגיה של שרון, מתמיכה בהתיישבות בכל שטחי

עם האתגרים היא מורכבת, ותלויה במספר גורמים
חיצוניים ופנימיים:

- הסביבה האזורית והבינלאומית המתפתחת סביב האיום האיראני;
- ההסתבכות בעיראק והיחלשותו של הנשיא בוש;
- הפגנת יכולת מנהיגות ברמה הלאומית מצד ראש הממשלה החדש והלגיטימציה למנהיגותו בקרב העם היהודי;
- המצב הפוליטי הפנימי בישראל ככל שמתקרב מועד ההכרעה.

ההתנתקות מעזה וצפון השומרון ומדיניות ההתכנסות המוצהרת

ההתנתקות מרצועת עזה מהווה הכרעה קולקטיבית שלפיה ישראל בחרה בדרך שאיננה הסכם שלום באיבחה אחת בנוסח אוסלו, אך בה בעת היא גם מוותרת על חלק גדול מן ההתנחלויות שהקימה מאז שנות ה-70'. השטחים הכבושים שוב אינם חלק ממדינת ישראל או קלפי מיקוח לקראת הכרעה על הפרדה בין שני העמים, שתמורתם תזכה ישראל בהכרה ובשלום. מהלך ההתנתקות משקף גם פסימיות גוברת בישראל ביחס ליכולתה של התנועה הלאומית הפלסטינית ליצור תהליך של בניין אומה וכינון ריבונות, ובמקביל שחיקה בנכונותה של החברה הישראלית לסבול טרור מתמשך.

בעיני הרוב התומך בהן, ההיגיון שבהתנתקות ובתוכנית ההתכנסות נובע מן האיום הדמוגרפי המציב אתגר לאופיה היהודי של המדינה יחד עם לחץ הטרור, מצד אחד, ומהכרה בתהליכי הגלובליזציה וראיית הסכסוך הערבי-ישראלי בהקשרים רחבים יותר של הזירה המזרח-תיכונית, מצד שני. קונסנסוס חדש זה איפשר את ביצוע ההתנתקות ברמת לגיטימציה גבוהה.

אלא שאין די בכך כדי לנבא מה יהיו השלכות

הפנימיות לאורך זמן של ההתנתקות מנתחים גדולים של יהודה ושומרון, הורדת יישובים ותוכנית ההתכנסות, אשר מחוללים תחושת תבוסה בקרב ציבורים משמעותיים בישראל, ובמיוחד בחלק מחוגי הציונות הדתית והתנועות האקטיביסטיות. פלחים אלה בציבור, שהאמינו כי הם חוד החנית של המפעל הציוני, קוּו טראומה והם חשים "נבגדים".

יתר על כן, אלה הרואים בנסיגה מחלקי ארץ ישראל מעשה פסול מעיקרו מבחינה ערכית וביטחונית גם יחד, שרויים כיום במצב של מבוכה עמוקה. ההתנגדות לפינוי וקריאתם של אחדים ממנהיגי ומתומכי ההתנחלות ל"סירוב פקודה" גרמו לחשבון נפש, כפי שממחישה ההתלבטות בקרב חלק ממגזר הציונות הדתית בשאלה האם ניתן עוד לראות בתקומת מדינת ישראל "אתחלתא דגאולה", כפי שסברו רובם עד לאחרונה, או אפילו מבוא לתחילת הגאולה.

התפתחויות שליליות אלה התעצמו על רקע מה שנראה לרבים מהמעורבים כשלים בטיפול הממשלה במפונים ובצרכיהם, שחלקם מצאו עצמם ללא חלופה התיישבותית או תעסוקתית ומשוללי אתגר אידיאולוגי חדש כלשהו.

בצד החיובי של המשוואה עומדים הישגים חשובים ביותר, ביניהם ההשלכות הדמוגרפיות של ההתנתקות ושל מדיניות ההתכנסות; העמקת התיאום מול ארצות הברית; ההשלכות הכלכליות והתנופה בהשקעות הזרות; והתחזקות מעמדה הבינלאומי ודימויה של ישראל (לאחר שממשלתה הוכיחה במעשים את אמינותה ואת כנות כוונותיה להביא לסיום השליטה על העם הפלסטיני).

בראיה רחבה, מדובר אפוא בתפנית חדה בתפיסה הבסיסית של הציונות ושל מדינת ישראל – שבמסגרתה היווה מפעל ההתיישבות ציווי לאומי מרכזי מבחינה ערכית וביטחונית כאחת, שהיתה מקובלת על מרבית הציבור והמפלגות.

התפנית לעבר ההתכנסות והגישה הפרגמטית המניעה אותה בחלקה מציבות מספר שאלות קריטיות:

**ההיגיון
שבתוכנית
"ההתכנסות"
נובע מן האיום
הדמוגרפי
המציב אתגר
לאופיה היהודי
של המדינה**

שיעור צמיחה של 6.6% ברבעון הראשון של 2006 מציב את ישראל בצמרת הצמיחה העולמית

עסקת הענק שבה נמכרו מרבית המניות של חברת "ישקר" בבעלות משפחת ורטהיימר לחברה האמריקנית Berkshire Hathaway בראשות "גורו ההשקעות" וורן באפט, וכן עודפי הכספים שהצטברו באוצר בעקבות המדיניות הכלכלית, הגבירו את ההתעניינות והרצון בעולם בהשקעות בישראל, אך גם העמיקו את התביעות לרפורמות חברתיות שעלותן מיליארדי שקלים.

על רקע זה הפכה שוב המדיניות החברתית לסוגיה מרכזית, המקיפה גם את המשך ליבון השאלות של בניין אומה, מעמד הערבים אזרחי ישראל, ומקומה

של הדת בחיים הציבוריים. סדר היום החדש, הבא לידי ביטוי בתהליך הקמת הקואליציה הממשלתית החדשה, קשור בחלקו לטיבעה המשתנה של מדינת הרווחה הישראלית. שני תהליכים מקבילים שהתחוללו בשנות ה-80' הולידו סתירות מהותיות במדיניות החברתית בישראל. ב-1982 נחקק חוק הבטחת הכנסה, שהשלים את מערך הביטחון הסוציאלי לכלל האזרחים, ואילו בשנת 1985 החל עידן הרפורמות הכלכליות-מבניות. שתי המגמות הללו הולידו התפתחויות צולבות של התרחבות מגזר השירותים ובמקביל מגמת הפרטה נרחבת. גל העלייה ושיעורי הצמיחה של שנות התשעים הפכו את המדיניות החברתית של ישראל למרחיבה במיוחד, ותהליך זה הואץ עוד יותר עקב התחזקות המגזר השלישי וקבוצות לחץ פרטיקולריסטיות. המשבר הכלכלי בעקבות האינתיפאדה השנייה חשף את ההתרחבות הבלתי-מבוקרת וגרם לתגובת-נגד חריפה של קיצוצים, בחלקם בלתי-מבוקרים. תהליכים הנוגעים למדינת הרווחה, אשר במדינות המערב התרחשו במהלך שני עשורים ויותר, הוכרעו בישראל בחפזון – שאמנם היה בחלקו הכרח המציאות – תוך פגיעה בשכבות חברתיות חלשות.

התוצאה של מטוטלת המדיניות החברתית התבטאה בשיעורי עוני גדולים ובעצם המעבר מהגדרת עוני יחסי לתפיסות של עוני מוחלט. שיעורי העוני בישראל לפני

א. האם תהליכים אלה מתפתחים לקראת "דה-ציוניזציה", או שמא דווקא לקראת "רה-ציוניזציה", עם ערכים, יעדים ואתגרים חדשים, כמו יישוב הנגב והגליל, חיזוק ירושלים כבירה רוחנית של העם היהודי?

ב. באיזה אופן תשפיע מדיניות ההתנתקות וההתכנסות על הסכסוך הפלסטיני-ישראלי ועל יחסי ישראל עם מדינות ערב?

ג. כיצד ישפיע הדימוי היותר "מוסרי" אך פחות "מעצמתי ונחוש" של ישראל על מעמדה הגיאוגרפי-פוליטי בעולם שבו האסלאם הפונדמנטליסטי מתפשט, מתעצם מבחינה צבאית ומרחיב את יכולותיו בתחום הנשק הבלתי-קונבנציונלי הקוטל המונים?

ד. כיצד "מתכנס" העם היהודי ומתאים את הזהות היהודית לעידן המודרני בישראל ובתפוצות, תוך בניית מערכת פלוראליסטית גלובלית של הזהות, תחושת שיתוף ועזרה הדדית כלפי פנים ו"תיקון עולם"?

השאלות הללו פתוחות, ואין סימנים ברורים לאיזה כיוון תפתח המציאות. הדבר תלוי לא מעט בפעולותיהם של ממשלות ישראל ושל גופי העם היהודי ב-5 עד 15 השנים הבאות, שבהן עשויה להתעצב מציאות ישראלית וכלל-יהודית חדשה.

כלכלה וחברה

בד בבד עם שינוי הכיוון והתמורות המהותיות במדיניות ההתיישבות והשליטה בעזה וביהודה ושומרון, גברה התביעה שישראל תתמודד עם שאלות יסוד הנוגעות להיבטים שונים של "החברה הטובה".

שנת ה'תשס"ו (2005-6) מתאפיינת בהתאוששות כלכלית מרשימה ובהתבססות הצמיחה, עקב מדיניות הממשלה היוצאת להאצת הסתגלות המשק לגלובליזציה ולתחרות העולמית, גם במחיר חברתי. שיעור צמיחה של 6.6% ברבעון הראשון של שנת 2006 מציב את כלכלת ישראל בצמרת הצמיחה העולמית.

ואחרי תשלומי העברה מלמדים כי 20% מהמשפחות בישראל ו-35% מכלל הילדים חיים מתחת לקו העוני – אם כי קיימים ספקות באשר לנתונים אלה.

בין הר הברכה להר הקללה. הממשלה החדשה חיבת עתה לבחון תביעות שעלותן מסתכמת במיליארדי שקלים, במונחים של היקף ויעילות ההקצאה. ישראל עלולה להיכנס לתבנית התנהלות של משטרי רווחה בלתי-יציבים, המתהפכים בין צמצום מופרז לבין התרחבות בלתי-מבוקרת, זאת בשעה שההקצאות נתונות למיקוח קואליציוני קשה.

המיעוט הערבי. ציבור של למעלה ממיליון ערבים אזרחי ישראל מצוי בתהליך של היערכות פוליטית חדשה ועובר משיח הנוגע לאופיה של המדינה לקראת סוגיות של שוויון בחלוקת השירותים והקצאת המשאבים, תוך הישענות על האוריינטציה האזרחית של בית המשפט העליון. חלק אחר בציבור זה מחפש את ההכרעה על מעמד הערבים במדינה הדמוקרטית היהודית במונחים הרדיקליים של התנועה האסלאמית, או בהעלאת השאלה בזירות ערביות ובינלאומיות.

חרדים. החברה החרדית מצויה בעיצומם של שינויים עמוקים, הנוגעים למעבר ההדרגתי והקשה מחברה של "תורתם אומנותם" (העוסקים בלימודי קודש) לחברה של בעלי בתים. זהו מהלך מורכב ביותר שהמדינה יכולה גם להקל עליו וגם לחדד בו קונפליקטים. החינוך ושוק העבודה הן הזירות שבהן יתעצב מקומם של החרדים בחברה הישראלית. תהליך ההשתלבות שלהם, הנובע מלחצים כלכליים וכוחות השוק, מתחיל באיחור רב. רכישת המיומנויות הדרושות להשתלבותם של הגברים החרדים בעולם הכלכלי היא תהליך ארוך, העשוי להימשך דור ואפילו יותר. הדמוגרפיה החרדית, המתאפיינת באוכלוסיה צעירה יחסית המקיפה כ-650 אלף נפש, יוצרת עומס גובר והולך על המערכות החברתיות והחינוכיות עקב מצבם של החרדים כנתמכי סעד. לזה מתווספים תהליכים של עלייה בהשכלתן של נשים חרדיות, שסביר להניח בהם טמונות השלכות חשובות לעתיד.

עולי בריה"מ לשעבר. ציבור העולים נתפס בשנות ה-90' כאוכלוסיה העתידה להיקרע בין הזהות

הפרטיקולרית לבין הצורך בהשתלבות. התחזיות בדבר "גטו רוסי" במתכונת סקטוריאלית לא התממשו, ובמקומן התפתחה מציאות מורכבת בהרבה. התחזיות בדבר רמות קונפליקט גבוהות סביב אורחות חיים ותחרות בשוק העבודה בין קרוב למיליון עולים לבין ותיקים נתבדו בעיקרן. העוני של קבוצות העולים הפגיעות ביותר – הקשישים והמשפחות החד-הוריות – בצד התפתחותן של מעמד ביניים ישראל-רוסי, מעצבים הן את הדימוי העצמי והן את הדימוי הקולקטיבי של העולים. ככל שעובר הזמן הופכים העולים שותפים לחוויה הקולקטיבית של כלל הישראלים, תוך שינוי במהותה של הקטגוריה "עולה".

ביטחון

שנת ה'תשס"ו (6-2005) הולידה שלוש תמורות רדיקליות במצבם הביטחוני-אסטרטגי של ישראל ושל העם היהודי, הנדונות בנפרד במסגרת הערכה זו:

א. ניצחון החמאס בבחירות למועצה המחוקקת הפלסטינית והקמת ממשלה בראשות החמאס ברשות הפלסטינית. לממשלה זו, שהחליפה את ההגמוניה של אש"ף בהנהגת העם הפלסטיני, יש השלכות לא רק על מדיניות הביטחון והחוץ של ישראל, אלא גם על עמדות החברה הישראלית ביחס לסיכוי להגיע להסדר שלום בתקופה הנראית לעין. היא מחריפה את סכנת הטרור ומקטינה את האפשרות לניהול משא ומתן לשלום, בשל סירובה של ממשלת החמאס להכיר בזכות קיומה של ישראל. בו-זמנית היא מציבה את הפלסטינים בתור הצד הסרבני בזירה הבינלאומית ומגבירה את הזדהות יהודי העולם עם מדינת ישראל.

ב. בחירתו של מוחמד אחמדינג'אד לנשיא איראן מציגה באור שונה את המירוץ להצטיידות בנשק קוטל המונים. הרטוריקה הארסית של הנשיא (הקוראת להשמדת ישראל), המשך הפיתוח של יכולות גרעיניות והסירוב לעמוד תחת פיקוח בינלאומי מעוררים דאגה עמוקה. מדיניות הגרעין

של איראן מהווה קפיצת מדרגה מהותית באתגר על קיום המדינה. אך הסכנות המאיימות על אירופה וארצות הברית פירושו כי ישראל אינה לבדה במערכה.

ג. לשתי ההתפתחויות הללו השלכות חשובות ביותר על הקהילות היהודיות ברחבי העולם: הן חשופות יותר כיום לסכנת טרור, ועוד יותר מכך – להשלכות של הסכנות החמורות שבפניהן ניצבת ישראל.

כל אלה יחדיו מציבים אתגר לתורת הביטחון של ישראל, המצויה עתה בבחינה מחדש.

מפץ פוליטי או שינוי מרכז הכובד ותנודות בגוש המסורתי של הימין?

ספק רב אם ה"מפץ" הפוליטי שצפו רבים מהפרשנים פוליטיים בישראל אכן התרחש, או שיש לו סיכוי להתממש בעתיד הקרוב.

מה שזכה לכינוי "המפץ" בעיתונות הישראלית היה אמור לסמן תהליך של התגבשות תנועה פוליטית מרכזית חדשה, שתורכב מבכירי הפוליטיקאים בישראל בראשות אריאל שרון (ליכוד), שמעון פרס (עבודה), ויוסף לפיד (שינוי). שילוש זה היה אמור לרכז סביבו את מירב הכוחות הפוליטיים, לגרוף בין 40 ל-45 מנדטים ולרסק את יתר המפלגות, מתוך מטרה לקדם תוכנית פעולה שתוביל לקביעת גבולות הקבע של ישראל, לפחות דה פאקטו, ולו גם בהיעדר פרטנר פלסטיני.

מחלתו הבלתי-צפויה של שרון והחלפתו באהוד אולמרט שינו את התוצאה הצפויה בבחירות האחרונות, ו"המפץ" הצטמצם לתזוזה של "הגוש החוסם" מימין-מרכז למרכז-שמאל של המפה הפוליטית. חלק ניכר מהציבור בחר שלא להשתתף בתהליך הדמוקרטי, כך ששיעור ההצבעה הסתכם ב-63.2 אחוזים בלבד, שיעור המצביעים הנמוך ביותר בבחירות לכנסת מאז הקמת המדינה.

ירידת הליכוד מ-38 מנדטים בכנסת ה-16 ל-12 מנדטים בלבד בכנסת ה-17 היתה מכה למנהיג הליכוד, שמפלגתו ספגה מפלה לא רק עקב הקמת "קדימה" אלא

גם בשל החלטת רבים מתומכי הליכוד המסורתיים לתבוע מחיר פוליטי על המדיניות הכלכלית הנוקשה – שהונהגה להצלת המשק אך התפרשה על ידי רבים כחסרת לב וחסרת התחשבות.

חרף תבוסת הליכוד והצטרפות שמעון פרס ל"קדימה", המונח "מפץ" בהחלט אינו במקומו. צירוף קולות "קדימה", "העבודה" ומר"צ מלמד על הישג של 53 מנדטים לגוש מרכז-שמאל, אשר בצירוף עשרת המושבים הערביים (עלייה בת שני מנדטים), חסמו את האפשרות להקמת ממשלת ימין.

המבחן הפוליטי האמיתי עדיין ממתין ל"קדימה" בעתיד. רק אם המפלגה תצליח לשרוד תחת הנהגתו של אהוד אולמרט ולהתחזק בבחירות הבאות, יהיה בכך שינוי אמיתי במפה הפוליטית בישראל. ואולם תוצאות כאלו תלויות בראש וראשונה בתמונת המצב ערב הבחירות הבאות, ומצב זה יהיה תוצאה לא רק מהישגי הממשלה הנוכחית אלא גם מהתפתחויות אזוריות גלובליות שמחוץ לשליטת ישראל.

סיכום: עידן בין השמשות

המערכת הפוליטית בישראל מצויה בתקופת מעבר למעין מרכז פרגמאטי מסוג חדש. מרכז זה רואה בדבקות ב"שלמות הארץ", במובן שהתפתח אחרי מלחמת ששת הימים, חריגה מן החזון הצינוני המקובל על הרוב היהודי. העמדה החדשה מצדדת בהתנתקות מהפלסטינים, לא בהכרח באמצעות הסדרי קבע, תוך הותרת גמישות מסויימת לניהול הסכסוך גם ללא פיתרון, בלית ברירה. הלך הרוח הפוליטי החדש משלים דילוג מעל סדר היום של הימין ושל השמאל גם יחד משנות ה-90, ומסמן סיכוי לקונסנסוס חדש. עם זאת יש להתייחס לאפשרות זו בזירות, לאור ניסיון העבר והמהירות שבה מתנדנד מרכז הכובד הפוליטי בישראל בעקבות יוזמות לוחמניות מצד גורמים עוינים, הן בשטח ישראל והן במדינות השכנות, וכן התפתחויות פנימיות.

אחד המבחנים המרכזיים לעתיד העם היהודי הוא יחסה של הממשלה החדשה ליהדות התפוצות.

והמלצותיה, היא הצעת החוקה של המכון לדמוקרטיה. גם הצעה זו הושלמה בשנת 2006. נשיא המדינה משה קצב מינה ועדה ציבורית-מקצועית לבחינת סדרי המשטר, וזו אמורה לסיים את עבודתה במהלך 2006. למרות כל אלה, ולאור הרכב הכנסת ה-17 והממשלה, ספק אם ניתן לגבש את ההסכמה הפוליטית הדרושה לרפורמה יסודית בסדרי המימשל. עם זאת, ניתן לחולל שיפור משמעותי בתפקוד הממשלה על-ידי הרחבת עבודת המטה והנהגת דפוסי החלטה חדשים.

8. ניצחון החמאס בבחירות לרשות הפלסטינית

ניצחון החמאס בבחירות למועצה המחוקקת של הרשות הפלסטינית, שבא כהפתעה לרבים, והקמת ממשלה פלסטינית בראשות תנועה אסלאמית שמצעה תומך בשימוש בטרור ומחוייב לחיסול ישראל מהווים דלתא משמעותית בתולדות הסכסוך הישראלי-פלסטיני והמאמצים הנמשכים ליישבו. כרגע קשה לקבוע את היקף ההשפעה של התפתחות זו על עתיד האזור כולו. עם זאת, היא מחייבת את ישראל, ארה"ב, הגורמים הפלסטינים המתונים יותר, מדינות ערב, אירופה ושחקנים רלוואנטיים נוספים בקהילה הבינלאומית, לחשבון נפש ביחס לכישלון המודיעיני ולעדכון האסטרטגיה המדינית נוכח המציאות החדשה.

ניצחון החמאס טרף את הקלפים עבור מי שביססו את מדיניותם על ההנחה שבחירות אלו יסייעו בשיקומו של תהליך פיוס מבוסס-הסכמים בין ישראל לפלסטינים. בארה"ב, באירופה, ובתנועת הפתח' העריכו כי החמאס יפסיד בבחירות, אבל עצם השתתפותו בהן תעניק לגיטימציה לקו המדיני של הפתח – משא ומתן עם ישראל וחתירה להסכם על שלום קבע המבוסס על הפיתרון של שתי מדינות לשני העמים. וושינגטון אף ראתה בעצם קיום הבחירות עדות להצלחתה של מדיניות הדמוקרטיזציה של המזרח התיכון בה נקטה, ולא שעתה לעצות, שחלקן הגיעו מישראל, כי יש להציב תנאים מוקדמים להשתתפות החמאס בבחירות

ראש הממשלה אולמרט מצהיר כי מדיניות ההתכנסות וקביעת הגבולות הסופיים של המדינה מושפעות בעיקר מן השאיפה להבטיח את אופיה היהודי והדמוקרטי של ישראל. לשיקולים אלה יש להוסיף את הקשר עם התפוצה היהודית ואת הבטחת מעמדה של ישראל כמדינת הליבה של העם היהודי.

התמונה המתקבלת היא מגוון של תמורות מהותיות המתגברות זו את זו. התמורה הבולטת ביותר, שהיא בחזקת תפנית אסטרטגית-רבתי, היא שינוי המדיניות ביחס לפלסטינים ולשטחים. התמורות החברתיות-כלכליות בולטות פחות לעין. יש להניח שהתפתחויות מדיניות וביטחוניות ניצבות במרכז התפנית והן שישפיעו רבות על כל שאר התמורות, כולל בתחום החברתי, מה גם שתוצאות הבחירות מעידות כי הציבור ממשיך לשים יותר דגש על נושאים מדיניים מאשר על נושאים חברתיים.

בתוך אשכולות אלה של תמורות נועד לממשלה תפקיד חשוב ביותר בעיצוב העתיד. עולה השאלה עד כמה תפקוד המשטר הפרלמנטרי-קבינטי המקובל בישראל, על פיזור העוצמה הדמוקרטית, שיטת הבחירות, ריבוי המפלגות ורופפות הקואליציות, עונה על הצרכים. התחלופה (ובחלקה היעדר מספיק תחלופה) בסגל הפוליטי מוסיפה לספקות בדבר טיב המערכת הפוליטית והאליטה הפוליטית, חוסר היציבות השלטונית והחולשות הבולטות ביכולות למשול. גם הקשרים בין הון לשלטון מעוררים חששות מסויימים.

התחושה בדבר חולשת המימשל הולידה מספר יוזמות לבחינה מחדש של סדרי המשטר. יוזמות אלו כוללות את פעולותיה של ועדת חוקה, חוק ומשפט של הכנסת בשבתה כוועדה להכנת חוקה בהסכמה רחבה. הוועדה סיימה את עבודתה ב-2006 עם הגשת מסמכים מקיפים המייצגים קשת רחבה של דעות והמלצות חלופיות.

יוזמה אחרת השונה, לפחות חלקית, בנושאי

שיפור
משמעותי
בתפקוד
הממשלה
אפשרי על-ידי
הרחבת עבודת
המטה והנהגת
דפוסי החלטה
חדשים

(התנערות מטרור, הכרה בהסכמים שנחתמו עם ישראל וכדומה).

החמאס, שהתנגד לתהליך השלום הישראלי-פלסטיני, תקף את עצם קיומו של משא ומתן עם ישראל ולא הכיר בתוצאותיו, הצליח להשיג שליטה במוסדות שלטוניים שהם פרי אותו תהליך שהוא נהג להגדירו כתועבה.

שליטת החמאס בפרלמנט ובממשלה הפלסטינית יצרה דואליות פנים-פלסטינית: מול החמאס ניצב הנשיא הפלסטיני הנבחר, מחמוד עבאס (אבו מאזן), מנהיג תנועת הפתח המכיר בישראל, מחויב לתהליך שלום עם ישראל ופוסל את השימוש בטרור. הנשיא עומד גם בראש אש"ף, הארגון המייצג את כלל העם הפלסטיני והצד החתום על הסכמי השלום עם ישראל. היעדר תהליך מבוסס-הסכמים ותיאום שוטף בין הממשלה הפלסטינית לבין ישראל, המתח המובנה בין המרכיבים השונים בשלטון הפלסטיני, יחד עם המגבלות שמטילה הקהילה הבינלאומית על העברת תמיכה כלכלית לממשלה המונהגת על-ידי החמאס, כל אלה חברו ליצירת פוטנציאל של אי-יציבות וסכנת הידרדרות לאלימות קיצונית.

מול מה שמצטייר כצעד פלסטיני משמעותי אחורה בתהליך המיועד להביא לשלום עם ישראל, נראית ישראל עצמה כהולכת ומבשילה לנקיטת צעדים קדימה. מתנגדי תוכנית ההתנתקות מעזה, שבבחירות האחרונות שאפו לגבש רוב נגד יישום תוכנית דומה ביו"ש, נכשלו. פיצול הליכוד, הופעת מפלגת "קדימה" והקמת ממשלה בשותפות "קדימה" ומפלגת העבודה מסמנים את הסתגלותה של המפה הפוליטית-מפלגתית בישראל לעמדות הציבור הרחב, המוכן ברובו לתמוך בפשרה טריטוריאלית נדיבה ביותר תמורת הסכם שלום אמין.

המצב החדש מחייב את ישראל ואת הקהילה הבינלאומית להתמודד כבר בטווח המיידי עם כמה סוגיות דוחקות:

■ גיבוש הסדרי סיוע לציבור הפלסטיני באמצעות גורמים לא-ממשלתיים או מערכות הכפופות

בלעדית לנשיא עבאס, כדי למנוע אסון אפשרי במונחים הומניטריים, ובה בעת להימנע מחיזוק של ממשלת החמאס;

■ גיבוש נוהלי עבודה מול הצד הפלסטיני בסוגיות שטבען אינו מאפשר ניתוק מגע מוחלט (החל באספקת חשמל, עבור דרך הפעלת מעברי הגבול, וכלה בנקיטת צעדים להתמודדות עם התפשטות שפעת העופות).

בשלב זה קיימת הכרה בינלאומית כי על החמאס להתנער מן הטרור ולהכיר בישראל ובהסכמים שנחתמו עימה בטרם ייחשב כפרטנר לגיטימי. צפוי כי בחודשים שלפנינו, הדיפלומטיה הישראלית תקדיש מאמץ רב לחיזוק המערך הבינלאומי מול החמאס, על-מנת שלא תחול בו שחיקה.

תוכנית "ההתכנסות" שראש הממשלה אולמרט מחויב לה מגדירה את השנה הקרובה כמכריעה מבחינת הצד הפלסטיני. על-פי הכוונות המוצהרות, אם הצד הפלסטיני יוכיח את עצמו כבר שיח למהלכי שלום, אזי ישראל תתקדם בהתאם למתווה "מפת הדרכים". אם לאו, ישראל תפנה אלפי מתנחלים ו"תתכנס" מעבר לגבול, שאת התוואי שלו היא תקבע באופן חד-צדדי. בשנה הקרובה נוכל להעריך בצורה טובה יותר אם הצלחת החמאס היא אפיזודה חולפת בהיסטוריה של החברה הפלסטינית, או שמא ביטוי אותנטי לזרמי עומק איתנים המעידים על תהליכי אסלאמיזציה ו/או הסלמה לאומנית, העלולים להתחזק אף יותר. נגלה גם אם מערכת פלסטינית דו-מפלגתית חמושה תידרדר לעימות אלים בין החמאס לבין הפתח, או שתצליח ליצור 'מודוס ויוונדי' שישכיל להכיל ולבלום את המתח הפנימי.

תנועות אידיאולוגיות אינן חסינות מפני שינוי. המציאות החדשה בוודאי תלחץ על החמאס בכיוון של שינויים מעשיים ותיפקודיים. כבר עתה ניתן לזהות נימות מתונות יותר, יחסית לעבר, אצל דוברים שונים של החמאס. השינויים בליבה האידיאולוגית חסינים

נצחון החמאס – הפתעה לרבים ודלתא משמעותית בתולדות הסכסוך הישראלי-פלסטיני

משום כך, לישראל ולעם היהודי שפע הזדמנויות לעיצוב יצירתי של שיתופי פעולה גיאורפוליטיים. ניסיונות ליזום, לכוון ולשלוט בתהליכים המתרחשים בחברות אחרות כבר הוכיחו עצמם בעבר כמועדים לפורענות. ועם זאת, מהלכים שיינקטו על-ידי ישראל והקהילה הבינלאומית עשויים להשפיע על אופן התפתחותה של תופעת החמאס – באופן שיקבע אם תהיה זו אפיזודה מקרית וחריגה, או שמא קו פרשת מים, עם השפעה משמעותית על האזור ואף מעבר לו.

9. המשק הישראלי לצמיחה ויציבות

כלכלת ישראל עברה תהליך התאוששות ראוי לציון במהלך שלוש השנים האחרונות, אחרי שפל עמוק שהחל בשנת 2002.

ההאטה החדה בפעילות הכלכלית הבינלאומית מאז אמצע 2000, שהיתה חמורה במיוחד בענפי הטכנולוגיה המתקדמת, פגעה קשות במגזר ההיי-טק בישראל, שרשם ירידה של 21% ביצוא בשנים 2001-2. בנוסף, קריסת השווקים הפיננסיים בארה"ב, ובמיוחד בורסת נאסדא"ק, גרמה לפגיעה נוספת במגזר הטכנולוגי בישראל. פריצת האינתיפאדה השנייה בספטמבר 2000 והתקפת הטרור של אל-קאעידה בארה"ב ב-9 בספטמבר 2001 הובילו לירידה חדה בתיירות לישראל, שבאופן מסורתי מילאה תפקיד חשוב במגזר השירותים. כך החלה אחת מתקופות השפל החמורות ביותר בהיסטוריה הכלכלית של ישראל, שמקבילה לה בחומרתה היתה רק תקופת המשבר בראשית שנות ה-80.

כשר האוצר ניצב בנימין נתניהו בפני המשימה האדירה של התמודדות עם השפל הכלכלי, ובתמיכת ראש הממשלה שרון הוא יזם סדרה של אמצעים חריפים להבראת הכלכלה, תוך כדי התמודדות עם בעיות ביטחון הפנים ועם סביבה חיצונית בינלאומית של צמיחה נמוכה. ההתאוששות הושגה באמצעות סדרה של קיצוצים רצופים ונרחבים בתקציב הממשלה, קיצוצים בשכר העבודה במגזר הציבורי, הפחתת מיסים, הקשחת המדיניות הפיסקלית, ורפורמות מבניות לעידוד

הרבה יותר מפני שינוי, וקיצבם איטי יחסית. היותה של חמאס תנועה בעלת אידאולוגיה דתית מקשה, כמוכן, על האפשרות לשינוי בעקרונות היסוד של התנועה. ראש אמ"ן מעריך במידה רבה של נחרצות כי החמאס לא ישתנה. יש חוקרים החולקים על דעתו ואינם שוללים אפשרות לשינויים הדרגתיים אשר יאפשרו הגעה להסדרים יציבים וארוכי-טווח מול החמאס. התקופה הקרובה תגלה אם מבחינת ישראל, ניצחון החמאס פירושו סיכול הסיכוי לתהליך שלום מבוסס-הסכם מול הפלסטינים, ואם כל עוד החמאס בשלטון, האופציה המדינית היחידה העומדת לפניה היא חד-צדדיות; או שמא ניתן – במישרין או באמצעות צד שלישי – להגיע עם הצד הפלסטיני להסדרי ביניים חתומים או מוסכמים דה פאקטו.

לצד ההשפעות השליליות בהקשר הישראלי-פלסטיני, הצלחת החמאס מעלה על סדר היום אפשרות לתרחישים מסוכנים נוספים:

- המרצתם של תהליכים דומים במדינות ערביות באזור, ערעור יציבותן, והתפתחות ציר איראן-סוריה-ח'זבאללה-חמאס, החותר לחיסול ישראל.
- בתנאים של הידרדרות אלימה, מאמצים מצד החמאס – באופן עצמאי או תוך שיתוף עם גורמים אחרים – לפגוע ביעדים יהודיים ברחבי העולם. (על-פי משנת החמאס, היהדות היא אויב מר שיש להכריעו. במצע החמאס מופיעה קריאה מפורשת להרג יהודים.)
- ירידה בדבקותה של ארה"ב באסטרטגיה החותרת לדמוקרטיזציה במזרח התיכון, ואפשרות הופעתן של אסטרטגיות חלופיות העלולות להיות פחות נוחות לישראל.

הקמתה של ממשלת חמאס פלסטינית יוצרת איומים אך גם פותחת הזדמנויות: ישראל אינה הגורם היחיד המוטרד מן התופעה. מדינות ערב השכנות חוששת מהשלכות מזיקות בביתן; אירופה תרדף מן ההשלכות על המיעוטים המוסלמיים שבתחומה; ארה"ב ו"המערב" חוששים מהתחזקות הרדיקליזם והטרור האסלאמי.

התחרות וההתייעלות בשווקים השונים. השפעת המיתון בצד ה"גזרות" הכלכליות הביאו לעלייה חמורה בשיעורי האבטלה ולירידה ריאלית בהכנסה הפנויה. הציבור התקשה להתמודד עם הצירוף של דאגות עצומות במישור הביטחוני וקשיים הכלכליים.

ואולם תוכנית ההתאוששות, שזכתה לשבחי קרן המטבע הבינלאומית, הבנק העולמי והקהילה הכלכלית הבינלאומית, פעלה את פעולתה, הצליחה להבריאה את הכלכלה, והמדדים הכלכליים העיקריים החלו להצביע על שיפור אמיתי החל מסוף 2004 ואילך. השיפור המתמשך נשמר מאז ועד עתה.

בשנת 2005 גדלו הכנסות המדינה בשיעור ריאלי של 8%, והסתכמו ב-162 מיליארד ₪. במקביל הופחתו המסים בסכום נטו של 3.6 מיליארד ₪. שינויי המיסוי כללו הפחתה בשיעור המע"מ ל-16.5% בשנת 2005, הפחתה במיסוי על רכב ובמס הכנסה ליחידים, הפחתת מיסי עסקים (ל-34%) וביטול מס הבולים על הלוואות וחוזי שכירות, בצד העלאת המיסוי על סיגריות ועל סולר. הגירעון התקציבי השוטף צומצם ובשנת 2005 עמד על 1.94% מהת"ג.

הממשלה יצאה למסע הפרטה נמרץ שבו נמכרו חברות רבות בבעלות ממלכתית או אחזקות הממשלה בחברות כמו "אל על", "בזק", בנק דיסקונט ועוד. באופן זה המגזר הציבורי מצטמצם בהדרגה, ואילו למגזר העסקי מתאפשר להתרחב ולהוביל צמיחה.

שוק העבודה השתפר באורח ניכר מאז הגיע שיעור האבטלה לשפל חסר תקדים של 10.9% בשני הרבעונים האחרונים של שנת 2003. מאז ירד שיעור האבטלה והגיע ל-8.8%, או 244,000 איש, ברבעון האחרון של 2005. הממשלה יישמה את "תוכנית וויסקונסין" המיועדת לצמצום דמי האבטלה וקיצור זמני החזרה של מובטלים לשוק העבודה. יישום התוכנית לונה בביקורת ובתהיות לגבי יעילותה, אך מפעילי התוכנית טוענים בתוקף שהיא סיפור הצלחה.

בתיירות חל מפנה עם השיפור במצב הביטחוני. משיא של 2.4 מיליון מבקרים בשנת 2000 צנחה התיירות לשפל חמור של 860,000 מבקרים בלבד בשנת 2002. מאז חלה התאוששות ובשנת 2005 ביקרו בישראל 1.9

מיליון תיירים. מספר הבאים בחודשים הראשונים של שנת 2006 גבוה ב-25% ממספרם בשנה שעברה, ופקידי משרד התיירות מקווים שהתיירות תגיע לשיא חדש של 3 מיליון מבקרים עד סוף 2006. עם זאת ברור שחידוש מעשי הטרור עלול לפגוע במגמה חיובית זו.

נרשמה התקדמות ביישום המלצות ועדת בכר לצמצום אחזקות הבנקים בקרנות נאמנות ובקופות הגמל, במטרה להגדיל את התחרות ולהפחית ניגודי אינטרסים, והושלם תהליך השוואת שיעורי המס על הכנסה מניירות ערך בישראל ובח"ל.

בנק ישראל צופה שיעור צמיחה של 4.4% בשנת 2006, אחד השיעורים הגבוהים בעולם המפותח, מעט נמוך משיעור הצמיחה המרשים של 5.2% שהושג בשנת 2005 (כשהמגזר העסקי בראש עם גידול של 6.6%), זאת בהשוואה לצמצום המשק בשיעור של 0.7% בשנת 2002.

שוק הדיור התאושש והמחירים עלו. הדבר נכון במיוחד לגבי ירושלים, ובמידה פחותה לגבי תל-אביב ונתניה, שבהן נרשמה עליית מחירים עקב רכישת דירות על-ידי תושבי חוץ והשקעות זרות בנדל"ן.

בשנת 2005 נמשכה השתלבות הכלכלה הישראלית במשק העולמי. היבוא מהווה כיום יותר מ-40% מהת"ג והיצוא – מעל 35%. ההשקעה הישראלית בחו"ל, במישרין ובאמצעות תיקי השקעות, הגיעה ל-10.1 מיליארד דולר. סך ההשקעות של תושבי חוץ בישראל הסתכם ב-10.8 מיליארד דולר. עד סוף 2005 גדל סך כל ההשקעות הזרות בישראל והגיע ל-9.7 מיליארד דולר – גידול של 67%.

המשך השיפור הכלכלי בישראל הושג על רקע התנאים החיוביים שנוצרו ב-2005, ביניהם המשך הצמיחה העולמית, במיוחד בענפי הטכנולוגיה המתקדמת, והשיפור במצב הביטחוני. חלק מהשיפור הכלכלי ניתן לזקוף לזכות המנהיגות הכלכלית והפוליטית של ישראל.

חברת Standard and Poor's חזרה ואישרה לישראל דירוג A מינוס לשנת 2006, וחברת Moody's העניקה

ההתאוששות הכלכלית מרשימה, אך הושגה במחיר חברתי כבד

לישראל דירוג A2 וצפתה המשך יציבות חרף אי-הוודאות הפוליטית. בית ההשקעות Morgan Stanley פרסם סקירה נלהבת על כלכלת ישראל תחת הכותרת: "ישראל: כמעט מושלמת".

ההתאוששות הכלכלית הושגה במחיר חברתי כבד. הקיצוצים העמוקים בקצבאות הרווחה ובתשלומי ההעברה וצמצום הוצאות המדינה על חינוך, בריאות ושירותים חברתיים פגעו במגזרים החלשים של האוכלוסיה. כשהמשק נכנס למיתון עמוק ושיעורי האבטלה עלו, ההכנסה הפנויה של העשירונים התחתונים ספגה את המכה האנושה ביותר. הגזרות הכלכליות הולידו מחאה חברתית ופוליטית ניכרת, והפגנות מתוקשרות היטב של אימהות חד-הוריות וחסרי בית.

מנתוני בנק ישראל עולה כי שכיחות העוני גדלה, בין שהיא נמדדת במונחים יחסיים או במונחי צרכים בסיסיים. דו"ח העוני לשנת 2005 הצביע בברור על מגמה של החרפת העוני במהלך העשור האחרון ועל התרחבות הפער בין עשירים לעניים מעבר לרמות הקיימות במדינות המערב, אך יש לציין שהדו"ח ספג ביקורת חריפה בטענה כי הוא הוכן תוך שימוש במתודולוגיות שגויות. התקווה לטווח הארוך היא כי צמצום קצבאות הרווחה יגדיל את רמות ההשתתפות בכוח העבודה ויצמצם את העוני.

המשק התמודד עם כמה שינויים פוליטיים משמעותיים, אשר בנסיבות אחרות היו עלולים להשפיע באופן חמור על שוק המניות ועל האמון בכלכלת ישראל. השבץ של שרון והיעלמותו מן הזירה הפוליטית, וכן בחירת החמאס, אומנם הובילו לירידה בבורסה הישראלית של כ-6%, אך זו היתה זמנית בלבד. למעשה, באופן כללי גם המשקיעים והבנקים הזרים וגם המשקיעים המקומיים הפגינו אמון במנהיגותו של אהוד אולמרט בתקופת המעבר ובהופעת המפלגה החדשה קדימה. הדבר מצביע על יציבות ובגרות מסויימת של הכלכלה הישראלית.

ההתנתקות מעזה ובניית גדר ההפרדה תרמו להתאוששות המשק הישראלי. ריכוז המשאבים בשטח גיאוגרפי קטן הביא ליצירת יתרונות של גודל וחיסכון

במשאבים. למעשה, תהליך ההתנתקות הכלכלית החל לפחות עשור קודם לכן, בעקבות הסכמי אוסלו. השקעות כלכליות הופנו מן השטחים אל ישראל שבתחומי הקו הירוק, והוקצו לחינוך, פיתוח תעשייתי ותשתיות בעלות אפקט מכפיל גבוה יותר. גם הצבא הפרוס על שטח קטן יותר יכול לנצל את משאבי האנוש שלו ביתר יעילות ולהישען יותר על הון ואמצעים טכנולוגיים, באופן המצמצם את היקף הגיוס הן לצבא הסדיר והן לכוחות המילואים.

כללית ניתן להעריך כי ככל שתימשך הצמיחה הכלכלית שאותה יוביל המגזר העסקי ובתנאי שהמשלה תמשיך ברפורמות מבוססות שוק, כלכלת ישראל צפויה להתחזק, להבשיל ולהישאר יציבה.

10. שיאים וחולשות במדע ובטכנולוגיה

ארבעה מדענים ישראלים זכו בשלושה פרסי נובל בכימיה ובכלכלה בין השנים 5-2002. ההכרה המרובעת מצד ועדת הפרס בהישגיה המדעיים של ישראל מוסיפה עוד נדבך להכרה העולמית שישראל זוכה לה בתחומי המדע, הטכנולוגיה והכלכלה. שותפים להכרה זו גם ארגונים כמו האו"ם, שבדו"ח הפיתוח האנושי לשנת 2001 (Human Development Report 2001) דירג את ישראל בין 18 המדינות המובילות בעולם בהישגים טכנולוגיים, עם ציון של 15 נקודות מתוך 16 אפשריות בנושא רמת החידושים הטכנולוגיים, במקום ה-22 בהשקעה ביצירתיות טכנולוגית, ובמקום התשיעי בעולם בהשקעות הון סיכון.

בשנות ה-90' צמחו ענפי כלכלת הידע בישראל בשיעור ממוצע של 16% בשנה. תעשיית הידע הישראלית הגדילה את חלקה בתמ"ג מ-5% בראשית שנות ה-90' ל-14%, ועד שנת 2005 העסיקו תעשיות הטכנולוגיה המתקדמת 11% מכוח העבודה, המספקים 14.5% מהתוצר הלאומי ואחראים ל-40% מכלל היצוא.

אינדיקטורים אלה וסימנים אחרים מבשרים על התקדמות לקראת הישגים מדעיים וטכנולוגיים בישראל, חרף הספקות הנובעים מהזרמת משאבי אנוש

וכספים לנושאי ביטחון דחופים. חשיבותה של דלתא זו טמונה אפוא בכך שהיא מסמנת את הישגי ישראל במדע ובטכנולוגיה בהתבסס על תשתית איתנה.

הגורמים העיקריים התורמים למגמה זו הם מדיניות המו"פ הממשלתית בעבר ובהווה, עליית הון אנושי באיכות גבוהה לישראל, התפתחות המו"פ הביטחוני, ייצור והכשרת כוח-אדם במגזר התעשייתי, השקעות המגזר העסקי, והאיכות הגבוהה של המחקר וההוראה באוניברסיטאות.

את הצלחותיה של ישראל במדע וטכנולוגיה יש לראות על רקע הישגי השיא של יהודים בתחומים אלה (ואחרים) מאז נפתח בפניהם העולם המדעי, בעקבות תקופת הנאורות. בתקופת ה"ישוב" הושם דגש על חשיבות המדע והטכנולוגיה, במיוחד בחקלאות. עלייתו של כוח עבודה מוכשר ומשכיל לישראל ממרכזי הידע הבולטים בעולם היתה מאבני היסוד של המפעל הציוני.

יבוא ההון האנושי תרם רבות להקמת תשתית הידע הדרושה לפיתוח השכלה גבוהה ומשק המתבסס על תעשיות עתירות ידע. גלי העלייה מן המערב, ובמיוחד העלייה ממרכז אירופה עם עליית הנאציזם בגרמניה, ובעשורים האחרונים העלייה מבריה"מ לשעבר – שבמסגרתה עלו לישראל יותר מ-100,000 אקדמאים – הציבו את ישראל במקום הראשון בעולם מבחינת שיעור המהנדסים ביחס לאוכלוסיה: כ-140 לכל 10,000 מועסקים, על-פי הדו"ח העולמי לטכנולוגיות מידע לשנים 2005-6 (Global Information Technology Report).

התעשיות הביטחוניות, שפותחו בעיקר כדי להקטין את תלותה של ישראל בנשק מיובא, על תקציבי המו"פ הגדולים שלהן (יותר מ-100 מיליארד ש"ח בעשרים השנים האחרונות, באומדן זהיר), והתוכניות להכשרת מהנדסי התוכנה והקשר של צה"ל, תרמו אף הן תרומה משמעותית, הן בהכשרת כוח אדם מיומן שעם סיום שירותו השתלב בשוק האזרחי, והן דרך השפעות חיצוניות על כלל השוק.

ארבעה מבין המוסדות האקדמיים בישראל מופיעים ברשימת 200 המוסדות האקדמיים המובילים

בעולם: האוניברסיטה העברית בירושלים, הטכניון, מכון ויצמן ואוניברסיטת תל אביב. בדירוג ה-Times למוסדות השכלה גבוהה בישראל מובילה האוניברסיטה העברית, המדורגת במקום ה-77 בעולם. איכות אקדמית זו מתבטאת גם בכמות הפרסומים המדעיים, שבה מדורגת ישראל במקום השלישי בעולם עם 1,549 פרסומים למיליון נפש (בממוצע שנתי), לעומת ארה"ב (900) והאיחוד האירופי (729) בשנים 2003-1999.

בתחום המדע היישומי, סקר של הארגון העולמי לקניין רוחני (WIPO) שנערך בשנת 2003 במטרה לבדוק אילו אוניברסיטאות רשמו את המספר הגדול ביותר של פטנטים בינלאומיים, נכללו האוניברסיטה העברית ומכון ויצמן בעשירייה הפותחת, לצד מוסדות כמו Caltech, M.I.T ואוניברסיטת סטנפורד.

שיעור בעלי ההשכלה הגבוהה ביחס לאוכלוסיה הכללית בישראל הוא השני בגובהו בעולם. התשואה הפוטנציאלית הגבוהה להשכלה מדעית בשוק העסקי וגורמים נוספים הובילו בשנים האחרונות לגידול מתמיד במספר מקבלי תארים מתקדמים בתחומי המתמטיקה, מדעי המחשב ומדעי הביולוגיה.

מדיניות ההשקעות של ממשלת ישראל בתקציבי מחקר ופיתוח מילאה מאז ומתמיד תפקיד מפתח בצמיחה הישראלית. היא נועדה להתגבר על כשל השוק הקיים בשלבים הראשוניים של פרויקטים עתירי ידע עקב ההשקעה ההתחלתית הכבדה, באמצעות נטילת תפקיד המשקיעים על-ידי הממשלה בשלבים ראשוניים ומכריעים אלה.

ההשקעה הישראלית במו"פ ביחס לתל"ג גבוהה מהממוצע בארה"ב ובמדינות האיחוד האירופי. המגזר העסקי בישראל נהנה מהשקעה ממשלתית הזזה באופן יחסי לזו שמשקיעה ממשלת ארה"ב. חלק הארי של השקעה זו (85.6% בשנת 2003) מוקצה למו"פ עסקי (40%) ומחקר אוניברסיטאי (45.6%). בשנים 2004-5 עמד תקציב המו"פ בישראל על 4.7% בממוצע מהתמ"ג, הגבוה ביותר מכל המדינות המפותחות, חברות הארגון לפיתוח כלכלי (OECD). מדיניות זו, בצירוף החוק לעידוד השקעות הון והחוק לעידוד מו"פ תעשייתי,

הובילו לכך שיעקר חוסנה של תעשיית הידע בישראל טמון בשלב המו"פ.

המגזר העסקי בישראל השכיל לעשות שימוש בהון האנושי ובמדיניות העידוד הממשלתית. בישראל מתקיים היחס הגבוה בעולם בין משרות חוקרים במגזר העסקי לבין מספר המועסקים במשק (12% בשנת 2001).

ישראל מובילה בעולם ביוזמות הזנק (start-up), וריכוז חברות ההיי-טק בה הוא השני בגודלו בעולם, אחרי עמק הסיליקון שבקליפורניה. יותר מ-40 חברות רב-לאומיות בתחומי התעשייה עתירת הידע ותעשיות המידע הקימו בישראל מרכזי מחקר ופיתוח, ומספרם היחסי של העובדים במקצועות המחשב הוא מהגבוהים בעולם.

מוניטין אלה הועילו למגזר העסקים הישראלי בגיוסי הון חיצוניים, אשר בשנת 2001 הציבו את ישראל במקום התשיעי בעולם. כתוצאה מכך, ענפי טכנולוגיות המידע אחראים כיום ל-14% מהתמ"ג ומהווים את מנוע הצמיחה העיקרי של הכלכלה הישראלית בהווה, וסביר להניח שגם בעתיד.

אף-על-פי-כן נמשכות ואף גוברות מספר חולשות, מהן חמורות. ההישגים בהווה הם פרי זרעים שנטמנו לפני שני עשורים ויותר, אך מחקרים מראים כי אוכלוסיית המדענים הבכירים בישראל הולכת ומזדקנת: 74% מכלל הפיסיקאים הם בני יותר מ-51 שנים. זאת ועוד, בעוד שמספר מקבלי התואר השני מצוי בעלייה מתמדת, מספר התלמידים לתואר השלישי בישראל נמוך משמעותית בהשוואה

למדינות המערב ובהשוואה למדינות בעלות מאפיינים דומים לישראל (מבחינת ההשקעה במו"פ). שיעור מקבלי תואר Ph.D. בישראל עמד בשנת 2000 על 110.4 למיליון נפש, זאת בהשוואה למדינות כגון שווייץ, שם שיעור מקבלי תואר זה הוא 380.6 למיליון נפש, שוודיה – 343.8, ספרד – 152.2 וארה"ב 140 למיליון נפש.

תקציבי המו"פ שמקצות האוניברסיטאות נשחקו מאוד ואינם מצליחים להדביק את קצב העלייה בפעילות ובתקציבי המו"פ של המגזר העסקי. תקציבים אלה, חרף גידולם המרשים, אינם תחליף להשקעה האוניברסיטאית, בהיותם מוכוונים מעצם טבעם למו"פ תעשייתי ולא מחקרי. למעשה, אף שבמונחים יחסיים ישראל מוציאה על מו"פ יותר מכל מדינה אחרת, הרי ההוצאה הלאומית על מו"פ אקדמי היא הנמוכה ביותר מכל מדינות ה-OECD.

אחת הבעיות החמורות היא הכישלון החלקי בקליטת מדענים מבטיחים וכתוצאה מכך – הגירתם מישראל (אף שנעשים מאמצים לצמצם את התופעה). חולשות רציניות במערכת החינוך ממשיכות להשפיע לרעה על הוראת המדע והטכנולוגיה. מבחנים בינלאומיים להערכת הישגים לימודיים בתחומי המדעים העלו כי תלמידי ישראל מדורגים במקום ה-27 מבין 28 מדינות OECD – והרבה מתחת לממוצע העולמי (The Times, 1999).

בשלב זה קשה לצפות עד כמה ישפיעו הנסיבות של ישראל על שיעור הישגי השיא שלה במדע ובטכנולוגיה (וכן בתחומים אחרים), שבהם הצטיין העם היהודי בתפוצות מאז תקופת הנאורות. כיום המגמות מעורבות, אולם יש בדלתא פוטנציאל כדי להצביע על סיכויים רבים להגדלת הישגי השיא.

ריכוז חברות ההיי-טק בישראל – השני בגודלו בעולם, אחרי עמק הסיליקון

ארה"ב

השינוי ביחס למקורות משפטיים יהודיים בסביבת המשפט האמריקנית.

סקירות מזדמנות של העקרונות המרכזיים במשפט העברי כבר הופיעו בעבר בצורה מפוזרת בכתבי-עת משפטיים באמריקה. בעידן הקלאסי של המחקר המשפטית הליברלי, החל מסוף המאה ה-19 ועד אמצע המאה ה-20, הסקירות הללו חיפשו את השורשים היהודיים של המשפט האמריקני או שהציגו את המשפט העברי כמופת לרעיונות המשפטיים הליברליים המערביים ששלטו אז בכיפה. כפי שטען הסוציולוג האמריקני ג'ראלד אוארבך (Gerald Auerbach), משנות ה-80' של המאה התשע-עשרה ועד שנות ה-60' של המאה העשרים, ההיקלטות התרבותית היהודית באמריקה התרכזה בעיקרה בהעברת הנאמנות ממערכת משפטית מקודשת על-ידי הדת למערכת חילונית, דהיינו מן התורה אל החוקה האמריקנית. לדעת אוארבך, לתהליך ההתבוללות סייע גילוייה היצירתי של מסורת משפטית "יהודו-אמריקנית" משותפת. בשעה שעורכי-דין יהודים ראו במערכת המשפטית האמריקנית את פריחתה המפוארת ביותר של המסורת המשפטית היהודית, הרי חוקרי המשפט היהודים גילו גם כי "האידיאלים של המאה ה-20 באמריקה הם למעשה האידיאלים העתיקים של היהודים". בקצרה, ההלכה הופטה מייחודיותה ונתפסה כמקדימתו ההיסטורית של המשפט האמריקני.

באותה תקופה שילמה גם הזרוע השיפוטית של מערכת המשפט האמריקנית מס שפתיים מזדמן להלכה היהודית. למעשה, הציטוטים מן התנ"ך ומן ההלכה בפסקי דין שנכתבו בתקופה זו נושאים אופי מתבולל ברור. המשפט העברי צוטט בעיקר כחלק מן התהליך של הטמעת קבוצה חדשה באמריקה. עם זרימתן של קבוצות המהגרים החדשים, ככל שאמריקה נעה מהיותה ארץ אנגלו-אמריקנית לארץ נוצרית ולארץ יהודו-נוצרית, החלו המשפטנים האמריקנים לפתח

11. השפעת המשפט העברי על מערכת המשפט בארה"ב

בשנים האחרונות עסקו מלומדים יהודים אמריקנים במגוון של תחומי מחקר יהודיים בתהליך של החייאת המסורת היהודית והפיכתה לרלוואנטית לקהל הרחב יותר, חילוני ואפילו לא-יהודי. התנ"ך זכה לחיים חדשים כמשאב אינטלקטואלי להוגי-דעות מדיניים והמדרש – הפרשנות הרבנית לתורה, קם לתחייה כמשאב אינטלקטואלי לחוקרי ספרות. תופעה זו ראויה לציון משום שהיא מצביעה על תמורה בקשר בין האינטלקטואלים היהודים באמריקה לבין התרבות היהודית – תמורה המהווה חלק ממגמת האנטי-התבוללות הנרחבת באקדמיה האמריקנית. אבל ההתפתחות המעניינת ביותר בפנייה זו של מלומדים אמריקניים למקורות יהודיים היא הופעת הדין העברי, ההלכה, בתרבות המשפטית האמריקנית.

בשלושת העשורים האחרונים הפך המשפט העברי לנושא מוכר בשיח המשפטי האמריקני. ההפניות למקורות משפטיים יהודיים נפוצות מאוד בחוות דעת משפטיות באמריקה, ובכלל זה פסקי דין פרי עטם של חברי המגזר היוקרתי ביותר של הרשות השופטת – בתי המשפט הפדרליים לערעורים. כתבי-עת משפטיים אמריקניים מפרסמים בקביעות מאמרים על המשפט העברי. במדינות שונות הועברה חקיקה מיוחדת שתכליתה להתמודד עם הדילמה של נשים יהודיות המעוניינות בגירושין על-פי ההלכה, והתייחסויות לתיקים בנושא מופיעות כמעט בכל מאמר או קובץ פסקי דין העוסקים בדיני משפחה. אבל ההתפתחות המשמעותית ביותר היא הופעתו של גוף חוקרים קטן אך חשוב השואב מן ההיסטוריה, הפילוסופיה או הטכניקות הפרשניות של המשפט העברי לצורך קידום התיאוריה המשפטית האמריקנית. בסקירה זו ינותח

מסורת אתית ברוח "יהודי-נוצרית" מאוחדת. בהתאם להשקפה ששלטה אז באמריקה, שראתה ביהדות דת של הפרט ותו לא, נתפסו המקורות המשפטיים היהודיים בעיקר כמשקפים ערכים מוסריים, אתיים ודתיים, ולא דווקא נורמות משפטיות.

יחד עם זאת, כל מי שעלעל בפסיקות או בכתבי-העת המשפטיים בעשרים וחמש השנים האחרונות לא יכול היה שלא להבחין בגידול המפתיע בהתייחסויות למקורות יהודיים בשיח המשפטי הציבורי באמריקה. האוסף הקאנוני של מקורות משפטיים יהודיים המצוטטים בפסקי דין אמריקניים צמח והוא מקיף לא רק את התנ"ך והתלמוד, אלא גם את המשנה, "משנה תורה" של הרמב"ם, "שולחן ערוך" של ר' יוסף קארו, ואפילו את ספרו המוערך של מנחם אלון, "עקרונות המשפט העברי". הציטוטים אינם מופיעים עוד רק בפסקי דין של בתי משפט של המדינות או בהחלטות שכתבו שופטים יהודים; הם מופיעים בלב ליבם של פסקי דין של בתי משפט פדרליים לערעורים שכתבו שופטים לא-יהודים, כגון השופט מייקל מק'קונל, שהיה באחרונה מועמד לכהונה בבית המשפט העליון של ארה"ב. יתירה מכך, המקורות היהודיים הללו הופרדו מערכים נוצריים דתיים. שוב אין הם מצוטטים כהוכחה לקיומה של אתיקה יהודי-נוצרית מאוחדת; הם מצוטטים כמקורות משפטיים באופן מובהק ובזכות עצמם.

את השינוי הזה בדפוס הציטוט של המשפט העברי בפסקי דין אמריקניים ניתן לייחס למספר גורמים. ראשית, ההרכב היהודי של מקצוע המשפט באמריקה השתנה. יהודים הבקיאיים במסורת המשפטית היהודית, ובכלל זה יהודים המשתייכים לזרמים האורתודוקסיים ביותר, נכנסו למקצוע המשפט במספרים הולכים וגדלים. בנוסף, חברים חדשים אלה במקצוע המשפט חברו יחדיו להקמת ארגונים שילמדו סניגוריה על הקהילה היהודית. במסגרת פעולתם הרגילה נהגים ארגונים אלה להגיש – בעיקר לבית המשפט העליון – *amicus briefs* (חוות דעת של ידיד בית המשפט), שבהן מוצגת העמדה המשפטית היהודית בשאלה הנדונה בבית המשפט.

שנית, תחת אצטלת הרב-תרבותיות הפכה אמריקה פתוחה הרבה יותר לציטוט מקורות פרייקולריסטיים בשיח הציבורי. עם עליית מגמת הרב-תרבותיות, שוב אין היהדות נתפסת רק כדת של הפרט או כנלווית לנצרות, והמקורות ההלכתיים שוב אינם נתפסים כחלק מאתיקה יהודי-נוצרית מאוחדת. תחת זאת הם נתפסים כמקורות משפטיים נפרדים של קבוצה לאומית או תרבותית.

שלישית, הגלובליזציה עוררה ויכוח חריף על מידת פתיחותה של התרבות המשפטית האמריקנית למקורות משפטיים זרים. בית המשפט העליון של ארה"ב התפלג באחרונה בתיק Roper, בשאלה האם החלת עונש המוות על קטינים מתיישבת עם החוקה. היבט חשוב במחלוקת התמקד על ההפנייה שנכללה בדעת הרוב לנוהג המקובל במדינות נאורות באירופה. בחולקו על דעתם, נוף השופט סקאליה בשופטי הרוב על דילול הייחודיות של תרבות המשפט האמריקנית ובמיוחד זו החוקתית. ואולם דעת הרוב טוענת כי על בית המשפט לחפש נאורות בכל מקור אפשרי. בהקשר זה, המשפט העברי, שהופשט מאיפיונו הקודם כדת הפרט גרידא, תופס את מקומו כמערכת משפטית של ציביליזציה, בצד מערכות משפטיות של ציביליזציות אחרות העשויות לקדם גישה נאורה לגבי הנורמה המשפטית הראויה.

ולבסוף, המשפט העברי פילס את דרכו אל הזרם המרכזי בפסיקה האמריקנית ואל התודעה המשפטית האמריקנית משום שיותר ויותר מבני החברה האמריקנית מנהלים חיים שבהם דרכי המשפט העברי והמשפט האמריקני מצטלבות בהכרח. הדוגמה המרכזית היא של נשים יהודיות המעוניינות בגירושין על-פי המשפט האמריקני והעברי גם יחד. העגונה, האישה היהודייה הכבולה לנישואין "מתים" משום שבעלה מסרב להעניק לה גט, היא דמות מוכרת במשפט האמריקני. לחצים מוגברים מצד קבוצות אינטרסים יהודיות-אמריקניות, הובילו לאימוץ כמה שיפורים בדוקטרינה השיפוטית, שנועדו לתקן את המצב. מדינת ניו יורק העבירה שני חוקים מיוחדים לטיפול בבעיה; האחד מחייב כל אדם המבקש להתגרש להתחייב כי הוא או היא הסירו את כל

המכשולים לנישואין מחדש של בני זוגם, והשני מתיר בעקרון לשופט לכפות קנסות כספיים על אי-מסירת גט. בנוסף, דוקטרינות משפטיות שונות מאפשרות לשופט לפסול הסכמי פרידה הכוללים התניית מתן גט בתשלום, להתיר תביעות נזיקין בגין גרימת מצוקה נפשית כתוצאה ממניעת גט, ולפרש את ה"כתובה" בצורה שממנה משתמעת התחייבות לציית לפסיקת בית הדין הרבני. תיקונים אלה בחוק נועדו להשוות את מעמד הנשים היהודיות לזה של כל אזרחי המדינה, המתגרשים בתנאי שוויון. במובן זה הם מהווים מכשיר חלופי לתיקון הדין העברי. אף שהעגונה היא כנראה הדוגמה הבולטת ביותר להכרח בפרשנות של המשפט העברי והמשפט האמריקני, יש דוגמאות נוספות בשפע.

ההתפתחויות באקדמיה המשפטית האמריקנית מרחיקות-לכת אף יותר. הופיעה סוגה (genre) חדשה של למדנות משפטית יהודית-אמריקנית. בעוד שבעבר היה כוחו של המשפט העברי טמון בדמיון הנתפס בינו לבין המודל המשפטי הליברלי בארה"ב, כיום הוא טמון דווקא בהבדל הנתפס בינו לבין מודל זה. למשפט העברי נזקקים כ"מקרה מבחן הפוך". בספרות החדשה הזו מתואר המשפט העברי, בין במפורש ובין במשתמע, כאנטי-הירארכי, שוויוני ושיתופי; כתורת משפט שנכתבה בקול פמיניסטי (אף שלא בידי נשים), המבוססת יותר על חובות הדדיות מאשר על זכויות, ומהווה מקרה מבחן לאפשרויותיה המשחררות של הפרשנות המשפטית. בקצרה, המסורת המשפטית היהודית מייצגת במסגרת זו בדיוק את מודל החוק שהוגי-דעות אמריקניים רבים בימינו מציעים לחברה האמריקנית. חוקרי המשפט האמריקניים מעוניינים אפוא להבין את הטקסטים הרבניים כחוקים, דווקא כדי לפתח ולנסח חזון מורחב בשאלה "מהו משפט".

מגוון גורמים מוסדיים חברו יחדיו בשני העשורים האחרונים לעידוד המהפך הזה. ראשית, סביבת האקדמיה המשפטית האמריקנית עצמה עברה שינויים ניכרים במהלך העשורים האחרונים, במקביל לזינוקה מלהיות בעיקר מגרש אימונים מקצועי, למוסד אקדמי על כל המשתמע מכך. פרופסורים למשפטים מגיעים

כיום כדרך שגרה אל האקדמיה המשפטית אחרי שהשלימו עבודות דוקטורט בתחומים שונים של מדעי הרוח, בעיקר ספרות, פילוסופיה ודתות. עם עלייתה של זהות חדשה זו הרחיבה האקדמיה המשפטית את הרפרטואר שלה כך שיכלול לא רק עניינים של פרקטיקה, מדיניות וניתוח דוקטרינות משפטיות, אלא גם את התיאוריה של המשפט עצמה.

שנית, תודעה חדשה זו מצטרפת לאובדן הביטחון של האקדמיה המשפטית הן בבסיס המוסרי והאינטלקטואלי של פרשנות משפטית סמכותית וניטרלית כביכול, והן בתיאוריה הפוליטית הליברלית בכלל, על הניכור הנלווה לה של היחיד מצורות חיים חברתיות קהילתיות. דאגות אלו, המשקפות מגמות נרחבות יותר בפילוסופיה ובתיאוריה של הספרות, הובילו לחיפוש אחר מודלים חלופיים לתיאוריה משפטית ליברלית. הפנייה למודל המשפטי היהודי מהווה אף היא תגובה מאוחרת לקריאה שעלתה בשנות ה-70 של המאה העשרים לבנייה מחדש של התיאוריה המשפטית על-מנת שתהיה מעוגנת באופן ספציפי בחוק ובדת, בנייה מחדש שתכיר בכוחות השינוי הטמונים במשפט להעשיר את הקיום האנושי, ובתפקיד הדת בעיצוב המציאות החברתית שעליה מושתתת התיאוריה המשפטית.

המערך המוסדי המשולש הזה של עיסוק תיאורטי, סגידה לחוקה, וחיפוש אחר מודלים חלופיים, הוא ששימש מסגרת לצמיחתן של הדת בכלל והמשפט העברי בפרט בנושאים לחקירה אינטלקטואלית כללית. העניין שמובע כלפי המשפט העברי באקדמיה המשפטית באמריקה נובע אפוא מהדרכים בהן הוא נתפס כשונה ומאתגר את המודלים המשפטיים הליברליים של המערב ואת התפיסות הקלאסיות של המשפט. ההלכה הפכה לכלי נוסף בשירות הביקורת התיאורטית של המשפט וכוחה טמון דווקא באיפיונה כמודל משפטי דתי חלופי. בניגוד לגישתם של חוקרי הטקסטים הרבניים המסורתיים והמודרניים גם יחד, פנייה זו אל המודל המשפטי היהודי מניחה שאפשר לשאול שאלות משפטיות על ההלכה בדיוק כפי שהן נשאלות על מערכות משפטיות פונקציונליות אחרות.

"ההלכה מהווה דוגמה לאופן שבו החוק יכול להתקיים בנפרד ממדינה או מבימ"ש עליון"

האם ההלכה היא מערכת של סדר חברתי, בדומה לליברליזם הקלאסי, או שהיא מתבססת על שאיפות ומשאלות? במה שונה מערכת משפטית המאורגנת סביב חובות ממערכת המאורגנת סביב זכויות? האם מערכת משפטית יכולה לפעול באופן מבוזר, מבלי שהסדר נכפה מלמעלה על-ידי בית משפט עליון? איזו מערכת פוליטית חלופית רואה ההלכה לנגד עיניה? כיצד ההלכה, שהתפתחה בתוך המבנה המוסדי הכולל של מערכות משפטיות אחרות, פועלת מתוך הידוד (אינטראקציה) עם אותן מערכות משפטיות אחרות? ובניגוד לגישת "המשפט העברי" של האסכולה הישראלית, פנייה זו אל המודל ההלכתי אינה חותרת למחוק את היסוד הדתי של הדין היהודי. תחת זאת מעוניינים ההוגים המשפטיים להבין האם היסוד הדתי של המשפט העברי היהודי משפיע על פעולתו או מסביר חלקית את גישתו הייחודית לשיקול הדעת המשפטי, למושג האובייקטיביות של המשפט, לסדר החברתי, או לאוטונומיה של המשפט.

לבסוף, בשני העשורים האחרונים כתבו שני הוגים משפטיים אמריקניים חשובים, האחד במישורין והאחר בעקיפין, דברים בעלי השפעה חסרת-תקדים על חקר המשפט היהודי בחוגי האקדמיה המשפטית בארה"ב. בשנת 1983 פרסם רוברט קובר (Cover), תיאורטיקן בולט למשפט חוקתי בבית הספר למשפטים של אוניברסיטת ייל, מאמר ארוך בכתב-העת המשפטי של אוניברסיטת הרווארד (Harvard Law Review), תחת הכותרת *Nomos and Narrative* (החוקים והסיפור). המאמר מנגיד בין שתי השקפות על המשפט: המשפט כמערכת של סדר חברתי, והמשפט כמערכת של משמעות. בתארו את ההשקפה השנייה ציטט קובר שורה ארוכה של מקורות תנ"כיים, אם כי לא דן במקורות רבניים ולא התייחס באריכות למשפט העברי. מטרתו הכוללת של קובר בכתבת המאמר לא היתה לקדם את שדה המשפט העברי כי אם להציע הסבר חדש לשאלה "מהו משפט". המאמר נכנס במהירות

לזרם המרכזי של המחשבה המשפטית, והשפיע על עבודתם של תיאורטיקנים חוקתיים רבים שברובם לא היו מודעים לקשר בין המאמר של קובר לבין המשפט העברי. עם זאת, לאלה מביניהם שהבינו את יסודותיו התיאורטיים, המאמר היווה מעין מתן לגיטימציה לשימוש בשדה המשפט העברי כמשאב אינטלקטואלי בחקר המשפט האמריקני.

אומנם, אפשר היה לפתח רבים מטעונו של קובר מבלי להידרש כלל למשפט העברי. אך דווקא הקשר בין הסוגיה התיאורטית שקובר בחר לטפל בה לבין המאפיינים המרכזיים של מערכת המשפט היהודית הוא שעורר את הדיון. קובר ביקש לדון בוויכוח חוקתי אמריקני פנימי על הקשר בין פרשנות חוקתית לבין סמכות חוקתית. חלק מרכזי בטיעונו היה כי אי אפשר להגדיר את החוק רק במונחי הגופים הממלכתיים הרשמיים. לדידו, ההלכה מהווה דוגמה בולטת לאופן שבו החוק יכול להתקיים בנפרד ממדינה או מבית משפט עליון. שנית, המעמד המשפטי שהדין העברי מעניק לדעות החולקות על דעת הרוב או לפסקי דין שנפסלו סיפק תימוכין משכנעים לטענתו התקיפה של קובר כי "הדין" איננו זהה לפרשנות סמכותית. בקצרה, המאמר של קובר נשען דווקא על ההשקפה הפוכה: כי את המפעל הרבני יש להבין בתור משפט, וכי ראוי לשלב את ראייתו את המשפט בתיאוריה החוקתית האמריקנית. המאמר של קובר העניק נופך דרמטי למידת הרלוואנטיות והתועלת שבמשפט העברי ליצירת רעיונות חדשים בהגות המשפטית ובמשפט החוקתי בארה"ב, והעניק למומחים במשפט היהודי ראייה רחבה יותר של הסוגיות התיאורטיות הגדולות הכרוכות בניתוח ההלכה.

ואולם, הרעיונות זורמים גם בכיוון הנגדי. בדיוק כפי שהמשפט העברי מרחיב ומשנה את התיאוריה החוקתית, כך מודלים תיאורטיים חדשים שהופיעו באקדמיה המשפטית האמריקנית החלו להעשיר את תיאור המשפט העברי. אחד המודלים התיאורטיים של המשפט, הטומן בחובו פוטנציאל עצום להעשרת לניתוח ההלכה, הוא זה שהציע רונאלד דבורקין (Ronald Dworkin), הפילוסוף המשפטי האנגלו-

אמריקני החשוב ביותר במאה ה-20. דבורקין עצמו אינו בקי במשפט העברי, אם כי נשא לאחרונה הרצאה פומבית בנושא, באירוע שתרם עוד יותר ללגיטימציה של שדה המשפט העברי כתחום עניין מרכזי לחקירה וללימוד אינטלקטואליים ציבוריים באמריקה.

דבורקין פיתח את מה שנודע בהדרגה כ"תיאוריה השלישית של המשפט", המגשרת בין שתי הגישות הקלאסיות של פוזיטיביזם ונטורליזם. ההסבר שלו למשפט הוא הסבר הפרשני הראשון, בניגוד להסבר אנליטי, ובתור שכזה הוא מתאים במיוחד למודל המשפטי היהודי. דבורקין טוען כי המשפט האמריקני אינו מורכב אך ורק מכללים; הוא מורכב גם מעקרונות פתוחים יותר, ובאופן ספציפי, מעקרונות מוסריים ופוליטיים שהוטבעו בחוקה מראשיתה. ההסבר של פרופסור דבורקין לתפקיד העקרונות במשפט מספק לחוקרים אוצר מלים לצורך חקירת התפקיד המשפטי של אידיאלים שמקורם בכתבי הקודש – כגון בריאת האדם בצלם אלוהים והצהרות רבניות על מטרת המשפט (כגון הליכה בדרכי שלום, כבוד האדם באשר הוא, קידוש שם שמים) ואפילו האגדה – בפרשנות המשפטית. בעיקרו של דבר, דבורקין הציע לחוקרי המשפט העברי דרך לחרוג מתיאור פוזיטיביסטי או מבוסס-מקורות של המשפט העברי, שבו המשפט העברי אינו אלא יישום של מערך נורמות אלוהיות ידועות על מצבים חדשים, אך לא בהכרח תוך הישענות על תיאוריות מסורתיות של "המשפט הטבעי", אשר מעולם לא הועילו הרבה לתיאור מערכת המציבה את ההתגלות האלוהית כמקור היסודי של המשפט. זו הצעת דרך לתאר כיצד התשובה לשאלה משפטית שָׁבָה ומתגלה אפילו במערכת משפטית שנמסרה בהתגלות אלוהית, באמצעות תהליך הפרשנות היצירתית.

הקירבה בין תיאוריית המשפט של דבורקין לבין המשפט העברי מעלה שאלה מעניינת: מדוע התיאוריה של אדם שהקדיש את עבודת חייו לתיאור המשפט האנגלו-אמריקני מצאה הד כה רב בקרב חוקרים העוסקים במערכת המשפט העברי – חרף ההבדל בין שתי המערכות במונחי זמן, מרחב והשפעה, כשהאחת חילונית והאחרת אלוהית? אחת התשובות לשאלה זו

מחזירה אותנו אל היחס בין תורה לחוקה. האם ייתכן שהשתיים, כפי שטענו בני הדור הקודם של המשפטנים היהודיים, מהוות בעצם מפעלים דומים עד להפתיע? בניגוד למערכות משפט אזרחי, שבהן החוק הוא בעיקרו תוצר של הפעלת תקנות משפטיות, המערכת המשפטית האמריקנית והיהודית גם יחד מושתתות על טקסט יחיד, מרכזי וסמכותי שיש לו היסטוריה ארוכה ומתמשכת של פרשנות שהישרתה במהלך הזמן נאמנות עצומה. זאת ועוד, הקונסטיטוציונליזם האמריקני מתקיים במסגרת של מערכת חוקים ותורת משפט של common law, המדגישה את ההתפתחות מתוך תקדימים ואת תפקידו המכריע של השופט, ונוטה לייצר תיאוריות משפטיות המתאימות לא פחות ואולי אף יותר להשוואה או להתאמה עם המשפט העברי, מאשר התיאוריות הנובעות ממערכות משפט אזרחי – המערכות המספקות את מסגרות תורת המשפט שעיצבו את הדור הראשון של חוקרי המשפט העברי הגדולים.

אבל הקירבה בין שתי המערכות היא יותר ממבנית; היא גם היסטורית. בין ההלכה לבין הקונסטיטוציונליזם האמריקני יש נקודות דמיון ייחודיות שאפשר לקשרן עם השורשים הדתיים העמוקים של החוויה האמריקנית. שורשים אלה נעוצים במאמץ המודע של הפוריטנים להשתית את התרבות המשפטית באמריקה על התנ"ך ועל הרעיון המרכזי של חברת ברית (covenantal, כזו המבוססת על ברית עם האל). מאמץ זה הוליד תחושה עמוקה בקרב רבים כי המשפט האמריקני חייב להיות מיוסד על חזון מוסרי, ממש כמו המשפט העברי.

12. מעמדה המתחזק של הקהילה ההיספאנית והזירה הפוליטית בארה"ב

הגידול באוכלוסייה ההיספאנית משנה את פניה של ארצות הברית וניצב במרכזו של ויכוח פוליטי סוער על חוקי ההגירה בשני בתי הקונגרס. השפעת השינוי הדמוגרפי ושאלות הזהות המקומית והיחסים הבינלאומיים המתלוות אליו מציבים אתגר בפני

הקהילה היהודית – לנצל את ההזדמנות הפוטנציאלית באמצעות מדיניות ואסטרטגיה ייעודית. הקהילה ההיספאנית בארה"ב הולכת ומתקרבת למסה קריטית שבוודאי תהיה בעלת חשיבות עצומה לקהילה היהודית מבחינת יחסיה עם פניה המשתנים של החברה האמריקנית הכללית, וגם מבחינת השאלה כיצד הפנים החדשות הללו של אמריקה מתייחסות ליהודים, לקהילה היהודית ולישראל. התוצאות לטווח הבינוני והארוך עשויות לכלול דעת קהל אוהדת וקבלה של היהודים ושל ההשפעה הפוליטית של הקהילה היהודית במונחים מוחלטים, לאור הירידה הדמוגרפית של היהודים והגידול בקהילה המוסלמית במדינות המפתח של ההצבעה בבחירות בארה"ב. הקהילה היהודית בארה"ב מודעת לדלתא זו ומנסה להתמודד עימה. ואולם הקהילה אינה ערוכה לכך, עקב היעדר בסיס משותף ומחסור במשאבי אנוש מתוקצבים ומיומנים להתמודדות עם קירוב הקהילה ההיספאנית. על המנהיגים, הארגונים והפעילים היהודיים לגבש מדיניות אסטרטגית לטווח הבינוני והארוך ביחס לקהילה ההיספאנית, שתכלול פעילות גומלין בין הקהילה והרמות הארציות, ותציב את הנושא בראש סדר היום.

סקירה דמוגרפית של ההיספאנים בארה"ב: במונחים מוחלטים ובאופן יחסי למציאות היהודית

בשנת 2004 היו בארה"ב 40.4 מיליון היספאנים, המהווים 14% מכלל אוכלוסיית ארה"ב. ההיספאנים הם כיום קבוצת המיעוט הגדולה ביותר בארה"ב, רבים יותר מן השחורים (12% מהאוכלוסייה בשנת 2004). התחזיות מעריכות כי ההיספאנים, שמספרם בארה"ב גדל ב-61% מאז 1990, יהוו 25% מאוכלוסיית ארה"ב עד שנת 2020. הקהילה מאופיינת במספר רב של צעירים, והגידול במספרים מוחלטים של הקהילה מרשים עוד יותר בהשוואה לגידול באוכלוסייה הכללית של ארה"ב ולהתכווצות האוכלוסייה היהודית בארה"ב, ששתיהן מזדקנות; הקהילה היהודית קטנה ב-0.3 מיליון נפש בין השנים 1990-2000.

גיאוגרפית, ההיספאנים מרוכזים, כשכ-80% מתוכם מתגוררים בקליפורניה, טקסאס, ניו יורק, פלורידה, אילינוי, אריזונה, ניו ג'רסי, ניו מקסיקו או קולוראדו. הגידול באוכלוסייה ההיספאנית במדינות אלו היה מהיר ומשמעותי. בין השנים 1980-2000 גדלה האוכלוסייה ההיספאנית בפלורידה ב-212%, בקליפורניה ב-141%, בניו ג'רסי ב-127%, בטקסאס ב-123% ובניו יורק ב-73%. זאת בהשוואה למגמת הנדידה היהודית מצפון מזרח ארה"ב, שֶׁבָּהּ הידלדלה אוכלוסיית היהודים מ-3.3 מיליון בשנת 1970 ל-2.2 מיליון בשנת 2000. האוכלוסייה היהודית נודדת לדרום ולמערב, כולל פלורידה, אריזונה וקליפורניה. בפלורידה בעיקר, האוכלוסייה היהודית מורכבת ברובה מקשישים, בהשוואה לאוכלוסייה ההיספאנית הצעירה.

ככל שגדל שיעור האוכלוסייה ההיספאנית בין השנים 1980-2000, כך גדל גם פיזור בשטחי ארה"ב. האוכלוסייה ההיספאנית גדלה ביותר מ-200% וביותר מ-200,000 איש בדרום-מזרח ארה"ב (צפון קרוליינה ו-וירג'יניה, בנוסף לפלורידה) ובצפון-מערב ארה"ב (אורגון ו-ווישינגטון). זאת ועוד, ישנן מדינות בעלות אוכלוסייה היספאנית חדשה ששיעורה עלה ביותר מ-200%, אם כי לא גידול משמעותי במסה הקריטית במספרים מוחלטים. מדינות אלו שוכנות בעיקר במערב התיכון של ארה"ב, כולל נבראסקה וקנזאס. מעניין לציין שרוב ההיספאנים חיים בשכונות שבהן הם מהווים מיעוט, מגמה שהתחזקה בין השנים 1990-2000. התופעה עשויה לשקף תחושת נוחות גוברת או פְּשֻלוֹת של הקהילה ההיספאנית בארה"ב, המתגוררת כיום פחות ופחות במרכזים היספאניים מובהקים או בתחנות הגירה מרכזיות.

הקהילה ההיספאנית צומחת עקב הגירה, חוקית ובלתי-חוקית גם יחד, וגם בגלל שיעור ילודה גבוה. זוהי אוכלוסייה מגוונת מבחינת הרקע וההשקפה החברתית והפוליטית: בשנת 2000 היו שני שלישים מכלל ההיספאנים ממוצא מקסיקני, והשאר פורטוריקנים, קובאנים, בני אמריקה המרכזית והדרומית, דומיניקאנים וספרדים. כפי שצוין, יש באוכלוסייה ההיספאנית אחוז גבוה של צעירים העולה על שיעור

הצעירים באוכלוסיה המקבילה (גברים ונשים גם יחד) לכל קבוצת גיל בת חמש שנים מתחת לגיל 35, כך על-פי Pew Hispanic Center. בשנת 2000 היה הגיל החיצוני של ההיספאנים בארה"ב 26, לעומת הגיל החיצוני של יהודי ארה"ב, שעמד על 42 שנה, ולעומת גיל החציון של כלל אוכלוסיית ארה"ב, שהיה 35.4 שנים. יתר על כן, יותר משליש מכלל האוכלוסיה ההיספאנית היו מתחת לגיל 18, בהשוואה ל-23% מיהודי ארה"ב ו-25% מכלל אוכלוסיית ארה"ב. בקרב הפלֶחֶים המבוגרים יותר באוכלוסיה, בשנת 2000 היו 4.8% מכלל האוכלוסיה ההיספאנית בני 65 ויותר, לעומת 23% מכלל אוכלוסיית היהודים שהיו בגיל 60 ומעלה.

במשנתנים חברתיים-כלכליים נוטים ההיספאנים לרמת השכלה נמוכה – בשנת 2000 החזיקו 52% מכלל ההיספאנים בני 25 שנה ויותר לפחות בתעודת גמר בית-ספר תיכון, ו-10% היו בעלי תואר ראשון או יותר. זאת בהשוואה להישגי השכלה הגבוהה בקהילה היהודית בה 55% היו בעלי תואר ראשון ו-25% בעלי תארים מתקדמים יותר, ובהשוואה לאוכלוסיה הכללית בארה"ב, שבה 29% השיגו תואר ראשון ו-6% תואר מתקדם, כפי שעולה מנתוני NJPS. רק 15% מהגברים ההיספאנים ו-23% מהנשים ההיספאניות עבדו במקצועות חופשיים ובניהול – שתי קטגוריות התעסוקה בעלות הסטטוס הגבוה ביותר. זאת בהשוואה ל-54% מכלל יהודי אמריקה, ו-32% מכלל כוח העבודה בארה"ב. הפער הכלכלי משתקף בהכנסה החיצונית, אשר בשנת 1999 עמדה על 34,400 דולר אצל משפחות היספאניות לעומת 54,000 דולר במשפחות יהודיות בשנת 2001. נתון זה מעיד על פער סוציו-כלכלי בין הקהילה ההיספאנית לבין הקהילה היהודית.

כוחה הפוליטי של הקהילה ההיספאנית דל יחסית לגודלה, עקב שיעורי רישום נמוכים בפנקס הבוחרים האמריקני (חלקית בגלל השיעור הגבוה של מהגרים בלתי-חוקיים וצעירים מתחת לגיל ההצבעה בהרכב הקהילה ההיספאנית), שיעור הצבעה נמוך וארגון פוליטי רופף. המעורבות הפוליטית שלהם נמוכה ביחס לכלל ארה"ב ובולטת עוד יותר בהשוואה לקהילה היהודית. אף שבשנים 2000-2004 היו ההיספאנים

אחראים למחצית הגידול באוכלוסיית ארה"ב, הם היו רק עשירית מן הגידול במספר המצביעים בבחירות. 47% בלבד מכלל ההיספאנים בעלי זכות בחירה הצביעו בבחירות לנשיאות בשנת 2004 (18% מכלל האוכלוסיה ההיספאנית), לעומת 64% מכלל זכאי ההצבעה בכלל אוכלוסיית ארה"ב, ו-87% מהיהודים זכאי ההצבעה. חרף זאת, הקהילה ההיספאנית הולכת ומכירה בפוטנציאל ההשפעה שלה ומתקדמת למימוש – הן במונחי ההיספאנים-אמריקנים והן במונחי המהגרים הבלתי-חוקיים. המחאות באפריל 2006, על רקע הצעת חוק להקמת גדר ביטחון באורך של כ-1,100 ק"מ על הגבול בין ארה"ב למכסיקו והפיכת ההגירה הבלתי-חוקית והסיוע למהגרים בלתי-חוקיים לעבירות על-פי החוק הפדרלי, הוציאו לרחובות מיליון מהגרים בלתי-חוקיים ותומכיהם. הפגנות המחאה המאסיביות שהתארגנו מן השטח, בסיועם של כלי התקשורת בספרדית ושל הטכנולוגיה המתקדמת שברשות האוכלוסיה ההיספאנית הצעירה ובאופן שאף הבהיר את עוצמתם, נתפסות עתה כנקודת מפנה אפשרית ברמת ההתארגנות וההשפעה של הקהילה ההיספאנית.

שיעור ההצבעה ההיספאני עתיד לגדול במרוצת הזמן, ככל שילדי המהגרים הבלתי-חוקיים שנוולדו על אדמת ארה"ב יקבלו את זכות ההצבעה והמסה של הצעירים תגיע לפירקה. לכך חשיבות מיוחדת בגלל הריכוז הגבוה של ההיספאנים במדינות שיש להן חשיבות מכרעת לגבי תוצאות הבחירות: 50% מההיספאנים בארה"ב חיים בקליפורניה או בטקסס, שתי המדינות בעלות הכוח האלקטורלי הגדול ביותר בארה"ב. מבחינה זו קיימת חפיפה בין הקהילה ההיספאנית לקהילה היהודית, המתרכזת במדינות בעלות כוח אלקטורלי גדול כקליפורניה, פלורידה, ניו יורק וניו ג'רסי – ארבע מבין עשר המדינות החשובות ביותר מבחינת כוחן האלקטורלי בארה"ב. כל המדינות הללו מכילות גם אוכלוסיות מוסלמיות הגדלות

חשיבותו הגדלה של המיעוט ההיספאני מציעה הזדמנויות משמעותיות לקהילה היהודית

מביניהם אנטישמיות), מעניק ליהדות ארה"ב הזדמנות, ככל שעמדת המיעוט העיקרי בארה"ב נשמטת מידי השחורים ועוברת אל ההיספאנים. מבחינת היחס לישראל, 40% מכלל האוכלוסיה ההיספאנית אוהדים יותר את ישראל לעומת 13% האוהדים יותר את הפלסטינים. רמת אהדה זו דומה לזו של אוכלוסיית הלבנים (40% ו-12% בהתאמה). על-פי סקר Pew, האוכלוסיה ההיספאנית אוהדת את ישראל יותר מהאוכלוסיה השחורה: 40% מתוכה מצדדים יותר בישראל לעומת 17% המצדדים יותר בפלסטינים.

אסטרטגיה וטקטיקה של הקהילה היהודית

הקהילות היהודיות וארגוניהן בארה"ב מודעות לצמיחתה המהירה של הקהילה ההיספאנית ולצורך האסטרטגי בהתקרבות אליה ובשיפור היחסים עימה. הקהילה היהודית עוסקת בפיתוח יחסים עם ההיספאנים במישור האזורי זה שנים רבות. ואולם רק לאחרונה החלה הקהילה היהודית להכיר בצורך לתאם ולפתח מדיניות אסטרטגית המתייחסת לקהילה ההיספאנית ברמה הכלל-ארצית. נראה כי הוועד היהודי-אמריקני (AJC) הוא השחקן המרכזי בשדה היחסים בין ההיספאנים ליהודים. לארגון זה הוותק הרב ביותר בעיסוק בנושא ברמה הכלל-ארצית ובמקרים רבים הוא השחקן היחיד בכל הנוגע לפעילויות היספאניות-יהודיות ופיתוח מדיניות. שני אנשי הסגל העוסקים בנושא זה ב-AJC הם יהודים דוברי ספרדית שמוצאם ממדינות באמריקה הלטינית. עם זאת, גם איפא"ק והליגה נגד השמצה התרחבו והקימו יחידות ייעודיות (חטיבה ותת-חטיבה בהתאמה) לעבודה מול הקהילה ההיספאנית.

ברמת הקהילה, קיים חוסר של סדר יום ברור ומדיניות קוהרנטית ביחס לקהילה ההיספאנית בחלק מהפרדציות היהודיות. זה כולל פרדציות שבשטחן מתרכזים כמה מריכוזי האוכלוסיה ההיספאנית הגדולים ביותר, כגון בלוס אנג'לס, וייתכן שהוא נכון לגבי הקהילה היהודית בארה"ב בכללה. הקהילה ההיספאנית בארה"ב מגוונת ביותר, והרכבה שונה

והולכות, מה שעלול להציב איום פוטנציאלי לקהילה היהודית ולאינטרסים שלה, ומעלה את הצורך ו/או ההזדמנות לגבש קואליציה עם הקהילה ההיספאנית. שתי הקהילות, ההיספאנית והיהודית, נפגעו משינויי החלוקה למחוזות בעקבות מיפקד האוכלוסין לשנת 2000, אשר באזורים מסויימים, כמו בקליפורניה, הביאו את שתי הקהילות להתנגשות, עקב הגידול במספר ההיספאנים במחוזות הדמוקרטיים. שינויים אלה מאיימים להחליף את המנהיגות היהודית באזורים אלה במנהיגות היספאנית.

התארגנות פוליטית חזקה יותר של הקהילה ההיספאנית כבר מתפתחת כיום, גם בבירת ארה"ב וגם בארגוני שתדלנות. דפוסי ההצבעה הדומים של היהודים וההיספאנים בנושאי פנים הופכים אותם לשותפים פוטנציאליים טובים לקואליציה חזקה – הנתפסת כחלק מגוש ההצבעה הליברלי, אך שמרנית יותר בסוגיות רבות שבהן האוכלוסיה השחורה דוגלת בעמדות ליברליות ביותר, כגון הכלכלה והפשיעה. ואולם זוהי ברית שעדיין לא התפתחה. אף שנעשים מאמצים בנושא זה, רבים רואים בפער החברתי-כלכלי העצום מכשול להתפתחותה של קואליציה מעין זו.

הבחנות היספאניות פנימיות והשפעתן על הקהילה היהודית

בשנת 2000, 40% מכלל ההיספאנים לא נולדו בארה"ב. 70% מן ההיספאנים משתייכים לכנסייה הרומית-קתולית. לגורמים אלו עשויה להיות השפעה רבה על יחסי ההיספאנים. לדוגמה, על-פי סקר הליגה נגד השמצה (ADL), בקרב המהגרים ההיספאנים יש שיעור גבוה יותר של אנטישמיות בהשוואה לאלה שנולדו בארה"ב (35% לעומת 19% בהתאמה נמצאו אנטישמיים). את עיקר ההבדל ניתן לייחס להשפעת החינוך האמריקני, שלזכותו נזקף לימוד הערכים האמריקניים המפחיתים רגשות אנטישמיים. במידה שהערכה זו נכונה, הרי שיעור האנטישמיות הנמוך של היספאנים שנולדו בארה"ב, בעיקר בהשוואה לשיעור האנטישמיות בקרב השחורים בארה"ב (אשר 35%

מאזור לאזור. זו הסיבה שבגינה הסוגיות וסדר היום של הקהילות היהודיות ברחבי ארה"ב ביחס לקהילה ההיספאנית המקומית שונים ממקום למקום.

חלק מן המרכזים היהודיים ליחסי קהילה (Jewish Community Relations Centers – JCRCs) מקבלים החלטות אסטרטגיות לכלול פעולות לקירוב ההיספאנים במסגרת פעילות הקירוב הכלל-אתנית שלהם. הסיבות לבחירה בפעילות קירוב כלל-אתנית ולא בפעילות ממוקדת כלפי ההיספאנים ב-JCRCs כוללות:

1. מחסור במשאבים;
2. כוח אדם שאינו מסוגל או שהוא חסר כישורים לבניית יחסים עם מנהיגים אתניים – סיבה המדגישה את הצורך באסטרטגיה להכשרת אנשי מקצוע לטיפול זה של פעילות קירוב);
3. המספר הגדול של קבוצות אתניות שונות בערים הגדולות, שעמן אמורים ה-JCRCs ליצור קשרים;
4. סדר יום עמוס של ה-JCRCs, הכולל אחריות למתן שירותים חברתיים בחלק מהאזורים.

ממשלת ישראל הקימה גם היא משרדי קישור בקונסוליות הנמצאות בערים מרכזיות בארה"ב לצורך קידום יצירת הקשר עם האוכלוסיה ההיספאנית. אנשי מקצוע בקהילה היהודית סבורים כי קשרים כאלה עשויים להועיל, אולם מטילים ספק ביכולתם של ישראלים המשרתים במקום שנתיים בלבד לסייע בבניית מערכות יחסים ארוכות טווח..

בניית מערכת יחסים

בקהילה היהודית שוררת תחושה של היעדר בסיס משותף עם הקהילה ההיספאנית, ומתקיים חיפוש אחר סדר יום משותף שבו ניתן להתחיל לטוות קשרים עם הקהילה ההיספאנית מבלי שאלה יהיו פטרוניים או חד-צדדיים. בעוד שהקהילה ההיספאנית עצמה כבר התחילה לעמוד על הצורך הפנימי שלה בהקמת תשתית פוליטית וכלכלית (ולמרות שהיא מהווה כבר עתה כוח צרכני אדיר), הקהילה היהודית מעוניינת

בכוח המספרי גרידא, והיא שואפת לתרגם דלתא זו מהזדמנות פוטנציאלית להזדמנות מנוצלת ולא להזדמנות מוחמצת, או אפילו לאיום מתפתח.

הוויכוח בקהילה היהודית בארה"ב הוא על השאלה האם קואליציה כזו צריכה להתבסס על הסוגיות החברתיות החשובות כיום לקהילה ההיספאנית ואשר גם מתקשרות עם הערכים הליברליים המסורתיים של יהודי ארה"ב, אך אינן נוגעות בצרכים היהודיים העכשוויים.

בראש סדר היום של הקהילה ההיספאנית עומדות כיום סוגיות של רווחה חברתית (בריאות, חינוך) והגירה. בכלל זה עומדת סוגיית העלאת רמתם

של בתי-הספר הציבוריים, יעד שגם המסורת הליברלית של הקהילה היהודית בארה"ב אימצה אותו. עם זאת, בתי-הספר הציבוריים מאבדים כיום מחשיבותם ביחס לבתי-הספר היהודיים, הן מבחינת שיעור הנוכחות והתמיכה של הקהילה והן לאור האיום על הזהות היהודית הגובר בבתי-ספר אלה. מנהיגי הקהילה היהודית מפקפקים בתועלת שבהקצאת משאבים לבתי-הספר הציבוריים בשעה שעליהם לחזק את בתי-הספר הקהילתיים שלהם.

הדינמיקה של הזירה הבינלאומית ושל יחסי האוכלוסיות והיחסים המדיניים בין אמריקה הלטינית-ישראל-ארה"ב עשויה להחליף את הזירה המקומית כבסיס אפשרי להקמת קואליציה בין שתי הקהילות. סוגיות כגון מדיניות החוץ ביחס לאמריקה הלטינית, כמו גם ישראל והיהודים באמריקה הלטינית, עשויות למלא תפקיד מכריע בפיתוח הבסיס המיוחל לדיון מעמיק בין הקהילה היהודית לקהילה ההיספאנית. זאת ועוד, שתי הקהילות חולקות מודל משותף של "תפוצות – מולדת", שעשוי להוות בסיס להתפתחות קואליציה והבנה הדדית. בנוסף, הקהילה ההיספאנית שומרת בדרך כלל על קשרים הדוקים מאוד עם ארצות המוצא שלה, הכוללים מיליארדי דולרים שהמהגרים שולחים מארה"ב למולדתם, בהיקף העולה לעיתים על ההשקעות הזרות.

ביקורים בישראל – דרך מציינת לבניית הבנה לנושאים ישראליים

וכתוצאה ממנה – בתהייה על זהותה. התופעה מקבילה למגה-מגמות גלובליות של חיפוש זהות. יש אפשרות למספר תרחישים, ובכללם התפצלות של האוכלוסיה ורב-תרבותיות.

אחד התרחישים האפשריים, שסבירותו גבוהה לאור דפוסים היסטוריים של קבוצה גזעית-אתנית שהיתה בעבר דומיננטית וכעת מאויימת על-ידי קבוצה אחרת הנמצאת בעלייה, היא תגובת נגד של ילידים לבנים והתחדשות החשדות בנאמנות כפולה. זאת ועוד, התיאוריות הרואות את ארה"ב כמעצמה בשקיעה עלולות לגרום להחרפת תגובת הנגד של הילידים הלבנים, בעיקר אם תהיה ירידה גם בכלכלה. לתהליכים אלו עלולה להיות השפעה שלילית על יהודי ארה"ב, על הקהילה היהודית ועל יחסי ארה"ב עם ישראל.

13. פרשת איפא"ק כאת אזהרה

יהיו אשר יהיו תוצאות ההליך המשפטי המתנהל במדינת וירג'יניה נגד סטיב רוזן וקית' וייסמן, שני הבכירים לשעבר בשדולה הפרו-ישראלית איפא"ק, הפרשה עלולה להותיר צלקות משמעותיות על אופי הפעילות של הארגונים היהודיים העוסקים בחיזוק היחסים בין ארצות הברית לבין ישראל.

לא תהא זו בהכרח תוצאה של לחץ ממשי שיופעל על-ידי הממשל, הקונגרס או התקשורת האמריקנית נגד הקשרים בין הקהילה היהודית בארה"ב לבין ישראל. היא עשויה לשקף בעיקר הפחתה ניכרת בהיקף הגישה של עובדי ארגוני יהודיים ודיפלומטים ישראלים אל פקידי ממשל. ושנית, ריסון עצמי הנובע מזהירות, המשקפת חששות מצד המנהיגות היהודית כי מדיניות אמריקנית פרו-ישראלית "מדי" תיתפס כקו שאינו מתיישב עם האינטרס האמריקני, כפי שטוענים פרשנים מסויימים הנוטים להאשים את הקהילה היהודית שהיא נהנית מהשפעה מופרזת. לדעת מגזרים מסויימים במנהיגות היהודית, תופעה זו עלולה לפעול בעתיד כבומרנג נגד יהודי אמריקה ולעורר שוב, וביתר שאת, טענות מצד גורמים אנטישמיים ו/או אנטי-ישראליים

ביקורים בישראל התגלו כדרך מצוינת לבניית הבנה לנושאים ישראליים. בין היתר, המודל הישראלי מוצג לקהילה ההיספאנית כדרך לקליטת מהגרים חדשים מאמריקה הלטינית בארה"ב.

שמירת הזהות

גם הקהילה ההיספאנית וגם הקהילה היהודית מתמודדות עם התבוללות. ואולם נראה כי הקהילה ההיספאנית מצליחה לשמור על ייחודה גם בדור השלישי והרביעי בעוצמה כזו שמונעת התבוללות. הדבר בולט במיוחד בתחום נישואי החוץ.

מרכזיותה של השפה הספרדית ושימורה בתפוצות הם נושאים מרכזיים בחשיבותם לקהילה ההיספאנית, והם מזהים כגורם מפתח בשמירת הזהות ותחושת הקהילה בקרב ההיספאנים. 74% מכלל ההיספאנים דוברים ומבנים ספרדית "היטב" ועוד 12% ברמה טובה למדי". הגאווה בשפה הספרדית ומידת המחויבות לשמר את השפה בקרב הדור השני והשלישי אף היא גבוהה מאוד, גם אצל הורים וסבים שבעצמם נולדו בארה"ב. באופן כללי נמצא כי רכישת השפה האנגלית ממלאת תפקיד מרכזי בהתבוללות, והשפה נמצאה כגורם שתרומתו חשובה להבדלים בעמדות. בהקשר זה, ייתכן שהשימוש בשפה העברית הוא כלי שאיננו מנוצל דיו לסייע במאמץ לשמירת הזהות היהודית בארה"ב.

גורם נוסף התורם לחיזוק הזהות הוא הקירבה הפיסית בין ארצות המוצא של ההיספאנים לארה"ב והגבול היבשתי המאפשרים תנועה מתמדת הלוך וחזור בינם לבין ארצות מוצאם.

בהיות השפה יסוד כה מכריע בזהות ההיספאנית, יש ליהודים דוברי ספרדית תפקיד מפתח בבניית היחסים. קיים מחסור באנשי מקצוע יודעי ספרדית בעולם היהודי בארה"ב.

הקשר הרחב

ארצות הברית נתונה בעיצומה של תמורה דמוגרפית,

בדבר השפעת היתר של השדולה היהודית ורמיזות על "נאמנות כפולה" ביחסה למדינת היהודים.

ייתכן שחששות אלה הם שהובילו לפיטוריהם של רוזן ו-וייסמן ולהשמטת שירת "התקווה" במספר כנסים ישראלים-אמריקניים אחרי פרסום דבר החקירה. הסוגיה כבר עלתה בדיונים פנימיים של פורומים יהודיים שונים, והדבר מתבטא בזירות הננקטת כיום במגעים עם גורמי ביטחון ישראליים, למרות שמגעים אלה מוגבלים בעיקרם לפעולות הסברה ותדרוך.

מגמה זו, העלולה לגרום לירידה בהשפעה היהודית בארה"ב, יכולה להתחזק משמעותית לנוכח שלוש התפתחויות עיקריות:

(א) סדרת התקפות חריפות נגד יהודים המשרתים בממשל בתפקידים בכירים, שעל-פי הנטען הובילו מדיניות קשוחה מול עיראק, איראן, אל-קאעידה וגורמים אסלאמיים פונדמנטליסטים אחרים;

(ב) מאמרים ביקורתיים מוטים נגד השתדלנות היהודית באמריקה, כדוגמת מאמר ההתקפה של ג'ון מרשהיימר (מאוניברסיטת שיקגו) וסטיבן וולט (מאוניברסיטת הרווארד);

(ג) תהליכים פנים-קהילתיים של התבוללות גוברת, שחיקה בזהות היהודית, וכתוצאה מכך, צמצום התמיכה בישראל.

חקירה חשאית

"פרשת איפא"ק" מתייחסת לתביעה שהוגשה נגד סטיב רוזן, ראש המחלקה למדיניות חוץ בשדולה (לשעבר פרופסור באוניברסיטת ברנדייס, עמית בכיר במכון "ראנד" בסנטה מוניקה ומייסד מחלקת המחקר של איפא"ק), ונגד קית' וייסמן, ראש הדסק לענייני איראן בשדולה, באשמת העברת מידע סודי הנוגע לביטחון ארה"ב, שלא הוסמכו לקבלו או להעבירו. השניים התבקשו להתפטר מתפקידיהם במסגרת ניסיונה של הנהלת איפא"ק להרחיק את עצמה מן הפרשה ולמזער נזקים.

האישומים נגד רוזן ו-וייסמן הם פרי חקירה חשאית

ממושכת שניהלה הבולשת הפדרלית (FBI), שבה הועלו חשדות כי השניים קשרו קשר לאיסוף מידע ביטחוני לאומי מסווג בנוגע למדיניות ארה"ב באיראן, הטרור במרכז אסיה, אל-קאעידה והפיגוע בבניין המגורים "מגדלי ח'ובאר" בסעודיה בשנת 1996, שבו נהרגו 23 אמריקנים. לטענת התביעה, שני הבכירים באיפא"ק השיגו את המידע, שהיה בסיווג סודיות גבוה, במטרה להעבירו לגורמים אחרים שלא היו מוסמכים לקבלו, עיתונאים ונציגי מדינה זרה (בהדלפות בלתי-רשמיות נמסר כי מדובר בישראל).

בחודש ינואר 2006 הודה והורשע בעסקת טיעון לורנס (לארי) פרנקלין, אנליסט בפנטגון ומומחה בנושא איראן, בעבירות של טיפול במידע מסווג והעברתו לגורמים בלתי-מוסמכים. פרנקלין נהג להיפגש בתכיפות עם שני בכירי איפא"ק

ועם הציר המדיני בשגרירות ישראל בוושינגטון, נאור גילאון. פרנקלין נדון ל-12 שנות מאסר, לאחר שהפליל את שני אנשי איפא"ק. הוא אמר להתחיל בריצוי העונש רק לאחר שיעיד במשפטם של השניים. התביעה הבטיחה כי לאחר מתן עדותו תשקול לבקש הקלה בעונשו.

חשוב לציין כאן כי: א. התביעה ביססה את אישומיה על חוק הריגול משנת 1917, שמעולם לא נעשה בו שימוש, אף שאיש מבין השלושה לא הואשם בריגול; ב. על פרנקלין נגזר עונש חסר תקדים בחומרתו, למרות שהשופט הדגיש כי הוא מאמין שהאיש התכוון לפעול לטובת ארצות הברית ולא לגרום לה נזק; ג. התנהלותם של השלושה היתה במסגרת כללי המשחק המקובלים בווישינגטון, שבה ההתחככות ההדדית והעברת המידע המתמדת בין פקידי ממשל, שתדלנים, עיתונאים ודיפלומטים היא דבר שבשגרה.

לנוכח זאת ביקשה ההגנה במשפטם של רוזן ו-וייסמן לבטל את כתב האישום נגדם, בטענה שהתביעה עומדת בסתירה לחוקה האמריקנית. בין היתר הדגישה ההגנה את הפגיעה האפשרית בתיקון הראשון לחוקה האמריקנית, המבטיח את חופש הביטוי.

"פגיעה"

אפשרית בתיקון הראשון לחוקה, המבטיח את חופש הביטוי

דפוס עבודה שגרתי, מאבק בהדלפות, או ניצנים של אנטישמיות ואנטי־ישראליות?

הקהילה היהודית בארצות הברית הגיבה תחילה בתדהמה, אחר־כך בדאגה, ומאוחר יותר, כשהתברר שהפרשה מסרבת לדעוך, נקטה צעדי ריסון עצמי. אבל הקהילה היהודית אינה לבדה בהערכה כי התביעה חרגה במקרה הזה מהכללים המקובלים, וכי החוקרים הפדרליים משחקים משחק מסוכן, העלול לפעול כבומרנג לא רק נגד חופש הביטוי, אלא גם נגד חופש ההתארגנות והפעולה השגרתית של גופי שדולה בתרבות השלטונית השוררת באמריקה.

סטיב רוזן הוא דמות מוכרת בווישינגטון. במשך שנים רבות השכיל להתחבר וליצור קשרי עבודה הדוקים עם גורמים בכירים בממשל, בין חברי הקונגרס, בחוגים הדיפלומטיים בווישינגטון ובחוגי האקדמיה, המחקר והתקשורת. נאמנותו לארצות הברית מעולם לא הועמדה בספק, ופעילותו מעולם לא נתפסה כחורגת מכללי ההתנהלות המקובלים בבירת ארה"ב.

עובדות אלה גררו תהיות יסודיות ופרשנויות שונות לגבי הסיבות והנסיבות שהובילו להתפתחות הפרשה:

א. **חקירה בתום לב:** לפי פרשנות זו, עובד של סוכנות ביטחונית או חקירתית כלשהי זיהה שניים מגיבורי הפרשה כשהם מנהלים שיחה בנושאים רגישים באחד ממקומות המפגש המקובלים בווישינגטון, ודיווח על כך לממונים עליו. תקרית זו גררה החלטה לקיים מעקב סמוי, שהתפתח לחקירה שגרתית שנערכה בתום לב, והיא שהובילה להגשת כתבי האישום נגד המעורבים בפרשה, שנועדו לא רק למצות את הדין עימם, אלא גם להרתיע אחרים.

ב. **מאבק נגד תופעת ההדלפות:** גורמים בכירים ב-CIA החליטו לפתוח במאמץ להפסקת ההדלפות מצד גורמים בממסד הביטחוני. הערכה זו מבוססת, בין היתר, על החקירה הפלילית שנוהלה כדי לחשוף את המקור שהדליף כי ואלרי פליים היא סוכנת CIA בכירה. לפי גישה זו, לארי פרנקלין נפל קורבן להנחייה זו שהוצאה נגד הדלפות, ותוך כדי כך ניצודו שתי "ציפורים" נוספות – אנשי איפא"ק.

ג. **הגבלת הפעילות של שדולות פוליטיות:** פרשנות זו גורסת כי הממשל האמריקני מאס בפעילות המתרחבת של השדולות בגבעת הקפיטול ובבית הלבן, שמטרתן להשפיע על גיבוש מדיניות החוץ האמריקנית, והחליט ללמד את כולן לקח אחת ולתמיד. איפא"ק, כמייצגת אחד ממוקדי השתדלנות המשפיעים ביותר בבירה, הצטיירה כמטרה הולמת במאבק לשינוי כללי המשחק הווישינגטוני.

ד. **אנטישמיות ו/או אנטי ישראליות:** באחדים מפרוודורי הממשל, ובעיקר בקרב סוכנויות הביטחון, יש גורמים החשודים כנגועים באנטישמיות או – בגרסה המרוככת – כגורמים הפועלים ממניעים של האינטרסים הלאומיים של ארה"ב, המנסים זה שנים לצמצם את מה שהם רואים כהשפעה מוגזמת של הממסד היהודי, האוהד את ישראל ומונע על-ידי רגשות של נאמנות כפולה. טענות אלו נשענות על כמה חוות דעת שנכתבו על-ידי גורמים מקצועיים בפנטגון ובמחלקת המדינה, הסבורים כי האינטרסים לטווח ארוך של ארה"ב במזרח התיכון לשותפות אסטרטגית עם מדינות ערב גוברים על האינטרסים לטיפוח הקשרים המיוחדים עם ישראל.

כל אחת מן הפרשנויות שהועלו כאן וכל צירוף ביניהן עשויים להוות הסבר תקף ל"פרשת איפא"ק". אך גם אם ההליך המשפטי יסתיים בלא כלום, וגם אם בסופו של דבר יתברר כי הפרשה נולדה כתוצאה מפעולה שגרתית ותמימה של זרועות האכיפה בארה"ב, היא עלולה להוות סימן דרך ותמרור אזהרה ביחס לפגיעות ולרגישות האופייניות להשפעה היהודית בתפוצות.

הקהילה היהודית בצפון-אמריקה מהווה את חוד העוצמה הרכה והפוליטית של העם היהודי. היא ביססה את מעמדה ואת השפעתה בעקבות הטראומה שחוו יהודי אמריקה במלחמת העולם השנייה, בשעה שעמדו חסרי אונים מול השמדת יהודי אירופה. בבניית עוצמתם הם הסתמכו בעיקר על הערכים המשותפים

למערב, השואבים משורשי התרבות היהודי-נוצרית, שעליהם הושתתה התרבות האמריקנית.

הארגונים היהודיים הבינו כי על-מנת לסייע למדינת ישראל עליהם לפעול לחיזוק האינטרסים המשותפים של שתי המדינות ולהימנע מכל מצב של עימות וניגוד אינטרסים.

אולם, מדינת ישראל חייבת להבין כי אף שיהדות אמריקה היא נכס אסטרטגי, מערכת היחסים הזו אינה חסינה לחלוטין, וכי בדומה ליהדות התפוצות בכלל, יהודי ארצות הברית חשים כי כל עוד הם בוחרים לחיות בתפוצות, נאמנותם הראשונה היא למדינה שבה הם חיים כאזרחים, ואילו נאמנותם לעם היהודי עומדת רק במקום השני. בארצות הברית, תחושת הנאמנות הזו חזקה עוד יותר, בשל גאוות היהודים בהשתייכותם למעצמה החזקה בעולם ולחברה משגשגת וחופשית, שהם חלק בלתי-נפרד ממנה.

14. זהות ויחזמות "מן השטח" חדשות

מאז שנות ה-60' נמצאת ארצות הברית בתהליך שינוי חברתי ותרבותי נרחב. במחצית המאה האחרונה השתנו ערכים חברתיים במיוחד בקרב בני דור ה"בייבי בום" (Baby boom) שנולדו לאחר מלחמת העולם השנייה, ואשר נעו לכיוון יותר אינדיבידואליסטי וקוסמופוליטי. השינוי החברתי מתבטא פעמים רבות בנתינת פחות כבוד לסמכות, הדגשת חשיבות איכות החיים של הפרט, העלאת חשיבות העניין שיש לפרט בעבודתו, חופש מיני רב יותר, ירידת קרנם של מוסדות דתיים ומספר המשתתפים בפעילויותיהם והתעמקות רבה בהירהורים על משמעות החיים ומטרתם.

בתוך תהליך ארוך טווח זה מתרחש כעת מהלך של חילופי דורות: דור חדש מתחיל להגיע לבגרות ולשָׁלֵב שבו יש ביכולתו ליטול אחריות ולפעול בקרב החברה. בני דור זה גדלו בסביבה שונה מהוריהם, הן ערכית והן טכנולוגית. הם גדלו בתקופה בה חלו שינויים ביחסו של היחיד לעצמו ולחברה הסובבת אותו, בה המימוש העצמי הוא ערך עליון העדיף על הערכים הקולקטיביים שהיו כה מרכזיים עבור דור ההורים. מצד שני, דור זה

הרבה יותר סובלני כלפי מוצאם והשתייכותיהם הדתיות של אחרים. תהליך הגלובליזציה תרם גם הוא להיכרות רבה יותר עם תרבויות שונות ולאימוץ השקפה פוסט-מודרנית כלפיהן.

רוברט פוטנר בספרו Bowling Alone, מזהיר כי בעקבות השינויים החלים בעידן הנוכחי, כגון שינויים במבנה המשפחה, מבנה העבודה, הטכנולוגיה ועוד, החברה האמריקנית בכללותה נסוגה ממערכים חברתיים ומשפחתיים קודמים, וכי החברה האזרחית, המתבססת על מוסדות וארגונים, הולכת ומשתנה. השינוי אכן בולט לעין במיוחד בהשוואה למצב לפני כמה עשורים – עת פריחתן של התנועות החברתיות הגדולות. בשליש האחרון של המאה ה-20 ירד שיעור האמריקנים החברים בארגונים חברתיים בכ-20%-10%. שיעור המעורבים אקטיבית בפעילות הארגונים ירד אף יותר: מספר האמריקנים המשקיעים זמן בהשתתפות באסיפות ציבוריות הנוגעות למועצה המקומית או לבית-הספר או חברים בוועדה של ארגון או מועדון מקומי ירד בכ-30%. ייתכן כי מדובר בשינוי לרעה, אך ייתכן גם כי הרשתות החברתיות הועתקו לשדה אחר בו הן באות לידי ביטוי, למשל במרחב האינטרנט.

כתוצאה מהשינויים במערך החברתי נראה כי תהליך בניית הזהות, המתבסס ברובו על הזדהות עם קבוצות חברתיות מוגדרות, הולך ונחלש, ולעומתו מתחזק הפוטנציאל להגדרה עצמית ולזהות עצמית שאיננה תלויה מיקום פיסי וסוציו-אקונומי. במרחביה הגדולים של ארה"ב יש מקום להתפתחותן של אפשרויות רבות ומגוונות לעיצוב ולהגדרת זהות. בכלל זה, גם בפני יהודי ארה"ב עומדות אפשרויות בחירה רבות בבואם לשייך עצמם לקהילה זו או אחרת.

בניסיון להבין את אמונתם של יהודי ארה"ב ואת הדרך בה הם מביאים לידי ביטוי את יהדותם בתוך שלל האפשרויות הללו, ערכו החוקרים כהן ואייזן בשנת 2000 סקר של כ-1,000 יהודים אמריקנים שהתמקד באלו המגדירים עצמם "moderately affiliated" (משוייכים באופן מתון). המדובר בבני דור ה"בייבי בום" אשר משייכים עצמם לבתי כנסת ולארגונים יהודיים מקומיים, על אף שאינם דתיים במיוחד.

הבעת הזהות של בני הדור הצעיר נעשית לרוב בצורה פחות ממוסדת

בדרך כלל הם נשואים לבן-זוג יהודי והורים לילדים. התחושות הדתיות המתארות את אמונתם הן אישיות בעיקרן. ישנה אמונה באלוהים, שאיננה מוצאת את ביטויה בהכרח בבית הכנסת. הם חשים מחוייבות פחותה לביטויים קהילתיים של יהדות או של העם היהודי, למרות שהם עדיין ממשיכים לחוש קשר מיוחד עם יהודים אחרים. הגבול המפריד בינם לבין לא-יהודים דק משהיה בעבר. בהקשר זה, גם יחסם לישראל משתנה והופך ליחס דואלי של התקשרות (attachment) המלווה בביקורת. לכן, גם הארגונים הנתפסים כקשורים לישראל וליהודים כגון הפדרציות, נתפסים כבלתי-מושכים וכמרוחקים. ישנו רצון עז להעביר את תחושת השייכות לילדיהם, אולם הם אינם מעוניינים להכתוב לילדיהם "מרשם" לבחירה בדרך הביטוי העצמי של יהדותם.

את בני דור ה"בייבי בום" וגם את דור הוריהם ניתן לתאר כ"pick and choose Jews" – יהודים אשר עומדות בפניהם אפשרויות בחירה מגוונות לגבי זהותם. ההבדל הבין-דורי מתבטא בכך שדור ה"בייבי בום" שם פחות דגש על המשכיות הקהילתית מאשר דור הוריו. שאיפתם של בני דור זה למציאת משמעות אישית לביטוי היהודי גדולה ממחוייבותם כלפי בניית קהילה והתחייבות קולקטיבית כלפיה.

יתר על כן, נראה כי בדור הצעיר עולה מספר היהודים הבוחרים לא לשייך עצמם לשום זרם. במחקר של ה-UJC המבוסס על סקר משנת 1-2000 שנערך ע"י ג'ונתן אמנט, היה מספרם של המגדירים עצמם כ"just Jewish" (כלומר ללא שיוך לאחד מן הזרמים הדתיים הספציפיים) כ-1,559,000. בקרב ציבור זה, 27% היו צעירים בגילאים שבין 18 עד 34 לעומת 15% בשכבת הגיל של העשור שקדם להם. מכאן ניתן להסיק כי לצעירים תחושת הזדהות פחותה עם העם היהודי ועם יהודיות מאשר לציבור המבוגר יותר.

הבעת הזהות של בני הדור הצעיר נעשית לרוב בצורה פחות ממוסדת: בני דור זה באים פחות לתפילות בבית הכנסת. הם מביעים את יהדותם, גם האתנית

וגם הדתית, בין כותלי הבית, בחיק המשפחה ופחות בקהילה. כשהם זקוקים למוסדות קהילתיים שונים הם בוחרים לרוב בבתי כנסת ובבתי-ספר המוגדרים כ-non-denominational או post-denominational (בלתי-משתייכים לזרם או בְּתֶרֶם-משתייכים לזרם).

השנה התפרסם מחקר ביזמת ארגון reboot העוסק בזהות יהודית עכשווית בארה"ב: Grande Soy Vanilla Latte with Cinnamon, no foam: Jewish Identity and Community in a time of Unlimited Choice (קפה לאטה גדול על בסיס וניל וסויה, עם קינמון, בלי קצף: זהות וקהילה יהודית בתקופה של בחירה בלתי-מוגבלת). המחקר מתאר כיצד הצעירים היהודיים מרגישים חלק מקהילה יהודית גלובלית, ופחות משייכים עצמם לפדרציה או לבית כנסת קהילתי של הוריהם וסביהם. רק כ-30% מהם רואים השתתפות בתפילות כחלק חשוב מהיותם יהודיים, למרות שחלקם מצהירים כי כשיקמו משפחה יהיה ברצונם להצטרף לבית כנסת כלשהו.

בני דור זה ברובם מתחננים בגיל מבוגר יותר ולא תמיד עם יהודים, קשורים פחות לישראל, מחוברים לתרבות האמריקנית ומרגישים נוח בתוכה. עבור דור זה יהדות נתפסת כהשתייכות למועדון אקסקלוסיבי המאחד צעירים ממקומות שונים סביב חווית החינוך היהודי המשותפת, אולם היהדות אינה בהכרח הדבר החשוב לו ביותר.

פרופ' ג'ונתן סרנה גורס כי ניתן להבחין בשינוי בשאלות המטרידות את הדור: בעבר, נושאי ההזדהות עם סוגיית המלחמה באנטישמיות והישרדות מדינת ישראל העסיקו רבות את הדורות הוותיקים; כיום נשאלות שאלות אחרות על-ידי דור שכבר לא מרגיש מאויים על-ידי אנטישמיות ואינו מתעניין בחיים יהודיים.

הדור הצעיר מביע חוסר שביעות רצון מתפקוד ארגונים ותיקים רבים ומתייחס אליהם כלא רלוואנטיים עבורו. אחרים גורסים כי דרוש שינוי במפה הארגונית, כמו גם אסטרטגיה-רבתי לעתיד הקהילה היהודית. חלק אחר מבני הדור הנוכחי אך אינו טורח להתלונן על הארגונים היהודיים הוותיקים; הוא פשוט לא מכיר

אותם. הארגונים היהודיים הותיקים משוללי כל רלוואנטיות מבחינתו.

תוצאות ראשוניות של מחקר שערך ארי קלמן יחד עם פרופ' סטיבן כהן, שבחן מקומות בילוי של צעירים יהודים בגילאי 20-40 בניו יורק, מעלות כמה פרמטרים הכרחיים להצלחת פעילות זו: הצעירים רוצים "כיף", דורשים פעילות תרבותית וחברתית אך לא דתית ולא "כבדה" מדי. חוסר המעורבות של הדור הצעיר בארגונים הוותיקים בארה"ב מביא לצמיחת סאלונים ספרותיים בנושאים יהודיים, מסיבות ריקודים, מועדונים, בלוגים באינטרנט, כתבי-עת אלטרנטיביים כגון Heeb magazine, "אשמה ותענוג", Zeek – ועוד תנועות שוליים הנמצאות מחוץ לממסד "הישן" שנתמך על-ידי הפדרציות הגדולות, בתי הכנסת והמרכזים הקהילתיים.

ביטוי הזהות היהודית נעשה בצורתם של אירועי תרבות ולא דווקא בצורה דתית כדוגמת זמר הרגאי החסידי מתיסיהו, שפרץ לתודעה העולמית לפני כשנה ומכר יותר מ-500,000 עותקים מאלבומיו. הפופולריות שלו מראה כי ההבעה של יהודיות היא לא סטיגמה חברתית, וכי אלו הרוצים בכך יכולים לבטא את הזהות היהודית שלהם בנוחות.

התנועות החברתיות התרבותיות הללו מובילות להקמת יוזמות "מן השטח" (grass root initiatives) חדשות המנסות לפלס את דרכן ולשקף את רצונם של הצעירים ליצור קהילה משלהם, על סמך מציאת משמעות חדשה לתרבות היהודית החדשה העולה אל פני השטח.

כדוגמה ליוזמות חברתיות-תרבותיות המעצבות את התרבות היהודית ניתן לציין את הסרט "Trembling before G-D" המתאר את מאבקם של הומוסקסואלים דתיים, את הבלוג jewlicious.com שמרכז סביבו פעילות חברתית יהודית, Storah telling – ארגון העוסק בהמחזתם של קטעי פרשת השבוע במקום קריאתם בבתי הכנסת, ארגון Ayecha – Jews of Color העוסק ביהודים אשר מגיעים מרקעים אתניים שונים ועוד שפע של ארגונים אחרים. היוזמות החדשות משקפות את רצונם של צעירים רבים למצוא משמעות בתרבות

היהודית ולהשתמש בה כבסיס לבניית קהילה ורשת חברתית.

באופן דומה, כתגובה לנסיגת הביטוי הרוחני לתוך כותלי הבית ניתן להבחין בארגון דוגמת synagogue 2000 החותר להחייאת בית הכנסת כמרכז רוחני וחברתי.

חלק מהארגונים והמוסדות המבוססים מקדישים תשומת-לב ליוזמת "מן השטח" אלה ותומכים בהן. התמיכה נעשית באמצעות הקמת "מדרגות" כגון ארגון "ביכורים" העוסק בתמיכה ביצירה חדשה והקצאת מלגות לפרויקטים צעירים. Slingshot 50 הינה רשימה של 50 ארגונים צעירים בולטים שהורכבה על-מנת לסייע לצעירים השואפים לתרום לראות את המפה הארגונית ביתר קלות ולכוון אותם לתרום לארגונים התואמים את מערכת הערכים שלהם.

רוב היוזמות הללו מתקיימות לטווח קצר בלבד אולם הצלחתן גוררת אחריה מעורבות של הממסד. דוגמא לכך הינה תנועת "חבורה", החותרת ליצירת מסגרת קהילתית עצמאית ללימוד יהדות בצורה שוויונית בקהילות שונות. יוזמה זו, שנוסדה לפני כשלושים שנה, היוותה בתחילתה אופוזיציה למבנה הקהילתי היהודי המאורגן והממוסד, אולם עם התבססותה אומצה על-ידי הארגונים הממוסדים, וכיום רבות מה"חבורות" פועלות בתוך בתי הכנסת.

תנועה נוספת אשר התבססה בתוך

הממסד מאז היווסדה ב1976 הינה "CAJE" – Coalition for Advancement in Jewish Education – ארגון המאגד בתוכו מחנכים יהודיים ממוסדות לימוד שונים, ומכוון פעולותיו כלפי "כלל ישראל" ללא שיוך לזרם מסוים. עצם השימוש במילה "הצעירים", החוזרת ועולה בדיונים העוסקים בהמשכיות העם היהודי, מצביע על פער הדורות. "הצעירים" מאופיינים על-ידי החברה המבוגרת כקבוצה נבדלת, לעיתים לא מובנת, עם ערכים ודפוסי התנהגות חדשים שלא ברורים תמיד לדור ההורים. נראה כי ריבויין וגיוונן של היוזמות "מן השטח" משקף את פער הדורות הזה. אולם משמעותו

חזרה להחייאת בית הכנסת כמרכז רוחני וחברתי

של פער זה אינה מוכרחה להיות הרס כל המערכות הקודמות, כפי שגורסים קולות מסוימים בציבור היהודי האמריקני. ייתכן כי המשמעות היא שהמערכות הקיימות חייבות להשתנות ולסגל את עצמן לדור החדש.

מנקודת מבט היסטורית, החשיבות הטמונה ביצירת קהילה של "קבוצת שווים" (peer group), בעיקר בזמני משברים חברתיים-תרבותיים, היא יכולתה לספק תמיכה ועידוד לחבריה. מעבר לכך, מנקודת מבט פסיכולוגית ייתכן כי השינוי הנדרש לסטייה מן הערכים הישנים שהתקבלו בירושה מהדור הקודם מתחזק בעזרת ההזדהות עם הקבוצה והתנועה, במיוחד בשכבות

גילאים הצעירים, כמענה לאובדן התמיכה והעידוד המשפחתיים. בחברה של ימינו, האינדיבידואליסטית והמשתנה ללא הרף, הבחירה בקבוצה חברתית וההשתייכות אליה משרתת את הצורך של הצעירים להזדהות מעבר להזדהות עם משפחותיהם.

בניית הקהילה החדשה ויצירת מערכת ההזדהות המלווה אותה הם האתגרים החדשים של הדור הצעיר בעת היפרדותו מן המערכת הקודמת. על שאיפתם של בני הדור הצעיר לבטא את יהדותם מעידים מאות התארגנויות קטנות ואלפי בלוגים עצמאיים העוסקים בזהות יהודית. התרבות כשלעצמה מאפשרת את ביטוי החופשי של שאיפה זו.

אירופה וברית המועצות לשעבר

החל בבולשביקים קיצוניים וכלה בניאור-נאצים, הגורם המאחד ביניהן הוא עוינותם לזרים בכלל, וליהודים, שהשתלבו היטב באינטליגנציה הרוסית ובעסקים, בפרט.

בשלוש השנים האחרונות (2002-5) התרחבה פעילות הקבוצות הללו בשורה של ערים ברוסיה (כגון פֶּרֶם וקאלינינגראד). בהפגנות המאורגנות על-ידן תוקפים לא רק את הזרים, אלא גם את השלטון המרכזי ואף את הנשיא פוטין עצמו. בחלק מן ההפגנות כונה משטרו של פוטין "שלטון הז'ידים" (Zhidokratia). המצב הגיע לידי כך שבאפריל 2002 נאלצו הרשויות להוציא לרחובות מוסקבה כעשרת אלפים אנשי ביטחון כדי למנוע פוגרומים נגד יוצאי מרכז אסיה, שחורים ויהודים. בנסיבות אלו אישרר ביולי 2002 הפרלמנט הרוסי (Duma), שבפועל נשלט לחלוטין על-ידי הנשיא, חוק נגד קבוצות קיצוניות. החוק החדש התווסף לחוקים הקיימים נגד הסתה אתנית וגזענית, אך לא שינה באופן משמעותי את המצב, שכן חלקים בלתי-מבוטלים בביורוקרטיה, בייחוד בפריפריה, רוחשים אהדה, לפחות חלקית, לסיסמאות רבות של אותן קבוצות.

אחד הקווים המאחדים את כל הקבוצות האלה הוא העוינות שחבריהן רוחשים למערב, ובייחוד לארצות הברית, שהיהודים נתפסים כמעין גיס חמישי שלה. בראש המאבק נגד התמערבות של הרוסים ניצבת הכנסייה הפרבוסלאבית הרוסית, כפי שהכריז הפטריארך אלכסיי השני בדצמבר 2000, באומרו כי "המערב מנהל מלחמה ללא שפיכות דמים, אולם מתוכננת היטב, נגד עמנו במגמה לחסל אותנו". בהקשר זה מזכירות הקבוצות הללו את בעלי ההון היהודים ("האוליגרכים") אשר "בוזזים" את עושרה של רוסיה ומעבירים את ההון למערב.

מאבקו של השלטון המרכזי נגד ה"אוליגרכים" היהודים מעניק לנשיא נקודות בדעת הקהל הרוסי, גם

15. מימות באנטישמיות הרוסית

לפי אומדנים שונים מתגוררים ברוסיה בין 60% ל-63% מיהודי ברית המועצות לשעבר, והיא כיום הקהילה היהודית השלישית בגודלה באירופה, המונה 235,000 נפש. את האנטישמיות ברוסיה בשנים האחרונות ראוי לראות כחלק משנאת הזרים הכללית במדינה, אף שיש לה גם מאפיינים ייחודיים.

בשנים האחרונות הולכים ומתגברים מעשי האלימות נגד בני עמי הקווקז, שחורים, סינים ואחרים, עד שעיתונים אחדים ברוסיה הגדירו את התופעה כ"מלחמת גזעים ברחובות הערים הגדולות", ורוסים רבים הביעו את חששם כי תוך שנים לא רבות תיהפך מוסקבה, סמלה של רוסיה ההיסטורית, לעיר לא-רוסית. על רקע זה ראוי לדון גם בביטויים האנטי-יהודיים.

הכאת יהודים בערים שונות (מוסקבה, אורנבורג, קוסטרומה, אומסק), פגיעה בבתי-כנסת (מוסקבה, ריאזן, סמארה), חילול בתי-קברות יהודיים, ציורי גרפיטי של צלבי קרס וסיסמאות אנטישמיות וכיוצא באלה, הפכו לתופעה שכיחה ומתרחבת. בתחום זה יש שפה משותפת בין קבוצות קומוניסטיות לבין קבוצות פאשיסטיות וניאור-נאציות, הפועלות כולן בשם ה"פטריוטיזם" הרוסי. קבוצות אלו נהנות מאהדה מסויימת בחוגי הממסד לסוגיו, כגון הצבא, שירותי הביטחון, הפקידות הממשלתית ואף חלקים ממערכת המשפט). השלטון המרכזי רואה בכוחות אלה את אחת המשענות החשובות לקיומו של משטר ריכוזי ברוסיה מחד, ומכשיר לשמירת מקומה כאחד השחקנים החשובים בזירה הבינלאומית מאידך.

הקבוצות האלימות אינן גדולות, ולפי הערכות מסויימות הן רק כמה רבבות אנשים בכל רחבי רוסיה. מדובר בעיקר בצעירים אכולי שנאה לכל דבר שאיננו רוסי-שורשי לפי תפיסתם. על אף הניגודים התהומיים בין השקפות העולם של הקבוצות השונות,

חוגים בכנסייה הפרבוסלאבית מעניקים גוון דתי להאשמות של הקבוצות הלאומניות נגד היהודים

אם רדיפה זו לא נבעה דווקא מעוינות אתנית, אלא מן המגמה לשבור את כוחם של בעלי ההון המבקרים או מתנגדים למדיניותו של הנשיא. ולדימיר פוטין אינו אנטישמי, והוא משתדל להפגין זאת בביקורים בבת-כנסת וביחס סובלני כלפי בעלי הון, ובתוכם גם יהודים, אשר אינם מתערבים בפוליטיקה הכללית ונמנעים מלבקר את השלטון. אבל בשכבות מסוימות של העם הרוסי, ההד של המאבק נגד "האוליגרכים" היהודים מחזק את הסטריאוטיפ של היהודי הקפיטליסט, גורם חתרני והרסני.

בהפגנה שנערכה במוסקבה בספטמבר 2002 בהשתתפות קומוניסטים קיצונים ביחד עם ניאור-נאצים, הושמעו הסיסמאות "חסלו את המאפיה של הז'ידים", "היהודים החוצה", "הצ'צ'נים לאשוויץ", ועשרות אלפי שטרות מזוייפים של עשרה רובל עם ההדפס "רוסיה ללא יהודים" הופצו בעיר. "היהודים לישראל" – סיסמתן המוכרת היטב של התנועות האנטישמיות בפולין ערב מלחמת העולם השנייה ("היהודים לפלסטינה") נשמעת לעתים קרובות.

בשונה מן העוינות ליוצאי הקווקז, קבוצות לאומניות מעלות תכופות האשמות נגד היהודים, שלפיהן תפיסת השלטון על-ידי הבולשביקים הייתה מזימה של היהודים ו"הבונים החופשיים", והיהודים הם האחראים ל"ג'נוסייד של העם הרוסי" בשנות השלטון הסובייטי, משום שהם רצחו אז מיליוני רוסים. נוכח ההתמעטות הדמוגרפית של העם הרוסי בשנים האחרונות כתוצאה מירידה בתוחלת החיים, ילודה נמוכה, אלוהולזים, איידס וקריסת מערכת הבריאות, הקבוצות הללו מעלות בשנים האחרונות את הטענה כי זוהי מזימה יהודית-מערבית להמשך ה"ג'נוסייד של העם הרוסי" בדרכים ובאמצעים חדשים.

להאשמות השונות של אותן קבוצות אלימות מצטרפים גם חוגים נרחבים בכנסייה הפרבוסלאבית הרוסית, המעניקים להן גוון דתי. כך למשל הוקרן לאחרונה סרטאמנותי בשם "גולגותא הרוסית" (Ruskaia)

(Golgotha), שבו הוטעם כי רצח הצאר האחרון היה הרג פולחני, שמבצעיו היו יהודים ובונים חופשיים. באווירה זו, קל להבין כיצד פנו כמה צירי פרלמנט לתובע הכללי ודרשו ממנו לפתוח בחקירה פלילית נגד המוציא לאור של "קיצור שולחן ערוך", משום שהוא מכיל, כביכול, הסתה גזענית המנוגדת לחוק. בראשית 2005 חתמו 500 "בעלי תפיסות פטריוטיות", המקורבים לכנסייה הפרבוסלאבית הרוסית, על עצומה בדרישה לאסור את פעילותם של כל הארגונים היהודיים. בין החותמים היו גם אישים נודעים כמו אלוף העולם בשחמט לשעבר בוריס ספאסקי, הסופר ואסילי בלוב, וחבר האקדמיה למדעים המתמטיקאי איגור שאפארביץ', אשר בספרו האנטי-יהודי Russophobia, שהופיע בשנות ה-80, טען כי היהודים והדמוקרטים מחריבים את המירקם החברתי-תרבותי של רוסיה.

הקבוצות הקיצוניות והחוגים הקרובים אליהן מפרסמים עיתונים, עלונים וספרים העוסקים בין היתר ב"קונספירציה היהודית העולמית" לשעבד את רוסיה. היהודים מוצגים בפרסומים אלה כמי שהערך העליון לגביהם הוא הכסף, אנשי עסק וממון מעצם טיבעם, בניגוד מוחלט לעם הרוסי, המתאפיין ברוחב לב, הכנסת אורחים ותכונות מוסריות נעלות אחרות. תמונה זו של היהודי משתלבת היטב בעוינות הרווחת בשכבות רחבות של העם כלפי ה"אוליגרכים", ששיעור ניכר מתוכם הם יהודים. ביטאונים מסוג זה, בעלי גוון דתי, מרבים להדגיש כי היהודים הם רוצחי האל. רוב הפרסומים הללו, הנדפסים במהדורות קטנות יחסית, נמכרים בפומבי מבלי שהרישוי יפעלו בצורה תקיפה לבלום אותם, למרות שהיו מקרים בודדים שבהם נאסרה הוצאתם לאור של פרסומים אנטישמיים מסויימים.

בין הקבוצות הלאומניות והאלימות לבין מפלגות פוליטיות "פטריוטיות" מסויימות שוררת קירבה רעיונית רבה מבחינת גישתן כלפי היהודים. אלה גם אלה רואים ביהודים את אחד הגורמים החותרים תחת אושיות רוסיה בתחום הכלכלי, התרבותי והרוחני. ניצול היסוד הקסנופובי כלפי זרים בכלל ונגד היהודים בפרט גובר תמיד לקראת בחירות, מתוך ההנחה שיש

בסיסמאות הללו כדי למשוך קולות, אף שהדבר לא תמיד משתקף בתוצאות בפועל.

העוינות כלפי היהודים בקרב כלל האוכלוסיה מצויה במגמת עלייה, כפי שמצביעים מספר מחקרים. כך למשל, בסקר שנערך בשנת 2002, בין 15% ל-18% מבין הנסקרים הביעו עמדות שליליות כלפי היהודים, וב-2005 תפח חלקם והגיע ל-25% (העוינות כלפי המוסלמים עלתה ל-46%), ו-42% מן הרוסים טענו כי יש להגביל את השפעת היהודים בגופים ממשלתיים, בפוליטיקה, בעסקים ובמוסדות החינוך.

כלי התקשורת נוהגים להתייחס למעשי הקבוצות האלימות כאל פעולותיהם של "גלוחי ראש", "חוליגנים" וכדומה, כדי להדגיש כי מדובר בצעירים קיצוניים הבאים משולי החברה, תוך התעלמות כמעט מוחלטת מן התמורות המתחוללות ברבדים רחבים של החברה הרוסית. מתבקשת אפוא השאלה האם מדובר בקבוצות זעירות של צעירים סהרוריים ופוליטיקאים "מטורפים", שאין להם אחיזה של ממש באוכלוסיה, או שמא אין זה אלא קצהו של קרחון קיצוני ואלים של תמורות מעמיקות בתודעה ובזהות של העם הרוסי.

לפני התפרקות ברית המועצות היתה זהותם של מרבית הרוסים מושתתת על שלושה עיקרים: א) תחושה עמוקה כי כל ברית המועצות, על אף החלוקה לרפובליקות והתעמולה הנרחבת אודות "העם הסובייטי", היא למעשה רוסיה. ואכן, רוסים שהתיישבו או ביקרו במדינות הבלטיות או במרחב המוסלמי של ברית המועצות חשו עצמם בבית. ב) השפה השלטת באזורים אלה, ובעיקר בחוגי המימשל ובחלקים של האינטליגנציה המקומית, הייתה רוסית. ג) התרבות הרוסית נתפסה כעולה על כל התרבויות האחרות.

זהות זו, שיש המכנים אותה "אימפריאלית", קרסה למעשה עם התפרקות ברית המועצות. אולם השינויים המהירים והכאוטיים במידה רבה, בזירה הכלכלית, השלטונית והחברתית, במהלך העשור הראשון לאחר נפילת ברית המועצות, לא סייעו לגיבוש זהות חדשה לעם הרוסי. עם זאת, ניצנים ראשונים של הוויכוח על אופייה וצורתה של הזהות הרוסית החדשה כבר היו גלויים לעין באותה תקופה. פרסומים אחדים הדגישו

את אופייה הייחודי של המדינה הרוסית, שאינה צריכה להעתיק את צורות המימשל של הדמוקרטיה הליברלית המערבית, אלא ללכת בדרכה הייחודית, בעוד שחלקים אחרים של האינטליגנציה, ביניהם יהודים לא מעטים, דגלו ב"אירופיזציה". חמש שנים אחרי פירוק ברית המועצות, עדיין התקשו חלקים גדולים של האוכלוסיה להשלים פסיכולוגית ומנטאלית עם העובדה שרוסיה חדלה להיות מעצמת-על. אינטלקטואלים מסויימים הודו כי אומנם רוסיה אינה עוד מעצמת-על מבחינה פוליטית וכלכלית, אך טענו בתוקף כי היא עדיין מעצמת-על תרבותית ורוחנית, וכי הרחבת ההשפעה המערבית בתחומים אלה אינה אלא כניעה והשתעבדות למערב.

המגמות של גיבוש זהות רוסית חדשה קיבלו תנופה עם בחירתו לנשיאות של ולדימיר פוטין, שטקס השבעתו במאי 2000 נעטף בסמלים של הכתרה כמיטב המסורת הרוסית. ואכן, בכנס מדעי בינלאומי שנערך במוסקבה בינואר 2001, חוקר מהמכון לפילוסופיה באקדמיה למדעים נשא הרצאה על תהליכי הטרנספורמציה בתודעה ובזהות העצמית של העם הרוסי, בה הדגיש כי 80% מאוכלוסיית המדינה הם רוסים, המהווים חלק מן הציביליזציה המזרח-אירופית ובעלי גוון פרבוסלאבי-ביזנטי הוא ניסה לאפיין את הקווים העיקריים של הזהות הרוסית החדשה ואת הקבוצות החברתיות של נושאייה: חלק מן העם הרוסי, בעיקר "העניים החדשים", "משתיתים את הערכים [הרוחניים] שלהם ואת השקפת עולמם בראש ובראשונה על הייחודיות של האופי הפרבוסלאבי-ביזנטי". בעלי זהות זו, כדברי המרצה, כונו בעבר סלאבופילים, וכיום קוראים להם לאומיים או לאומנים. הסלאבופילים בעבר, כמו הלאומיים דהיום, ראו ביהודים גוף זר, וכמה מהם אף רואים בהם מעין סרטן בגופה של רוסיה.

בקוטב הנגדי עומדים בעלי זהות רוסית המושתתת על ערכים תרבותיים-רוחניים המאחדים את הרוסים עם התרבות הפאן-אירופית. שכבה דקה זו מתרכזת, לטענת המרצה, באנשי אמצעי התקשורת ובאליטות של ההון והשלטון. כמו במאה ה-19, גם כיום מתייחסים אל בני שכבה זו כאל "מערביים" או כ"ליברלים רדיקלים".

נישואי תערובת, שאפשר לחלקם לשלוש קבוצות: (א) אנשים המגדירים עצמם כרוסים, אך החברה הסובבת רואה בהם יהודים; (ב) אנשים הטוענים שהם בעלי דו-זהות – רוסית-יהודית; (ג) כאלה הטוענים שהם בעלי זהות אוניברסלית כלל-אנושית, ללא השתייכות אתנית מוגדרת. כל שלוש הקבוצות יתקשו להשתלב בזהות הרוסית החדשה, והחברה הסובבת תמשיך לראות בהם את "האחר". יתירה מכך, חלק ניכר מהיהודים המתגוררים בערים הגדולות משתייכים לקבוצות האינטליגנציה הדוגלת בתפיסות מערביות ומסתייגת ממגמות אוטוקרטיות. ככל שיגבר הלחץ נגד הקבוצות הדוגלות במגמות אלו, כך יחוו זאת היהודים ביתר שאת. סימנים ראשונים למצוקה זו ניכרים כבר עתה, אך הם ילכו ויגברו ככל שהזהות החדשה של הרוסים תלך ותעמיק שורש.

לסיכום ניתן אפוא לומר כי שורשי האנטישמיות ברוסיה שונים מאלה שבמרבית מדינות המערב. בעוד שבמרבית מדינות המערב הביטויים האנטישמיים קשורים עם גידול האוכלוסיה המוסלמית, וקשורים במישרין ו/או בעקיפין עם הסכסוך הישראלי-פלסטיני, הרי העוינות כלפי היהודים ברוסיה נובעת ממקורות אחרים.

16. יהדות צרפת תחת לחץ

הכיוון העתידי של החברה והפוליטיקה בצרפת מעורר דאגות עמוקות אצל יהדות צרפת.

לנוכח שיעור הגירה גבוה וקשיים בהתקדמות האיחוד האירופי ניצבת עתה צרפת על פרשת דרכים של תמורה חברתית, הנושאת השלכות על יהדות צרפת. הבעיות החברתיות חמורות במיוחד בקרב צעירים מוסלמים מובטלים ומתוסכלים, ובחודש נובמבר 2005 הן הולידו לראשונה בצרפת גל מהומות. בשכונות העוני שבפרברי כמה ערים גדולות, צעירים מוסלמים חסרי מעש הביעו את רגשות התסכול, האיבה וההתנגדות שלהם כלפי הממסד בשריפת כ-10,400 מכוניות ועשרות מבני ציבור.

קבוצה זו זועמת על הממסד הצרפתי באופן כללי,

בין שני הקטבים הללו מצוי אלמנט שלישי, המשתדל למזג את הייחודיות הרוסית בעלת הגוון הפרבוסלאבי-ביזנטי עם ערכים פאן-אירופיים; המרצה הגדיר קבוצה זו כ"מסורתיים" או כ"ליברלים מזרח-אירופיים". "הלאומיים" ו"המסורתיים" חולקים ביניהם את היחס המסויג או אף העוינות כלפי ה"מערביים".

אם נקבל חלוקה זו בקווים כלליים, הרי שהשלטון הריכוזי והפרבוסלאביות הם מרכיב מהותי בזהות-העצמית החדשה של השכבה הראשונה והשלישית. ואכן, סקרים נרחבים מצביעים על כך שמרבית הרוסים מגדירים את עצמם כפרבוסלאבים, למרות שאינם מבקרים בכנסיות ואין להם שום קשר לדת. ניתן אפוא לומר כי המונח "פרבוסלאבי" הפך למעין שם נרדף ל"בן העם הרוסי".

הפרבוסלאביות הולכת והופכת למרכיב חשוב ומהותי ביותר בזהות הרוסית החדשה. הדבר בא לידי ביטוי בהבלטת טקסים וסמלים דתיים במסגרת הממלכתית. הנשיא פוטין מפגין את הפרבוסלאביות שלו בכל הזדמנות, אם מתוך אמונתו הדתית העמוקה ואם לצרכים פוליטיים ומתוך היענות לרחשי הלב של הציבור. הדגש על הדת מוצא ביטוי גם בצעדים מעשיים כגון מינוי כמרים ביחידות הצבא והכנסת לימודי הדת הפרבוסלאבית לבתי-הספר. ניתן אפוא להסיק, במידה רבה של ודאות, כי בשנים האחרונות מתקיימת התקרבות בין ציבורי ה"מסורתיים" ו"הלאומיים". עם זאת, אין להבין מכאן כי שכבת "המסורתיים" תמימת דעים עם המעשים האלימים של הקבוצות הקיצוניות, כפי שגם השלטון המרכזי אינו שבע רצון מכך. אבל שכבה זו משמשת במידה רבה עורף ציבורי, לפחות לחלק מהרעיונות שבהם דוגלות הקבוצות הקיצוניות.

הזהות הרוסית החדשה, כפי שהיא הולכת ומתגבשת בשנים האחרונות, מעמידה את היהודים ברוסיה במצב עדין ומסובך. מספר האנשים המזדהים כיהודים – בעיקר מבוגרים – פוחת והולך בקצב מהיר. מרבית האוכלוסיה "היהודית" הם צאצאים של

**גיבושה של
זהות רוסית
חדשה מעמיד
את היהודים
במצב עדין
ומסובך**

אך חבריה חשים "קנאה חברתית" ספציפית כלפי היהודים. העוינות שלהם חצתה סף חדש עם חטיפתו ורציחתו של צעיר יהודי, אילן חלימי, בפברואר 2006. תגובות כלי התקשורת והפוליטיקאים נחלקו על-פי הקוטביות הצרפתית המסורתית בין שמאל וימין. האינטלקטואלים השמאלנים הכחישו את ההיבט האתני-דתי של הבעיה, בטענם כי הבעיה היא חברתית-כלכלית, ותבעו להשקיע יותר משאבים בפרויקטים חברתיים. השמאל הקיצוני תומך בחברה רבת-תרבותית שתעניק לאסלאם ייצוג גדול יותר בצרפת. שר הפנים הימני, ניקולא סארקוזי, כינה את הפורעים "חלאות" וסירב לשאת ולתת עימם. יתר על כן, הוא הביע את התנגדותו לכל "התביעות החברתיות", כביכול, ונקט אסטרטגיה של אפס סובלנות. הוא חסם את כל אזורי המרי בנוכחות כבדה של כוחות המשטרה, שעצרו מאות צעירים אלימים, והתיר לראשי הרשויות המקומיות להטיל עוצר. נראה כי נחישותו הועילה והמהומות נפסקו אחרי כשלושה שבועות.

חרף סיום המתיחות, לפחות על פני השטח, בעקבות המאמץ הנחוש בראשותו של סארקוזי, שהיה המטרה העיקרית לפורעים ולתקשורת השמאלנית, קיימת בעיה חמורה ביותר של השתלבות חברתית, המְלִוּוֹה במימד של זהות אתנית-דתית, שנותרה ללא פיתרון. ניתן לזהות שלושה היבטים לבעיה: כלכלי, תרבותי ופוליטי. מבחינה כלכלית, בני הדור השני והשלישי של העובדים הזרים אינם מוכנים עוד לבצע את העבודות הגופניות שביצעו הוריהם, בשכר זעום ובתנאים חברתיים ירודים. זאת ועוד, בשוק העבודה הצרפתי, הנתון לפיקוח הדוק, המעסיקים נוטים שלא להעסיק אלמנטים בעלי פוטנציאל בעייתי. צעירים שחורים או ערבים, גם אם הם בוגרי בית ספר תיכון או אף אוניברסיטה, מוכתמים בסטיגמה של עובדים בלתי-אמינים, וכתוצאה מכך הם מתקשים למצוא עבודה בעולם התאגידי.

מבחינה תרבותית, האזרחים המוסלמים ביקורתיים ביותר כלפי ערכי הרפובליקה הצרפתית שאותם הם תופסים כצבועים ומניפולטיביים. מצד אחד הם מתפתים להאמין בסיפורי התעשרות

קלה שכלי התקשורת מספקים להם, ומצד שני הם מתרעמים על מיעוט ההזדמנויות לניידות חברתית, כך שהם נוטים שלא להאמין בהשכלה גבוהה ובעבודה קשה כנתיבים להשתלבות חברתית. אף שהם מלאי תרעומת על מערכת הערכים המערבית שאינה מציעה להם פתרונות מעשיים, הם הפנימו את ערכי הצרכנות והאינדיבידואליזם, ולכן הם עוברים משבר זהות ומחפשים מודל חלופי של ערכים ומשמעויות. מכיוון שהחברה הצרפתית דוחה אותם, ומקבלת אותם רק כזמרי "ראפ" וכשחקני כדורגל, טענתם לזהות דתית/אתנית היא אחת הדרכים להשבת כבודם האבוד.

מבחינה פוליטית, למוסלמים הצרפתים, המהווים יותר מ-10% מכלל האוכלוסיה ומרביתם עניים ודחויים חברתית, אין שום ייצוג רשמי. באסיפה הלאומית, המונה 570 צירים, אין אף מוסלמי או

אפריקני. חוסר ייצוג חמור זה קיים ברמה המקומית, האזורית והארצית גם יחד. מאחר שמערכת ההנהגה הצרפתית שמרנית מאוד, סיכוייהם של צרפתים ממוצא מוסלמי, גם אם הם בעלי השכלה גבוהה, להתקדם במערכת הפקידות הממשלתית, נמוכים מאוד. הטייה זו בייצוג תהיה כנראה ההיבט הראשון של האפליה אשר יזכה לטיפול, בגלל שיקולי בחירות. בבחירות הבאות צפויים נציגי מיעוט רבים ממוצא ערבי לתפוס עמדות משמעותיות במפלגות הימין והשמאל גם יחד. מכאן עולה שהמהומות גרמו למערכת הפוליטית ולאוכלוסיית המהגרים גם יחד להכיר בכוחו הפוליטי של המיעוט הערבי.

שינוי זה במאזן הכוחות, הבא בעקבות מגמה דמוגרפית מתמשכת, הוא בעל משמעות רבה ליהדות צרפת. על-פי מספר מחקרים, האנטישמיות והאנטי-ציונות משמשים לחיזוק הזהות המשותפת של המיעוטים המוסלמי והאפריקני. לדידם, היהודים הם כל מה שהם אינם: יש להם כסף, מכוניות מפוארות, נוכחות בכלי התקשורת וייצוג פוליטי. ישראל ממלאת בהשקפה זו תפקיד דומה: הצלחתה הכלכלית, הצבאית

האנטישמיות והאנטי-ציונות מחזקות את הזהות המשותפת של המוסלמים והאפריקנים בצרפת

והטכנולוגית עומדת בניגוד לחולשתם הגלויה לעין של עמי ערב והאסלאם.

בין הטענות הקלאסיות הפרו-פלסטיניות והדתיות הללו, שהערבים ובעלי בריתם מתנגדי הגלובליזציה בשמאל דוגלים בהן, לבין האנטישמיות הלא פחות קלאסית מסוג "הקנאה החברתית" שמטפחים אנשי הימין הקיצוני, ניתן להבחין בתופעה חדשה בצרפת: הופעתו של שיח שנאה שחור, מוסלמי ברובו. האנטישמיות של קבוצה זו מונעת על-ידי הטייה אתנית ולא דווקא דתית: בני עמי אפריקה שמדרום הסהרה מאשימים כי העושר היהודי נצבר מרווחי סחר העבדים וכי הטרגדיה של השואה, שהעולם כולו מכיר בה, מעיבה על הסבל שנגרם לשחורים ומשכיחה אותו. השחורים והמוסלמים מתגוררים באותן שכונות וחולקים אותם רגשי מרירות.

בזמן המהומות האחרונות שמרה הקהילה היהודית על פרופיל נמוך וסירבה לבטא כל עמדה. בראיונות לכלי התקשורת טענו מנהיגיה כי הזעם של בני הדור השני להגירה אינו קשור כלל ליהודים. ואכן, משקיפים זרים שאלו את עצמם מדוע לא היתה כל פגיעה ביהודים יחידים ובמוסדות יהודיים במהלך האירועים. נראה כי בהתנגשות הזהויות הגדולה של נובמבר 2005 התחבאו זמנית הטענות הספציפיות כלפי היהודים מאחורי הזעם הקיומי העצום כלפי החברה הצרפתית בכלל.

אין להבין את מגמת ההתפוררות החברתית מבלי להבחין ביחס השלילי המחמיר כלפי היהודים בקרב כמה מגזרים בחברה הצרפתית הכללית. אף שהודות למאמצי המשטרה הסתכם מספר מעשי האלימות והאיומים האנטישמיים בשנת 2005 ב-504 תקריות, (ירידה של 48% לעומת 974 תקריות שדווחו ב-2004), הרגשות האנטישמיים חודרים בהדרגה אל השיח הציבורי, וזו לראשונה מאז מלחמת העולם השנייה, 33% מאזרחי צרפת הגדירו עצמם כגזענים. שנאת זרים זו, אשר אין ספק כי היא מכוונת כלפי הערבים והשחורים יותר מאשר כלפי היהודים המשולבים יותר בחברה, חושפת את השחיקה שחלה במשך השנים בזהות הליבה הצרפתית ובלכידות החברתית בצרפת. כל אחד מהמגזרים האתנו-תרבותיים בחברה הצרפתית נוטה

להימנע ממיפגש עם האחר, והיהודים המחויבים יותר ליהדותם נוטים להתרכז ביחד בסוג של "גטואיזציה" חברתית מרצון.

שני אירועים חיזקו את תחושות החשדנות, הבדידות וההדָּרָה של יהודי צרפת. הראשון נוגע לראיון שהעניק אלן פינקלקראוט, הפילוסוף היהודי-צרפתי הידוע, לעיתון הארץ ב-18 בנובמבר 2005. פינקלקראוט, שנחשב בעבר לאחד הדוברים הבולטים ביותר של השמאל הצרפתי, הוקיע בשנות ה-70 את המיתוסים של השמאל הצרפתי, בשנות ה-80 את המימד האנטישמי של האנטי-ציונות השמאלנית, ובשנות ה-90 – את ההשפעות המסוכנות של הפוסט-מודרניזם והכחשת השואה. ב-2005 הוא היה להוגה הצרפתי הראשון שהעז לבטא את מה שהיה ברור לגמרי לצופים בחדשות הטלוויזיה: את המרכיב האתני-דתני הספציפי שאִפִּיין את המתפרעים. המחלוקת פרצה כאשר קטעים מהראיון תורגמו לצרפתית והופיעו בעיתון Le Monde. הגירסה המקוטעת של הראיון עוררה שערורייה מיידית, ובתקשורת הצרפתית התעורר ויכוח סוער. ב-24 בנובמבר הגישה התנועה נגד הגזענות תביעה נגד פינקלקראוט, שהתנצל בפומבי למחרת, וטען כי דבריו הוצאו מהקשרם.

האירוע השני והטרגי קשור בפרשת הרצח של אילן חלימי, ב-13 בפברואר 2006. חלימי, סוכן טלפונים ניידים בן 23, פותה על-ידי נערה, נפל למלכודת שהוכנה לו והוחזק במשך שלושה שבועות על-ידי כנופיית צעירים ממוצאים שונים, בהנהגת מהגר שחור וכריזמטי. חלימי הוכה ונכווה בסיגריות ובחומצה, ואז הושלך עירום למחצה, על פסי רכבת בקרבת פאריס. הוא מת בדרך לבית-החולים.

המקרה עורר תשומת לב רבה בתקשורת הצרפתית ובקרב הציבור בצרפת. שישה ארגונים צרפתיים ארגנו הפגנת המונים נגד הגזענות והאנטישמיות. רבבות הגיעו להפגנה בפאריס ביום ראשון, ה-26 בפברואר, ואלפים רבים נוספים הפגינו בערים אחרות ברחבי המדינה. ואולם בניגוד לשתי הפגנות המונים קודמות בשנות ה-80 ו-90, שנערכו בתגובה לפיגוע בבית הכנסת ברחוב קופרניק ולחילול בית הכנסת היהודי

בקארפנטרה ובהן השתתפו מאות אלפי צרפתים, הפעם מצאו היהודים עצמם כמעט לבדם.

יהודים רבים מודאגים לגבי סיכויי השגשוג של הקהילה היהודית במולדת זכויות האדם. חלקם מקווים שניקולא סארקוזי יהיה המדינאי שיצליח לשכנע את המוסלמים הצרפתים לקבל עליהם את כללי הדמוקרטיה, יפסיק את האלימות, ישים קץ להגירה הבלתי-חוקית וישקם את הביטחון בצרפת וכן את הביטחון העצמי של החברה הצרפתית. סארקוזי, שככל הנראה ירוץ לנשיאות צרפת בשנת 2007, ואשר רגיש לדאגות המיעוטים, תמך בפינקלקראוט כשזה האחרון הותקף, ואף ביקר אצל משפחת חלימי, אך גם ידע לפתח יחסי עבודה עם נציגים מוסלמיים.

17. השיח הציבורי בבריטניה

מאז פרוץ האינתיפאדה השנייה בשנת 2000 חלה עלייה מתמדת במספר התקריות האנטישמיות בבריטניה. המוסד לביטחון הקהילה (CST) דיווח על 455 תקריות בשנת 2005, ירידה של 14% לעומת 2004, אך עדיין זהו המספר השנתי השני בגובהו בכל הזמנים. איגוד מפקדי המשטרה דיווח על 390 תקריות, עלייה קלה לעומת 2004. שלא כבצרפת, שם הביאו התקריות האנטישמיות לפעולה נמרצת של הממשלה, פעילות מסוג זה בבריטניה נותרה ברמה גבוהה, אם כי פחות מזו שבצרפת. בתגובה לעלייה במספר התקריות נפתחה חקירה פרלמנטרית לבחינת השאלה הכוללת של האנטישמיות בבריטניה. מדאיג במיוחד הוא הגידול בעוצמת הרטוריקה האנטישמית, האנטי-ישראלית והכחשת השואה במרחב הציבורי.

בבריטניה שררה מאז ומתמיד מסורת חזקה של חופש הביטוי, אולם עד לאחרונה, כל עוד זכר מלחמת העולם השנייה צרוב בתודעה הציבורית, אנטישמיות גלויה והכחשת השואה בפומבי נתפסו כבלתי-מקובלים והתקיימה מעין צנזורה עצמית. אולם כיום, כ-60 שנה אחרי השואה, בעוד הדור של ותיקי מלחמת העולם השנייה וניצולי השואה הולך ומידלדל, מומחים מצביעים על שינויים בתודעה הציבורית. בין התקריות המעידות

על שינויים אלה – תחפושת המדים הנאציים של הנסיך הארי, ההתבטאויות האנטי-ישראליות התכופות של קן ליווינגסטון, ראש עיריית לונדון, ומאמרים אנטי-ישראליים חריפים בחלק מכלי התקשורת. גם ההחלטה של איגוד המרצים באוניברסיטאות (AUT) לחזור בו מן החרם האקדמי שהטיל על ישראל אינה סופית והיא

עתידה לעלות שוב לדיון השנה. בינתיים העביר האיגוד האקדמי הגדול יותר, NATFHE, החלטה במאי 2006 בדבר חרם על מוסדות ואקדמאים ישראליים אשר אינם מצהירים בגלוי על התנגדותם למדיניות ישראל בשטחים. החלטה זו הפכה להמלצה גרידא לאחר המיזוג עם AUT.

מכחיש השואה הבריטי דייוויד אירווינג לא זכה לקהל בריטי רחב, אך נהנה מחופש גמור לבטא את שנאתו ושקריו. אירווינג הועמד לדין והורשע רק באוסטריה, אשר בניגוד לבריטניה יש בה חוק נגד הכחשת השואה. בתגובה הוקיעה

העיתונות הבריטית את אירווינג בחריפות רבה כגזען ושקרן, אך לא תמכה בעונש המאסר שהוטל עליו.

ארגונים רבים (ולא רק יהודיים) פנו ל-Standards Board (ועדת האתיקה של ממשלת בריטניה) בתלונות על התנהגותו של ראש העיר של לונדון. קן ליווינגסטון התבקש להתנצל על שהאשים את הכתב היהודי של העיתון Evening Standard שהוא מתנהג כקלגס נאצי במחנה ריכוז, אך איש לא דרש את השעייתו מתפקידו. למעשה, רוב העיתונות גינתה גם את השעייתו וגם את התבטאויותיו, וטענה כי ערך חופש הביטוי עליון על הכל. ליווינגסטון ממשיך לאמץ אל חיקו את השיח יוסוף אל-קראדאווי, התומך בפומבי בפיגועי התאבדות ומסרב להביע חרטה.

נראה כי כללי המשחק של השיח הציבורי בבריטניה השתנו בשנים האחרונות. התבטאויות אנטי-ישראליות זוכות לעתים קרובות בתגובה ביקורתית מהירה, אך רק מעטים מציעים שהבמה הציבורית תישלל מאנשים המתבטאים כך, או דורשים להעבירם מתפקידם.

העיתונות

הבריטית

הוקיעה את

מכחיש השואה

כאירווינג כגזען

ושקרן, אך לא

תמכה בעונש

המאסר שנגזר

עליו באוסטריה

בדומה לכך, קלייר שורט, לשעבר השרה לענייני פיתוח בינלאומי, טענה כי ישראל והמדיניות שהיא נוקטת בשטחים הן אחת הסיבות העיקריות לסכסוכים בעולם כולו.

הבעיה בחופש זה היא שביקורת מופרזת על ישראל, כפי שהוטחה לאחרונה במאמר של כריס מק'גריל בעיתון Guardian, שהשווה את ישראל לאפרטהייד בדרום-אפריקה, מזינה את התפיסה שאם ישראל נוהגת כך הרי שאין לה זכות קיום, ואת ההשוואה המקוממת בין ציונות לגזענות. לא רק שהתבטאויות מסוג זה הולכות ונעשות תכופות יותר, אלא נראה שהן אף הופכות שגרתיות ומקובלות. גם ספרות השטנה מצויה בעלייה.

בעוד שבארצות אחרות דעכה הרטוריקה האנטי-ישראלית מאז השיא של הקרב בג'נין וביצוע תוכנית ההתנתקות, בבריטניה הלך הרוח הביקורתי והביטויים הפומביים החרפים נמשכים ללא הפרעה. לדעת מומחים, משתמע מכך שהאנטישמיות הפכה מבנית יותר ופחות משתנית על-פי אירועים.

כמה מנהיגים יהודיים הגזימו מאוד בתגובותיהם. ההשוואה המצערת של הרב הראשי, שהגדיר את ההצהרות והתקריות האחרונות כ"צונאמי" של אנטישמיות, פעלה כבומרנג שהביא בסופו של דבר להתנצלותו.

עוד מקור לדאגה היה הוויכוח בכנסייה האנגליקנית על הוצאת השקעותיה מישראל (divestment). אומנם התוכנית בוטלה בסופו של דבר, אך ההחלטה המקורית להוצאת ההשקעות ספגה ביקורת קשה הן מצד הרב הראשי והן מצד הארכיבישוף לשעבר של קנטרברי, לורד קארי.

אבו חמזה, אחד ממנהיגי הארגון האסלאמי Supporters of Shariah (תומכי הדין הדתי המוסלמי), שנמצא אשם בהסתה לרצח יהודים, הוא אחד מבין מנהיגים דתיים מוסלמיים רבים הנהנים מחופש הביטוי בבריטניה הרב-תרבותית ומנצלים את המסגדים ואת הארגונים הקהילתיים להסתה נגד יהודים ונגד ישראל. סקר שנערך לא מכבר על המוסלמים בבריטניה מראה כי אף שכמחצית (52%) מכלל הנסקרים אומרים שלישאל

יש זכות להתקיים, 16% עדיין מאמינים שניתן לפעמים להצדיק פיגועי התאבדות בישראל ו-7% אומרים אותו הדבר על פיגועי התאבדות בבריטניה. בשכבת הגיל 18-24, לא פחות מ-21% מאמינים שאפשר להצדיק פיגועי התאבדות בישראל. סקר מטעם העיתון Jewish Chronicle דיווח כי ניתן להגדיר 15%-20% מהבריטים כאנטישמים; כ-20% מהם מאמינים ש"מגזימים בעניין השואה", ושיעור דומה לא היו מצביעים עבור ראש ממשלה יהודי.

המצב בבריטניה עומד בניגוד בולט למתרחש באירופה. בריטניה הפכה לחברה רב-תרבותית המאפשרת לקבוצות מיעוט חופש פעולה וביטוי עצום ואף תומכת בהם בפיתוח מוסדות מבוסס-ידת כגון בתי-ספר. הדבר מלווה בהגנה תקיפה על הזכות לחופש דיבור אפילו במחיר של הסתה גזענית מצד מיעוטים אתניים ודתיים. במדינות רבות באירופה, ההפרדה בין דת ומדינה הייתה מלווה בניסיונות לצמצם חירויות דתיות, כגון החוק לאיסור חבישת רעלה במקומות ציבוריים בצרפת. בדומה לכך, ארצות כמו אוסטרליה וגרמניה חוקקו חוקים ההופכים את הכחשת השואה לעבירה פלילית. בבריטניה אין חוק ספציפי נגד הכחשת השואה, אך המדינה הצליחה להרשיע בעבירה זו, בהקשר של הסתה, בארבעה תיקים שונים. ככל שהאיחוד האירופי מתחזק והחקיקה האירופית מקובלת יותר, יגבר הלחץ על כל מדינות האיחוד האירופי להאחדת החקיקה האוסרת על פעילויות גזעניות כגון הכחשת שואה ואחרות. מבחינת בריטניה, פירוש הדבר ניגוד בין עקרון חופש הדיבור לבין הרצון להשתלב באירופה.

בעקבות חקיקת חוק חדש נגד הסתה לשנאה דתית החלה הממשלה הבריטית לקדם בפרלמנט באגרסיביות את החוק החדש למניעת טרור. הקהילה היהודית תומכת בחקיקה, אך יש המאמינים כי הגבלות משפטיות כאלה רק יורידו למחתרת את האנטישמים ואת הפעילים התומכים בטרור וייצרו תרעומת גדולה יותר. הם טוענים כי מדיניות יעילה יותר תהיה פעולה בדרך הבריטית המסורתית של לימוד סניגוריה ודיפלומטיה שקטה, כמו גם הפעלה יעילה יותר של

יחסי ציבור. מדיניות כזו השתלמה בהחלט ביחס לתאגיד השידור הבריטי, ה-BBC, שמיתן מעט את הנימה הפרו-פלסטינית שלו למען האיזון, שיפר את הסיקור שלו על ישראל, הרחיב תוכניות בעלות מרכיב עניין יהודי וביצע בשקט כמה שינויים בסגל המקצועי. התקשורת הכתובה נותרה פחות או יותר מפולגת על-פי קווי ההפרדה המסורתיים בין שמאל וימין. ה-Guardian ממשיך להיות ביקורתי מאוד כלפי ישראל (אף שהוא מספק כיסוי משובח בנושא העולם היהודי), ה-Financial Times וה-Independent אינם מפגרים בהרבה מאחוריו, בעוד ה-Times, ה-Telegraph וה-Daily Express אוהדים יותר אך עדיין ביקורתיים. ה-Daily Mail וה-Daily Express מגלים אהדה למאבקה של ישראל בטרור.

אף שאין איומים רציניים על המשך השגשוג של הקהילה, ובאופן כללי יהודי בריטניה נהנים ממצב כלכלי טוב, השכלה משובחת ומקום מכובד בחברה, אופי השיח הציבורי עלול להמשיך ולהיות פחות חיובי כלפי היהודים וישראל. חקיקה חדשה בתיאום עם האו"ם ועם האיחוד האירופי עשויה לצמצם כמה מן הביטויים הקיצוניים ביותר, אך לא יהיה בה כדי לשנות את העובדה שהיהודים ישמשו מטרה לחיצי הביקורת בזירה הציבורית, וכי הביקורת המופרזת על ישראל והערעור על זכות קיומה יימשכו. ככל שהמיעוט המוסלמי גדל וצובר עוצמה פוליטית והשפעה, כך יהיה על הקהילה היהודית להסתגל למציאות חדשה של פחות השפעה ומקום פחות בולט בחברה, והיא עשויה לחוש חוסר נוחות מסויים מן השיח הציבורי, ההופך ביקורתי יותר ורגיש פחות כלפי יהודים וישראל.

18. תמורות בקהילה היהודית בגרמניה

הקהילות היהודיות שנוצרו במחנות העקורים ובערים הגדולות בגרמניה מייד אחרי 1945 נחשבו כמסגרות מעבך באופיין. הן היו אמורות לשמש כנקודת איסוף, תחנה זמנית לצורך השתקמות, שממנה אפשר יהיה להמשיך הלאה. המחשבה לבסס מחדש נוכחות יהודית קבועה בגרמניה לא יכולה לעלות על הדעת. בין השנים

1945-52 הגיעו לישראל 220,000 יהודים עקורים מגרמניה. 52,000 היגרו לארצות הברית ולקנדה. אלפי אחרים הגיעו לבריטניה ולאוסטרליה. רק כ-28,000 נותרו בגרמניה, כשהם מאורגנים ב-50 קהילות. הם ראו בעצמם "יהודים בגרמניה" ולא "יהודים גרמנים". וכך, כאשר בשנות החמישים של המאה שעברה הקימו הקהילות היהודיות בגרמניה ארגון ארצי, שמו היה Zentralrat der Juden in Deutschland (המועצה המרכזית של היהודים בגרמניה).

האופי הארעי התבטא אפילו בעצם ההקמה של קהילות חדשות. נבנו רק מעט בתי כנסת חדשים ומרכזים קהילתיים. רק מעט רבנים ומורים היו מוכנים לבוא ולשרת בגרמניה. למרות זאת התברר כבר בשנות החמישים והשישים כי הקהילה היהודית החדשה מתכוונת להישאר במקומה.

מאז ממשלתו הראשונה של קונרד אדנאואר, הקאנצלר הראשון אחרי המלחמה, היחסים הטובים עם היהודים היו למרכיב מרכזי במדיניות הממשלה הגרמנית. וכך, בשנת 1952 חתמו הרפובליקה הפדראלית הגרמנית, ישראל והארגונים היהודיים את אמנת השילומים. עבור גרמניה הרשמית, יחסים טובים עם היהודים היו לא רק דרך להקלת האשמה, אלא בעיקר הוכחה להשתייכותה של גרמניה לערכי המערב, ל"מערכות" של גרמניה, ולדבקותה בערכי הקהילה הדמוקרטית האטלנטית. אם גרמניה מתייחסת יפה ליהודים, הרי שהקהילה הבינלאומית יכולה לשוב ולתת בה אמון. למרות זאת חשו היהודים כי הם "יושבים על המזוודות" (*auf gepackten Koffen sitzen*). ילדיהם, שנולדו בגרמניה בין השנים 1945-65, גדלו ברובם עם תחושה זו של ניכור ו"מזוודות ארוזות"; יום אחד הם פשוט יקחו את המזוודות הללו ויעזבו. ואומנם, לפני 1989 ועד אמצע שנות התשעים, רבים מן הצעירים עזבו. מגמה זו צפויה היתה ליצור בעיה דמוגרפית חמורה לקהילה היהודית. בסוף שנות החמישים ירד מספר היהודים בגרמניה ל-23,000. העובדה שבשנות השמונים המוקדמות גדל מספרם והגיע לכ-30,000 נבעה מגלי ההגירה היהודית לגרמניה מפולין, הונגריה, איראן, ברית המועצות וישראל.

**חוק מ-1991
הכיר בכל יהודי
ברית המועצות
לשעבר
כפליטים,
והעניק להם
דיוור חינוך,
קצבאות סעד
ועוד הטבות**

נראה כי העיסוק הגובר באשמת גרמניה והעניין הגובר בכל נושא יהודי הולידו גישה פתוחה יותר אל הקהילה היהודית במדינה ואל התרבות וההיסטוריה היהודית בכלל. לראשונה מאז 1945 מצאה עצמה הקהילה היהודית קרובה למרכז החברה הגרמנית. היא הפכה בטוחה בעצמה יותר ויותר. שליחי ציבור, סופרים ועיתונאים יהודים החלו לקחת חלק בוויכוחים כלל-ארציים. מודעות עצמית חדשה ותחושת שייכות התפתחו חרף הגילויים החוזרים של אנטישמיות, שנאת זרים ועלייתו של ימין נאו-נאצי חדש מאז שנות השמונים המאוחרות.

למרות ההתפתחויות הללו, המגמה הדמוגרפית הכוללת לטווח הארוך היתה שלילית. בשנת 1989 צנח שוב מספר היהודים בגרמניה והגיע ל-26,000. התחזית היתה שבשנת 2003 תמנה האוכלוסיה היהודית של גרמניה 12,653 נפשות בלבד. במציאות, המספר היה גדול בערך פי שמונה – 102,472 נפש.

1990-2004: הגירת המונים מאורגנת

אחד הצעדים האחרונים של מזרח גרמניה (הרפובליקה הדמוקרטית הגרמנית – GDR) אחרי נפילת חומת ברלין בנובמבר 1989 היה פתיחת גבולותיה ליהודים מברית המועצות. הסיבה לכך היתה תחושות אשמה. ב-11 ביולי 1990 החליטה ממשלת הרפובליקה הדמוקרטית הגרמנית להעניק כניסה ותושבות קבועה לכל היהודים מברית המועצות, שנתפסו כנתונים בסיכון עקב האנטישמיות הגוברת שסחפה את מזרח אירופה אחרי נפילת הקומוניזם.

בעת האיחוד מחדש של שתי הגרמניות, שהתרחש בהמשך אותה שנה, לא נכללה ההחלטה מ-11 ביולי ב"אמנת האיחוד מחדש" שנחתמה ב-3 באוקטובר 1990. יהודי רוסיה – כפי שכל היהודים מבריה"מ לשעבר נקראו מאז – עדיין המשיכו להגיע לגרמניה

באלפיהם. איגנץ בוביס, ראש המועצה המרכזית של היהודים בגרמניה, פנה לממשלה המרכזית, שהביאה את העניין בפני "ועדת שרי הפנים של המדינות". (גרמניה בנויה כפדרציה של מדינות (Länder). בוביס דחף להתרת ההגירה היהודית לגרמניה, בטענה שזו תשרת את המטרה הברורה של הבטחת הישרדותה של הקהילה היהודית המידלדלת, ותוכיח לעולם כי גרמניה משלימה עם נוכחות יהודית גדולה וכי היהודים, מצידם, שמים את מבטחם במעצמה הגרמנית החדשה המתפתחת באירופה. הדבר יעניק גם משנה ביטחון לשכנותיה של גרמניה, שדעתן לא היתה נוחה מן האיחוד. שיקום החיים היהודיים למצב המזכיר במשהו את הקהילה היהודית שלפני 1933 שירת, אפוא, מטרה פוליטית מובהקת. הואיל ואת ה"נורמליות" הזו שבין העם היהודי לבין העם הגרמני היה צריך לייצר באופן מלאכותי, הוחלט שלא ליישב את המהגרים בקהילות הקיימות, כי אם לפזר אותם ברחבי גרמניה כולה. החיים היהודיים היו אמורים לשוב למקומות שבהם לא התקיימו מאז 1938.

ככל הנראה, ההחלטה הגורלית ביותר התקבלה ב-9 בינואר 1991 בידי שרי הפנים של מדינות גרמניה. השרים הסכימו להכניס את היהודים מברית המועצות לשעבר תחת ה-*Kottingentflüchtlingengesetz* (חוק מכסת הפליטים), שנחקק במקורו ב-1980 כדי לקבל לגרמניה פליטים מווייטנאם (אנשי הסירות). על-פי חוק זה הוענקו למהגרים היהודים כניסה חופשית וזכות לתושבות קבועה. על-פי פסיקה משנת 1991, כל בני האדם מברית המועצות לשעבר שהיו רשומים בה כ"יהודים" או שלפחות אחד מהוריהם יהודי היו זכאים להגר לגרמניה. בני זוג שאינם יהודים, ילדים מתחת לגיל 18 וילדים בוגרים לא נשואים החיים באותו בית נכללו אף הם במסגרת החוק. המהגרים היהודים היו אמורים להיות מוכרים כפליטים על-פי אמנת ז'נבה בנושא פליטים משנת 1954. הכרה זו העניקה להם את הזכות להטבות במימון המדינה כגון דיוור חינוך, לימודי שפה, קצבאות סעד ועוד. פרט ליכולת הקליטה של המדינות השונות בגרמניה, לא חלה שום מגבלה על היקף ומשך ההגירה היהודית לגרמניה. פותחה נוסחה

מסובכת לחלוקת הנטל הכספי בין הממשל הפדראלי בבון (לאחר מכן ברלין) לבין המדינות. ההקצבות ניתנו באופן יחסי לגודל האוכלוסיה בכל אחת מהמדינות, וזו הסיבה הנוספת לכך שהמהגרים הרוסים-יהודים התפזרו בכל שטחה של הרפובליקה הגרמנית המאוחדת. יהודי "מכסת הפליטים" זכו ליחס טוב בהרבה מכל קבוצת פליטים, מחפשי מקלט מדיני או מהגרים אחרים, פרט לגרמנים אתניים שהיגרו לגרמניה. בעוד שעובד זר או מהגר ממוצע נאלץ להמתין 15 שנים לפני כל ניסיון אפילו להגיש בקשה לאזרחות, יכלו יהודי "מכסת הפליטים" לעשות זאת אחרי 6-8 שנים. יהודי "מכסת הפליטים" קיבלו באופן בלתי-מוגבל רישיונות מגורים, רישיונות עבודה, תמיכה בדיוור, סיוע בקליטה ולימודי שפה למשך שישה חודשים.

הקהילה היהודית הגדלה בקצב המהיר ביותר בעולם

בסך הכל הגיעו לגרמניה בשנים 1989-2004 כ-190,000 בני אדם מברית המועצות לשעבר במסגרת חוק מכסת הפליטים. בין השנים 1990-2002, מספר המהגרים היהודים שהגיעו לגרמניה מברית המועצות לשעבר בכל שנה עלה מ-4,000 לכ-20,000 נפש. בשלב זה הפכה גרמניה ליעד העיקרי של ההגירה היהודית, והקדימה את ישראל ואת ארה"ב. מגמה זו שינתה את פני הקהילה ללא הכר. מקהילה קטנה ומידלדלת היא הפכה בתוך זמן קצר מאוד לקהילה היהודית הגדלה בקצב המהיר ביותר בעולם.

שילוב המהגרים החדשים התברר כאתגר של ממש. במקומות רבים עלה מספרם על מספר ה"ילידים" והדבר הוביל תכופות למתחים. לכך יש להוסיף את העובדה שמוצאם היהודי של רבים מהמהגרים נותר מוטל בספק. רק פחות מ-80,000 מכלל ה-190,000 שהגיעו עד 2004 הפכו לחברים בקהילות היהודיות. חלקם לא רצו להצטרף, אבל אחרים פשוט לא התקבלו לשורות הקהילה על-ידי הקהילות הגרמניות-יהודיות הנמנות ברובן על הזרם האורתודוקסי, משום שלא היו יהודים על-פי ההלכה. שוב ושוב הופיעו ידיעות כי לא-

יהודים רבים מברית המועצות לשעבר השתמשו בזהות יהודית מזויפת כדי להשיג באופן חוקי רשות כניסה לגרמניה. גם המדיניות של פיזור המהגרים בכל רחבי המדינה, במקום לשלב אותם בקהילות קיימות, הוֹכְחָה כבעייתית. אנשים שזהותם היהודית נשחקה במשך 70 שנות קומוניזם נשלחו למקומות שבהם התקיימו חיים יהודים רק בקושי, אם בכלל. הם היו לבדם, בשל המחסור ברבנים, מורים ועובדים קהילתיים. לתוך החלל הזה נכנסו שני שחקנים, שצברו מאז השפעה רבה בחיים היהודיים בגרמניה: חב"ד-לובביץ' וקרן לאודר. זו האחרונה הקימה ומימנה בתי-ספר רבים. בפרנקפורט ייסדה ישיבה. חב"ד מפעילה שליחים הפועלים כמעט בכל עיר בגרמניה ומספקים שירותי דת בסיסיים.

בין תחייה לסעד

חרף הבעיות הרבות, הזרם האנושי הגדול הפיח חיים חדשים בקהילה היהודית. בשנת 2000 היו חברות במועצה המרכזית 87 קהילות, שבהן יותר מ-100,000 חברים בסך הכל. כל הקהילות הללו נזקקו לבתי כנסת ומרכזים קהילתיים. עשרות נבנו, מרביתם במימון המדינה. כך הפכה גרמניה למרכז העולמי של האדריכלות היהודית בשנות התשעים. לכך חברו העניין המחודש בכל נושא יהודי והעיסוק המחודש בעברה הנאצי של גרמניה. עיסוק זה הלך והתחזק במרוצת השנים. נבנו עשרות מוזיאונים ואתרי זכרון, שהמפורסמים שבהם הם המוזיאון לזכר השואה והמוזיאון היהודי בברלין. היה בהחלט מקום לדבר על "רנסנס" יהודי בארץ שהיתה פעם ערש המודרניות היהודית.

אבל על התמונה הוורודה מעיבים צללים. בינואר 2005 העריך שר הפנים של גרמניה כי בין 60 ל-85 אחוזים מן המהגרים היהודים הם נתמכי סעד. למרות כישוריהם האקדמיים הגבוהים בדרך כלל, הם לא השתלבו במשק הגרמני. במשרד הפנים ייחסו זאת לאי ידיעת השפה הגרמנית ולגילם המתקדם של מהגרים יהודים רבים: למעלה מ-40 אחוזים מתוכם בני יותר מחמישים.

2005: הגבלת ההגירה

הממשלה החליטה על המדיניות החדשה בחשאי מוחלטת ב-9 ביולי 2004. המועצה המרכזית, שעודכנה בעניין זה רק בדצמבר 2004, הגיבה על הצעת החוק בחריפות רבה, מחשש שהחוק ישים קץ למעשה להגירה היהודית לגרמניה. עימות גלוי בין הקהילה היהודית לבין הממשלה נמנע רק הודות להסכם שהושג ב-24 ביוני 2005, ימים ספורים לפני אישור החוק. בהסכם זה קיבלה למעשה המועצה המרכזית את רוב הנקודות שפורטו בכללים החדשים. הוסכם על חריגים לקורבנות הרדיפה הנאצית ולמקרים של איחוד משפחות, אבל מעתה נדרשה בכל מקרה ומקרה בדיקה מעמיקה של סיכויי המבקשים להגר להשתלב בחברה ובמשק של גרמניה. תוצאות "בחינת השתלבות" זו חייבות להיות חיוביות.

במהלך 2005 צנח דרמטית שיעור ההגירה היהודית מברית המועצות לשעבר. תקופת ההתרחבות המהירה נגמרה. כעת היה על יהודי גרמניה להתרכז בחיזוק קהילותיהם ולהשתיתן על יסודות איתנים יותר ללא תלות בממשלה, שהמשיכה לממן אותן.

מה הלאה?

חלק גדול מבני הקהילה היהודית בגרמניה עדיין חיים על קצבת סעד. הישרדותה של הקהילה עדיין תלויה בתמיכת המדינה. זוהי אחת הסיבות לכך שהדיבורים על "רנסנס" התחלפו בשיח עגום בהרבה. לעגמימות הגוברת תורמת גם הצמיחה בגרמניה, כמו במקומות אחרים באירופה, של מה שמכונה "אנטישמיות חדשה". מאז 2001 גברה העוינות, ונרשמו יותר תקריות. אנטישמיות, אנטי-אמריקניזם ואנטי-ישראליות התמזגו לתערובת שהפכה אופנתית בקרב כמה מובילי דעה. פאול שפיגל, ראש המועצה המרכזית הנוכחי, טוען שבעוד שעד לאחרונה אנשים נזהרו אפילו מלהיחשד באנטישמיות, כיום הם מתבטאים ופועלים כמעט ללא מעצורים. לכך יש להוסיף את ההישגים האחרונים של המפלגות הניאו-נאציות בבחירות מקומיות ומדינתיות, הישגים המדאיגים רבים בגרמניה. במרכז תחושת האסון המתקרב נמצאת העובדה שקהילות

תמורה במצב זה היתה חייבת לבוא, מנקודת המבט של הביורוקרטיה הגרמנית, שנאלצה לשלם את החשבון בגין ההגירה, אף שרצונה לעשות זאת פחת, שכן אשמת גרמניה הלכה ושקעה בעבר, והשיח הציבורי התמקד יותר ויותר בסבלם של הגרמנים בזמן מלחמת העולם השנייה, למשל כתוצאה מהפצצות הערים הגרמניות על-ידי בעלות הברית. אבל הסיבה העיקרית לרצון הממשל להגביל את ההגירה היהודית היתה כלכלית. בשנת 2004, 8,000 מתוך 12,500 חברי הקהילה היהודית בברלין היו ממזרח אירופה, ומרביתם עדיין התקיימו על קצבאות סעד. הממשל התקשה לעכל זאת בתקופה שבה ניצבה גרמניה בפני שיעור האבטלה הגבוה ביותר מאז רפובליקת ויימאר, וכאשר מערכת הרווחה ניצבת בפני קריסה. הגירה שמייד עם בואה נפלה למעמסה על מערכת הרווחה דלדלה את המשאבים הדלים ממילא. לחץ של ממשלת ישראל, שהתרעמה על העובדה שבשנת 2004 עלה בפעם הראשונה מספר היהודים מרוסיה שהגיעו לגרמניה על מספר הבאים לישראל, היווה גורם נוסף בקבלת ההחלטה להגביל את ההגירה.

ב-1 בינואר 2005 הוחלף חוק מכסת הפליטים בחוק ההגירה (*Zuwanderungsgesetz*) שמטרתו לווסת ולהגביל את כלל ההגירה לגרמניה. היהודים היו אמורים להיכלל במסגרת החוק החדש ולאבד את מעמדם המועדף כחלק ממכסת הפליטים. החוק החדש הציב את ההשתלבות בחברה הגרמנית ואת הסיכויים להתבססות כלכלית הרבה לפני כל שיקול אחר. כעת דרש החוק מיהודים השואפים להגר לגרמניה להוכיח תחילה שיש קהילה המוכנה לקבל אותם כחברים. נדרש ידע מוקדם של השפה הגרמנית. מהגרים יהודים פוטנציאליים נאלצו מעתה להוכיח כי לא יהיו לנטל על מערכת הרווחה וכי הם מעוניינים להשתלב בשוק העבודה הגרמני.

**בעקבות
הקשיים
במערכת
הרווחה, נתקבל
ב-2005 חוק
ההגירה, שפגע
במעמדם
המועדף של
מהגרים יהודיים**

רבות ניצבות בפני התמוטטות פיננסית. סטפן קרמר, מזכ"ל המועצה המרכזית, צופה כי ללא מהגרים חדשים שיצטרפו לכוח העבודה, תוך 10 עד 15 שנים יישארו רק 40 מתוך 89 הקהילות החברות בארגון. ייתכן אפילו שרק 10 עד 15 קהילות יחזיקו מעמד עד אז, לדבריו.

סיכום

התחזית הנ"ל נראית מעט מוגזמת. הקהילה היהודית של גרמניה אולי תצטמצם בעשור הבא, אך רוב הסיכויים שהיא תתייצב ברמה שתהיה עדיין גבוהה בהרבה מגודל הקהילה שלפני 1989. עם זאת, היהודים בגרמניה יזדקקו במשך תקופה ארוכה לרבנים, מורים

ועובדים קהילתיים שקיבלו את הכשרתם בארצות הברית ובישראל, שתפקידם יהיה לחזק ולייצב את הקהילה היהודית בגרמניה. ספק אם גרמניה תשוב אי פעם להיות מרכז יהודי בעל חשיבות כלל-עולמית. סביר יותר להניח שברמה צנועה יותר היא תהווה מרכז יהודי אירופי חשוב. הסיבה לכך היא שכל הקהילות היהודיות בכל רחבי אירופה מתכווצות ומזדקנות, בעוד שהקהילה הגרמנית, הודות להגירה בשנים האחרונות, עשויה להתייצב על מאזן דמוגרפי חיובי יותר. המפתח לכך הוא חיזוק הזהות היהודית בקרב בני הדור הצעיר של המהגרים היהודים מרוסיה, בד בבד עם שילובם בשוק העבודה הגרמני ובחברה הגרמנית. אם זה יצליח, קהילה משגשגת בגודל בינוני נראית כאפשרות מציאותית.

חצי הכדור הדרומי

לגודל מעמד הביניים, מקומה של הקהילה בזירה החברתית והלאומית, והיכולת של קבוצות ומנהיגים ברמה הלאומית והקהילתית גם יחד לפעול במדינה מסוימת.

בהתאם למגוון הרב של התנאים החברתיים, הסביבות התרבותיות וההסדרים הפוליטיים, הנוכחות היהודית מציגה מגוון גדול של מגמות דמוגרפיות ומודלים, והבדלים רבים בין קהילות שונות בהיקף החיים הקהילתיים המאורגנים ובתהליכי הזהות. אף שמצד אחד, הנוכחות היהודית בזירה הלאומית מלמדת שיש דרכים ודרגות שונות להשתלבות של יחידים ושל קבוצות, החיים היהודיים משקפים את הדינמיקה הכפולה של קהילות מתמעטות מחד וסימני התחדשות מאידך.

אתגרים חיצוניים

1. ממשלות חדשות – אתגרים חדשים

בשנים האחרונות הראו הממשלות בארצות אמריקה הלטינית מגמה בולטת של פנייה לעבר השמאל השמאלי-מרכזי. המגמה החלה בברזיל ובוונצואלה, והמשיכה להתפשט לארגנטינה, אורוגוואי, צ'ילה ובוליביה. מומחים סבורים שהמגמה תימשך בבחירות הבאות גם במכסיקו, פרו, אקוודור וניקרגואה.

יש להבין שינוי זה כעניין החורג בהרבה מהתפתחות של ממשלות פופוליסטיות; זהו החיפוש של עמי אמריקה הלטינית אחרי דמוקרטיה ברמה אינטנסיבית יותר.

תוך כדי ביצוע התפנית הפוליטית דורשים בני העם להיות מעורבים יותר כמשתתפים, לקבל נגישות שווה למשאבי הבריאות והחינוך, מדיניות ציבורית יותר יוזמת, יותר אמינות, וגם אחריות ציבורית מצד התעשייה הפרטית וכלי התקשורת. בנוסף, חוסר היכולת של האזרחים להשתמש בכוח ההצבעה לקידום

19. אתגרים ליהדות אמריקה הלטינית

רקע

הקהילות היהודיות באמריקה הלטינית מאופיינות הן ביסודות משותפים והן בגיוון של התנסויות. התגבשותה של תרבות לטינו-אמריקנית משותפת ומובחנת ודפוסי בניית הזהות הקולקטיבית הכתיבו את עיצוב הגבולות החברתיים, את הבנייה המתמשכת של הזהות הלאומית, ואת דינמיקת ההשתלבות החברתית של קבוצות מיעוטים. היהודים מעולם לא נאלצו להילחם לשוויון זכויות ביבשת זו; החירות והשוויון היו מובטחים, למרות שהחברות הלאומיות נאלצו להתמודד עם "אחרות" כמרכיב לגיטימי בקהילותיהן.

בעשורים האחרונים היו היהודים

עדים לשינויים עמוקים באופן שבו הם נתפסים ומתקבלים בזירה הלאומית בארצות אמריקה הלטינית. מאז שנות ה-80 של המאה העשרים עברה היבשת תהליך ליברליזציה כלכלית שהתקשר עם תהליכי דמוקרטיזציה ועם השפעות אידיאולוגיות ממקורות חיצוניים.

הדינמיקה של תהליכי הגלובליזציה הביאה לירידה כללית ברמת החיים: הכנסה נמוכה, מיתון, אבטלה, שיעורי תעסוקה נמוכים, וצמיחתה של כלכלה "שחורה" בלתי-רשמית. קרוב למחצית מאוכלוסיית אמריקה הלטינית חיה כיום מתחת לקו העוני. חמשת האחוזים העליונים באוכלוסייה נהנים מ-25% מסך כל ההכנסות, בעוד ש-30% התחתונים מקבלים פחות מ-8% מההכנסה.

הקהילות היהודיות ביבשת חשו ביתר שאת את השפעות המשבר, המשתנה בהיקפו ובעוצמתו בהתאם

הקהילה

היהודית

מודאגת

מונכחות

ארגוני טרור

כגון החמאס

או הג'יהאד

האסלאמי על

אדמת אמריקה

הלטינית

פתרונות דמוקרטיים לצרכים הדחופים ביותר שלהם עלול כשלעצמו להוות איום על הדמוקרטיה.

במישור האזורי קיים מתח ברור בין הממשלות הפופוליסטיות החותרות לבניית הגמוניות עצמאיות חדשות לבין המשטרים הליברליים יותר, שהתקרבו לארצות הברית במסגרת הסכמי סחר חופשי.

יבשת אמריקה הלטינית נתונה מזה זמן ב"עוני פרדוקסלי", כלומר למרות שבורכה במשאבים טבעיים אדירים, היא אחד האזורים הבלתי-שוויוניים ביותר בעולם. שפע משאבי הטבע הביא לחידוש העניין של סין, דרום קוריאא והעולם הערבי בפיתוח בריתות אסטרטגיות חדשות עם ארצות אמריקה הלטינית.

למרבה הצער אין אמריקה הלטינית זוכה להתעניינות דומה מצד העם היהודי, למרות שגם המצב האזורי וגם המצב הפוליטי-כלכלי הגלובלי משפיעים על הקהילות היהודיות בכמה אופנים. הקהילה היהודית חייבת כיום לפתח דיאלוג חדש עם גורמים שבעבר לא נתפסו כשותפים "טבעיים". יתר על כן, העניין של יהודי אמריקה באוכלוסיה ההיספאנית בארה"ב גדל וכנראה יתחזק עוד יותר בעתיד הקרוב. כל הקבוצות ההיספאניות מציגות ראיות לאופי משותף החוצה גבולות לאומיים, וצרכי האוכלוסיה ההיספאנית בארה"ב מושפעים אפוא מן ההתפתחויות המתרחשות באמריקה הלטינית.

2. דינמיקות משתנות של הכללה והדחה

יהודי אמריקה הלטינית מתנסים בהזדמנויות שמציעים הדמוקרטיה והפלוראליזם, אך הם עדיין חיים בצל האירועים הטראומטיים שחוותה הקהילה היהודית בארגנטינה. מאז שנת 2000 הם מהווים יעד למה שחוקרים ומנהיגים יהודיים גם יחד מכנים "האנטישמיות החדשה", שבמסגרתה הקהילות היהודיות, היהודים כיחידים ומדינת ישראל נתפסים כישות יחידה מרושעת.

הקשר בין עוינות כלפי ישראל, אנטישמיות ואנטי-אמריקניות מהווה מגמה חשובה באמריקה הלטינית. למרות שאין אנטישמיות משמעותית בהיקפה, יש ראיות לעמדות אנטי-ישראליות. כדי להתמודד עם

דילמות אלו, על ישראל לפעול לייצוא הניסיון הייחודי שלה במפעלי התנדבות ו"טכנולוגיות חברתיות" לאמריקה הלטינית.

בה בעת הפכו התביעה לזכות להיות שונים והלגיטימיות של ה"אחר" לנחלתם של אנשי רוח יהודים רבים מאמריקה הלטינית. בספרות היהודית המקומית בולט הדגש המתמיד על ההטרוגניות אשר באופן פרדוקסלי גם מְבַדֵּלֶת וגם ממזגת בין הניסיון הלאומי לבין הניסיון היהודי באמריקה הלטינית. התנאים הקשים שבהם מצויות קהילות רבות באמריקה הלטינית אינם מבטלים, אפוא, את הערך המצטבר של יצירתיות תרבותית ושל חינוך יהודי.

הקהילות היהודיות המקומיות כבר הצטרפו למחויבות למטרות חברתיות, למאבק נגד העוני, לעיסוק בצרכים חינוכיים, ולמאבק הכללי למען זכויות האדם בחברה. יחסי הגומלין שלהם עם ארגונים לא-ממשלתיים ועם מגזרים שונים בחברה הגדירו סדר יום חדש שבמסגרתו בניית האזרחות והזהות הקולקטיבית חותרות להשלים זו את זו.

3. היחסים עם הקהילות הערביות ביבשת

למרות שאמריקה הלטינית היא ברובה נוצרית, נוכחות האסלאם הולכת וגדלה. אף-על-פי-כן, הידע של היהודים על שכניהם המוסלמים והערביים דל למדי.

אחת הדאגות של הקהילה היהודית היא נוכחותם של ארגוני טרור, כגון החמאס או הג'יהאד האסלאמי, על אדמת אמריקה הלטינית. נוכחות זו בולטת ביותר באזור הידוע בשם "הגבול המשולש" בין פאראגוואי, ארגנטינה וברזיל, ובאי מרגריטה (ונצואלה). התחזקות הקשרים בין קבוצות אסלאמיות קיצוניות לבין הממשלות עלולה להוות בעיה שתלך ותחמיר עבור היהודים, כפי שמוכיחים שיתוף-הפעולה של איראן והחמאס עם ממשלת ונצואלה והאפשרות לפתיחת משרדי תחנת הטלוויזיה "אל ג'זירה" לשידור תוכניות שטנה באמצעות טלוויזיה בכבלים לוונצואלה ולארגנטינה.

4. העולם היהודי

העולם היהודי המאורגן אינו בקי בגיוון הפנימי של

המגורים החדשה, כשאר ה"ב היא היעד המועדף. סוג זה של תנועה בא לידי ביטוי בזרימה המתרחשת בין בוגוטה או קאראקאס למיאמי, או בין מכסיקו סיטי לסאן דייגו. ההתמודדות עם נדידה זו מחייבת למצוא דרכים חדשות לחברות בקהילה, הן כדי לשמור על הקשרים בין היהודים הנוודים לבין קהילות המוצא שלהם, והן כדי לאפשר להם להקים קשרים חדשים בקהילותיהם החדשות.

2. מגוון החיים הקהילתיים המאורגנים

השינויים הדמוגרפיים מציבים אתגרים חדשים לחיים הקהילתיים המאורגנים. מגמת הגידול באוכלוסיה היהודית שאינה "יהודי לְיָה" והגידול במספר היחידים שאינם קשורים לקהילות מאפיינים קהילות יהודיות חשובות כמו אלה של ארגנטינה וברזיל. רמות משתנות אלו של ההיבטים האתניים בחיים היהודיים מייצגות גם מציאויות איכותניות וכמותניות שונות. נישואי חוץ, חוסר השתייכות ואי-חברות במוסדות מאורגנים מייצגים את התרופפות הקשרים האתניים הקולקטיביים הנחוצים להבניית הממדים האינדיבידואליים והסובייקטיביים יותר של הזהות היהודית כיום.

היחלשות הקשרים הקהילתיים המאורגנים בסביבות מסוימות והתפתחות מבנים צפופים אחרים מצביעות על אתגרים שונים, המשתנים בהתאם לסביבה התרבותית ולגודל הקהילה היהודית. הדבר מחייב חקירת הקשרים המחברים בין יחידים לבין חברותיהם, בממד הטריטוריאלי והתרבותי גם יחד, ובחינה של הדפוסים המוסדיים של השותפות היהודית בהיבט של היענותם למגמות האינדיבידואליזציה ולחיפוש אחר זהויות משמעותיות ותחושת שייכות.

בעוד שברזיל וארגנטינה מייצגות מודלים של קהילות צנטריפוגליות, מכסיקו מייצגת מודל של התרחבות מבנית ומוסדית, עם שיעור חברות בקהילה של יותר מ-80%. ההבדלים בסדר הארגוני והמוסדי משתקפים היטב בחינוך – תחום מרכזי ביהדות אמריקה הלטינית. החינוך היהודי, המתרכז ברובו בבתי-ספר יומיים, הוא סימן מובהק לחיים היהודיים באזור. בעוד

הקהילות היהודיות באמריקה הלטינית, בטיבעם ובאופיים של החיים היהודיים שם; תחת זאת הוא מקדיש דאגה לאזור, בעיקר בעיתות משבר. דאגה זו הביאה לסיוע פילאנתרופי, אלא שיחסים מסוג זה עלולים להביא לחוסר סימטריה ולתלות, המחלישה את המנהיגות היהודית המקומית בכך שהיא שוללת מחבריה את הכוח לקבל החלטות הנוגעות לחייהם הם. יחד עם זאת, הנציגים המקומיים של הארגונים היהודיים העולמיים השכילו לבנות שיטות ומערכות לשליטה על הקצאת הסיוע הכספי והשירותים החברתיים. למרות שמספר היהודים החיים מתחת לקו העוני בארגנטינה וזקוקים לסיוע עדיין קרוב ל-25,000, החליט ה"ג'וינט" לצמצם את תמיכתו ב-20% בשנה במהלך חמש השנים הבאות. החלטה זו מציבה בפני הקהילה ומנהיגיה אתגר לפתח יכולות חדשות למציאת משאבים ולקבלת החלטות נכונות לגבי ניצולם.

ואולם לא הפילאנתרופיה לבדה היא המגדירה את היחסים בין יהודי אמריקה הלטינית לבין יהדות העולם. במישור הפוליטי יש זרימה גוברת של קשרי גומלין עם ארגונים יהודיים מצפון אמריקה, במטרה לקדם את האינטרסים של שתי הקהילות. יהדות צפון אמריקה הפכה אטרקטיבית יותר לא רק כמקור לתמיכה, אלא גם כמודל. זהו שינוי לעומת הדפוס הקודם של הידוד כמעט בלעדי עם ישראל ועם ארגונים ציוניים, שמילאו תמיד תפקיד מרכזי בעיצוב החיים היהודיים באמריקה הלטינית. אף שנוכחותה של ישראל בקהילות היהודיות באזור ממשיכה להיות חזקה, תשומת הלב שלה לקשר עם ארצות אמריקה הלטינית בכלל פחתה. זאת ועוד, ייתכן שמה שנתפס כהיעדר תיאום במדיניות היהודית כלפי האזור הוא למעשה היעדרה המוחלט של מדיניות כלשהי.

אתגרים פנימיים

1. הגירה

בשנים האחרונות התפתח באזור סוג חדש של הגירה יהודית. כיום אין עוד תנועה חד-סטריית לעבר יעד מוגדר, אלא דילוג מתמיד בין ארץ המוצא לבין ארץ

שבמכסיקו 85% מהילדים היהודיים מבקרים בבתי-ספר יהודיים, הולכת מערכת החינוך בברזיל ובארגנטינה ונחלשת.

3. מגמות תרבותיות ודתיות

הדת מגלה התחזקות ראויה לציון ברוב הקהילות היהודיות באמריקה הלטינית, ולא רק בתחום החינוך אלא גם בחיי הקהילה בכלל. התנועה הקונסרבטיבית ממשיכה להציג נוכחות רלוואנטית באזור. החל משנות ה-60 של המאה העשרים התפשט הזרם הקונסרבטיבי לדרום אמריקה, כמודל הראשון של מוסד דתי שיובא מארצות הברית. עם ההסתגלות לתנאים המקומיים גדלה בולטותו של בית הכנסת.

בשנים האחרונות, במקביל למגמות המשתנות בחיים היהודיים בעולם כולו, הקימו קבוצות אורתודוכסיות קהילות דתיות חדשות. כיום, התפשטות תנועת חב"ד והקמת מרכזי חב"ד הן בקהילות הגדולות והמבוססות והן בקהילות הקטנות יותר מרשימות ביותר. יותר מ-70 רבני חב"ד עובדים כיום בכ-50 מוסדות.

אף שהסיעות הדתיות הקיצוניות, והאסטרטגיות של הסתגרות והתבדלות מרצון עדיין שוליות בחיים היהודיים בכללותם ביבשת אמריקה הלטינית, הגידול הניכר בנוכחותן עולה בקנה אחד עם מגמות ותהליכים מתפתחים. על רקע תהליך דה-סקולריזציה המאופיין בחזרת הדת אל המרחב הציבורי, ניצבים גם החיים היהודיים המאורגנים וגם הזהות היהודית בפני אתגרים חדשים. נערכת הגדרה מחדש של רכיבי זהות חיצוניים כגון ארץ המוצא, במקביל להידלדלות האידיאולוגיות שהיו בעבר המקור לערכי היסוד, והתגברות הקריאות ליתר רוחניות.

אתגר שמשותף לכל הקהילות הוא השאלה האם היהדות בשנים הקרובות תתאפיין בקיטוב דתי או שתתרחש חזרה לזרם המרכזי של החיים היהודיים.

4. פרופיל מנהיגותי

אף שהמגמה הרווחת בקהילות, להתנהל באופן בלעדי על-ידי מנהיגים מתנדבים התהפכה בקצב איטי, והחל שילוב הדרגתי של אנשי מקצוע בניהול הקהילה, קצב

החלפת הפעילים המסורתיים בשכבות צעירות משתנה בהתאם לקהילה.

בארגנטינה, נוכחותם של פטרוניים עשירים כמנהיגים של מוסדות מרכזיים והחפיפה בין סדר היום האישי והקהילתי שלהם מסמנות את התפרקות החיים המוסדיים ודחיית הסמכות המוסרית של המנהיגות. המאמצים לחידוש פני המנהיגות הניבו תוצאות משמעותיות יותר בתחום המנהיגות המקצועית מאשר בתחום המנהיגות של בלתי-מקצוענים מן הקהילה. בתוך החלל הריק שנוצר עקב משבר המנהיגות מילאו המנהיגים הדתיים תפקיד חשוב בבניית אמון ובמתן לגיטימציה למוסדות.

שילוב דור חדש של פעילים בעלי פרופיל פרגמאטי יותר ומחויבות מפורשת להתייעלות עשוי להוליד מודעות לשינויים הנחוצים להתארגנות מחדש של הקהילות. עדיין דרוש מאמץ רב ליצירת פרדיגמות חדשות של אחריות, שיוכלו לתת ביטוי הולם למכלול המלא של האינטרסים היהודיים.

20. משקיעה לתנופה ביהדות דרום אפריקה

בשני העשורים האחרונים עברה על הקהילה היהודית בדרום אפריקה תקופת ירידה מהירה. מספר הנפשות בקהילה ירד משיא של כ-120,000 נפש בשנת 1981 ל-73,000 בשנת 2005. הסיבות העיקריות לאובדן דרמטי זה של כ-40% מחברי הקהילה היו המצב הכלכלי והפיסי המידרדר. קץ שלטון האפרטהייד הביא עמו גידול באלימות העבריינית ובעיות הביטחון האישי, שפל כלכלי וצניחה חדה בערך הראנד, בצד אי-ודאות פוליטית. גם מדיניות האפליה המתקנת בתעסוקה הקשתה על בוגרי אוניברסיטאות יהודים צעירים למצוא עבודה.

היהודים היו מודאגים במיוחד מאפשרות סכנה של אלימות אנטישמית (שלא התממשה ברובה בסופו של דבר), בעיקר במחוז הכף המערבי, שבו יש נוכחות

מגמה של התחזקות הדת מורגשת ברוב קהילות אמריקה הלטינית

ממשלת דרום אפריקה עשתה מאמצים גדולים כדי לגרום ליהודים להרגיש בבית

מוסלמית ניכרת, וכן מהתרוששות כלכלית. היהודים צפו בדאגה רבה בנעשה בזימבבווה, שם הממשלה הפקיעה חוות ורכוש מן המיעוט הלבן, ובכלל זה יהודים, והאלימות הגיעה לרמות בלתי-נסבלות.

תגובת היהודים היתה כפולה. רבים בחרו לעזוב והיגרו, כשאוסטרליה מהווה את בחירתם הראשונה, אך גם לישראל, קנדה, ארה"ב ובריטניה. חרף המסורת הצינונית הארוכה של יהדות דרום אפריקה, רק מעטים יחסית בחרו בישראל, בין היתר בגלל פרוץ האינתיפאדה השנייה בישראל, הפחד מפיגועי טרור והשפל הכלכלי בישראל באותה תקופה. העוזבים היו ברובם צעירים ומשפחות מבוססות, מה שהביא לא רק לדילדול כמותי אלא גם להפסד של דם חדש, מנהיגות צעירה ומקורות מימון חיוניים לקהילה הקיימת. הנותרים מאחור היו בעיקר משפחות מבוגרות יותר ואלה שלא יכלו להרשות לעצמם לעזוב. הדבר הביא להגדלת הנטל על מערכת הסעד הקהילתית ולצמצום התרומות. IUA-UCF, אחד מגופי המגבית הקהילתית המרכזיים, מסר על אובדן של כ-400 תורמים מדי שנה בשנה.

התגובה השנייה של הקהילה היתה "לפנות כלפי פנים", דהיינו להתיישב בעיקר בריכוזים היהודיים הגדולים, במיוחד ביוהנסבורג ובקיפטאון, ולחזק את המעורבות היהודית. אחד הביטויים לכך היה דתיות גוברת, ואכן תנועת החזרה בתשובה בדרום אפריקה חזקה במיוחד. גם הנוכחות בבתי-הספר היהודיים ובבתי-הכנסת עלתה, ועוד מוסדות הוקמו לשירות הציבור המתמעט. הדבר יצר בעיה חדשה של תשתית נרחבת מדי של שירותים ומיתקנים, שאיבדה מעילותה ככל שמספר המשתתפים התמעט.

אבל בשלוש עד חמש השנים האחרונות חל שינוי משמעותי במספר תחומים. דרום אפריקה הגיעה ליציבות פוליטית. אחרי שני עשורים של דמוקרטיה ושלוש מערכות בחירות כלליות, דרום אפריקה נהנית ממשלה יציבה, מערכת שיפוטית עצמאית ומכובדת, ואמצעי תקשורת חופשיים (המרבים לבקר

את הממשלה). מחקר שנערך לא מכבר מצא כי דרום אפריקה ניצבת במקום השישי בעולם מבחינת תחושת הפטריוטיות של אזרחיה, מימצא המעיד על תמיכה במדינה ובממשלה ועל אווירה חיובית. עדיין נותרו בעיות כלכליות חמורות של פערים ואבטלה, אבל הנתבי היצירתי של המדינה מתקדם בכיוון הנכון, כך על-פי סקר שערך ה-Economist לאחרונה.

הכלכלה ממשיכה להשתפר. שיעור הצמיחה של המשק גבוה ועומד על 5% בשנה, הבורסה הגיעה לרמות שיא וההשקעות הזרות חזרו. על-פי נתוני IUA-UCF, הפילנתרופיה היהודית גדלה, ככל שיהודים צעירים צוברים יותר הון.

היהודים ממשיכים למלא תפקיד חשוב במדינה. טוני ליאון, מנהיג מפלגת הברית הדמוקרטית היושבת באופוזיציה בפרלמנט של דרום אפריקה, הוא יהודי. ארתור חסקלסון, נשיא בית המשפט העליון שפרש לאחרונה, הוא יהודי, וחמישית מכל השופטים ביוהנסבורג הם יהודים. יהודים צעירים רבים התעשרו מאוד בשנים האחרונות.

ההגירה מדרום אפריקה נחלשה והפכה לטפטוף, משיא של 1,500 נפש בשנה לפני חמש שנים ל-300-400 בלבד בשנה כיום, ויש גם משפחות צעירות שחזרו, בעיקר מארה"ב ומבריטניה (אבל לא מאוסטרליה). הדבר נכון לא רק לגבי יהודים אלא גם לגבי אחרים. אחד מסימני התקופה הוא הקמתו של ארגון במימון פרטי בשם "מהפכת השיבה הביתה" (Home Coming Revolution), המעודד חזרה לדרום אפריקה. הארגון זכה להצלחה ניכרת, כשכ-10% מכלל השבים הם יהודים. נתונים עדכניים מהמועצה הדרום אפריקנית לחינוך יהודי מעידים כי ההרשמה לגני ילדים נמצאת בעלייה, סימן נוסף לכך שמשפחות צעירות נשארות כיום בדרום אפריקה.

ממשלת דרום אפריקה עשתה מאמצים גדולים כדי לגרום ליהודים להרגיש בבית. הנשיא מבקי השתתף בטקס המינוי של הרב הראשי החדש, וורן גולדסטין. הרב הראשי מוזמן לשאת תפילה בכל אירוע ממלכתי. אף שממשלת דרום אפריקה מתחה ביקורת על ישראל ותמכה בפלסטינים, כולל שיגור הזמנה רשמית לחמאס,

היא הושיטה את ידה גם לישראל. ביקורו ב-2005 של אהוד אולמרט, אז סגן ראש הממשלה ושר התעשייה והמסחר, זכה לכיסוי נרחב בתקשורת ותרם לשיפור היחסים. הרטוריקה האנטי-ישראלית דעכה מאז ההתנתקות מעזה.

היהודים יכולים עדיין לחוש בנוח בדרום אפריקה. חרף הדאגות, מספר התקריות האנטישמיות בדרום אפריקה הוא עדיין בין הנמוכים ביותר בעולם.

אחת התוצאות המוצלחות ביותר של הימים הקשים היתה התגבשות הקהילה. ביוהנסבורג התאגדו רוב הגופים החברתיים וארגוני הסעד והצדקה תחת המטריה של "חברה קדישא", שהפכה לסוכנות יעילה ומקצועית המספקת מגוון שירותים לקהילה ומהווה את ארגון הסעד הגדול ביותר באפריקה כולה. בדומה לכך, רוב הארגונים היהודיים והציוניים התכנסו במבנה אחד משותף הקרוי "ביחד" ופועל בכל עיר. כך הפכה הקהילה 'רזה', בריאה וקומפקטית יותר.

תוצאה נוספת של העשור האחרון היתה הנמכת הגיל של רוב המנהיגות הקהילתית. הרב הראשי החדש רק בן 34, ומנכ"ל איחוד בתי הכנסת החרדיים, סגן-הנשיא הארצי של מועצת הצירים היהודיים בדרום אפריקה וראשי הפדרציה הציונית והמועצה לחינוך יהודי גם הם כולם בשנות השלושים לחייהם.

ישראל ממשיכה להוות את המוטיב המרכזי המאחד סביבו יהודים, אם כי אולי לא כמו בעבר. העלייה ירדה מ-595 בני אדם ב-1994 לכמאה נפשות בשנה,

הן בהשפעת האינתיפאדה בישראל והן בהשפעת התקשורת האנטי-ישראלית בדרום אפריקה. עם זאת, עדיין קיים עניין רב בישראל. 80% מכלל היהודים ביקרו בישראל. תנועות הנוער, שהידלדלו מאוד בקהילות יהודיות רבות בגולה, צוברות כוח מחודש בדרום אפריקה. תנועת "בני עקיבא" הדתית נותרה הגדולה ביותר, אך גם תנועת "הבונים" הוכיחה גידול משמעותי בשנים האחרונות. המוטו של הקהילה, לדברי הרב הראשי, הוא "או שתלכו הביתה (לישראל) או שתישארו בבית (בדרום אפריקה)", המבטא את האופי הציוני המובהק של הקהילה וגם את מחויבותה ליהדות.

כחלק מתהליך המעורבות במשטר החדש נפתחו תוכניות קירוב רבות. אחד היוזמים העיקריים היה המנוח סיריל האריס, בעבר הרב הראשי וממייסדי ארגון "תיקון". ארגונים יהודיים רבים כדוגמתו פועלים בדרום אפריקה ומגישים סיוע לשחורים נחשלים, ומרבית בתי-הספר מפעילים אף הם תוכניות קירוב. היציבות הפוליטית והשיפור במצב הכלכלי ובביטחון הפנים הם ההסברים העיקריים לדלתא החיובית במצב הקהילה היהודית בדרום אפריקה. עם שיעורי השתתפות של יותר מ-80% בבתי-ספר יהודיים ושיעור של 15% או אף פחות מזה של נישואי חוץ, בצד השיפור באקלים הכלכלי והפיסי, יש סיבה טובה לאופטימיות באשר לעתידה של הקהילה היהודית הקומפקטית יותר של דרום אפריקה.

פרסומים עיקריים של המכון לתכנון מדיניות עם יהודי

המכון לתכנון מדיניות עם יהודי – הערכה שנתית 2004-2005: העם היהודי בין שגשוג לשקיעה 2005 (672 עמודים)

כדי להצליח דרושים משאבים רבים, התמודדות מושכלת עם החלטות קריטיות וגיבוש קפדני וזהיר של מדיניות כוללת לטווח הארוך. הכרך המלא מכיל ניתוחים של הקהילות היהודיות ברחבי העולם והערכות מעמיקות של נושאים חשובים.

בין שגשוג לשקיעה – המכון לתכנון מדיניות עם יהודי, הערכה שנתית, דו"ח מס' 1, תמצית מנהלים, 2004
עולם משתנה במהירות – המכון לתכנון מדיניות עם יהודי, הערכה שנתית, דו"ח מס' 2, תמצית מנהלים, 2005

העם היהודי 2005-2006: בין שגשוג לשקיעה, מהדורה מיוחדת בצרפתית של דו"חות המכון לתכנון מדיניות עם יהודי, 2006

סין והעם היהודי: תרבויות עתיקות בעידן חדש, מאת ד"ר שלום סלומון ולד, 2004
זהו הראשון בסדרה של מסמכים אסטרטגיים שיצאו לאור, כחלק מפרויקט המוקדש ל"שיפור מעמד העם היהודי במעצמות עולות ללא מסורת תנ"כית".

נייר עמדה: פורום עולמי לעם היהודי 2005
ניר העמדה בוחר את יוזמת נשיא המדינה משה קצב להקים פורום עולמי לעם היהודי ומעלה שורת המלצות.

עוצמה רכה כנכס לאומי, ד"ר שרון פרדו, 2005
השינויים הגלובליים מכתבים נקיטת עמדה שונה מעמדת הכניעה לזירה הבינלאומית.

מסמך אסטרטגי: אסטרטגיה נגד אנטישמיות – פרספקטיבה אסטרטגית, פרופ' יחזקאל דרוך, 2004
יכולתם הגדלה של מעטים יותר להרוג רבים יותר ויותר הופכת את האנטישמיות החדשה לסכנה קטלנית המחייבת אסטרטגיות נגד מקיפות, רב-ממדיות וארוכות-טווח.

נייר התרעה מס' 2: דמוגרפיה יהודית – עובדות, תחזית, אתגרים, פרופ' סרג'יו דלה-פרגולה, 2003
יתכן שיש בעולם פחות יהודים מכפי שמקובל לחשוב, ואם המגמות הדמוגרפיות הנוכחיות ימשכו ללא הפרעה, בעתיד יהיו עוד פחות.

נייר עמדה מס' 1: האנטי-יהודיות החדשה, פרופ' אירוויין קוטלר, 2003
האנטי-יהודיות החדשה מורכבת מאפליה נגד העם היהודי או שלילת זכותו לחיות כחבר שווה זכויות במשפחת העמים.

מפת דרכים לעם היהודי לשנת 2025, 2006
הוכן במסגרת פרויקט עתידים חלופיים לעם היהודי לשנת 2025, לקראת כנס הרצליה 2005.

המכון לתכנון מדיניות עם יהודי (מיסודה של הסוכנות היהודית לא"י) בע"מ

המכון לתכנון עם יהודי הוקם בשנת 2003 כמוסד עצמאי שלא למטרת רווח. המכון בוחן את האתגרים, האיומים וההזדמנויות העומדים בפני העם היהודי, ועוסק בתכנון מדיניות אסטרטגית המיועדת להבטיח שגשוג לטווח ארוך. הממשק עם קבלת ההחלטות בפועל מחוזק באמצעות סיוע לגופים יהודיים מרכזיים בקביעת סדר יום והצגת חלופות מדיניות מנומקות וחדשניות.

בין הפרויקטים בשלבי ביצוע בשנת 2006:

- הערכה שנתית של המצב והדינמיקות של העם היהודי
- עתידים חלופיים לעם היהודי לשנת 2025
- מדיניות דמוגרפית יהודית
- שיפור מעמדו של העם היהודי במעצמות עולות ללא מסורת תנ"כית
- ניהול משברים בעם היהודי
- אסטרטגיה של העם היהודי כלפי האסלאם
- חיזוק ירושלים כבירתו הרוחנית והתרבותית של העם היהודי
- זהות יהודית גלובלית

המכון מקדם שיח מדיניות בקרב המנהיגות היהודית על-ידי פרסום ניירות עמדה והכנת מסמכי רקע למקבלי החלטות. כן מטפח המכון אנשי מקצוע בתחום תכנון מדיניות המתמקדים בענייני העם היהודי, במטרה לסייע בטיפוח יכולות חשיבה אסטרטגית ותכנון מדיניות בקרב העם היהודי.

זו הפעם השלישית שהמכון לתכנון מדיניות עם יהודי מפרסם את ההערכה השנתית על מצב העם היהודי. השנה מתמקדת ההערכה בזיהוי תמורות משמעותיות (דלתות), הצפויות להשפיע על עתיד העם היהודי ומדינת ישראל כמו התגרענותה של איראן. איומי הטרור, מציבים את ישראל, המובילה בתחומי הטכנולוגיות הביטחוניות, בעמדת התמודדות מול כלים לא מתוחכמים, אך מסוכנים, של הפונדמנטליזם האיסלאמי, ובהם מתאבדים ורקטות "קסאם". בהערכה יש סקירה מקיפה על הסכנות וההזדמנויות הטמונות במדיניות החדשה של ישראל, והמלצות הראויות לקריאה ולדיון רציני על-ידי מקבלי ההחלטות הבכירים, בישראל ובהנהגה העולמית היהודית כאחד.

עמיר פרץ

סגן ראש הממשלה
ושר הביטחון
בממשלת ישראל

על-מנת להבטיח את הצלחתו של תכנון אסטרטגי לעם היהודי, יש צורך חיוני לשאול את השאלות הנכונות, לזהות את נושאי הליבה, לראות לא רק את הסכנות אלא גם את ההזדמנויות, ולהגדיר את הגורמים החיצוניים והפנימיים המשפיעים על עתיד ישראל ויהדות העולם. ההערכה השנתית של המכון לתכנון מדיניות עם יהודי עונה על דרישות אלה באופן ראוי לשבח, ומדי שנה בשנה היא מעלה על בימת הדיונים ניתוח המזהה את המגמות העיקריות.

אברהם ה. פוקסמן

מנכ"ל כלל-ארצי
של הליגה
נגד השמצה

ההערכה השנתית של המכון לתכנון מדיניות עם יהודי לשנת 2006 מציגה סקירה רחבה על מצב העם היהודי בעולם, וסיכום מרחיב דעת ושקול היטב של האתגרים הניצבים לפני קובעי המדיניות היהודיים, החייבים להחליט על כיווני ארגוניהם ומוסדותיהם בעתיד. כל מי שיש לו עניין בחיים היהודיים ילמד רבות מהערכה זאת, ואנשי מקצוע, וכן ציבור מעורב, יפיקו תועלת מקריאתו בעיון. עבודה מצוינת!

הרב דוד אלנסון

נשיא היברו יוניון קולג',
מכון למדעי היהדות

עם פרסום הדו"ח השנתי של המכון לתכנון מדיניות עם יהודי, מדגישה שרת החוץ כי מהותה של מדינת ישראל, מטרת הקמתה וזכות קיומה היא להיות בית לאומי לעם היהודי. בעת קבלת החלטות שלנו בממשלת ישראל אנו רואים מול עינינו את העם היהודי כולו. מי ייתן ותהיה לנו התבונה לקבל את החלטות הנכונות והכוח להוציאן אל הפועל למען עם ישראל באשר הוא.

ציפי לבני

ממלאת מקום ראש
הממשלה ושרת החוץ
בממשלת ישראל

המכון
לתכנון
מדיניות
עם יהודי

רחוב פינסקר 2
ת.ד. 4689
ירושלים 92228

טלפון:
(972)-2-5633356
פקס:
(972)-2-5635040
www.jpppi.org.il
דואל:
info@jpppi.org.il